

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KEMÂLPAŞAZÂDE'NİN ESRÂRU'N-NAHV'İ İLE
BİRGİVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR'ININ
MUKÂYESESİ

HALİL İBRAHİM YILMAZ
160111017

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALİ BULUT

İSTANBUL 2018

T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KEMÂLPAŞAZÂDE'NİN ESRÂRU'N-NAHV'İ İLE
BİRGİVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR'ININ
MUKÂYESESİ

HALİL İBRAHİM YILMAZ
160111017

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALİ BULUT

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans programı 160111017 numaralı öğrencisi Halil İbrahim YILMAZ'ın ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**KEMÂLPAŞAZÂDE’NİN ESRÂRU’N-NAHV’İ İLE BİRGİVÎ’NİN İZHÂRU’L-ESRÂR’ININ MUKÂYESESİ**” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 18.06.2018 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali BULUT

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali BENLİ

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Halil İbrahim YILMAZ

İmza

KEMÂLPAŞAZÂDE’NİN ESRÂRU’N-NAHV’İ İLE BİRGİVÎ’NİN İZHÂRU’L-ESRÂR’ININ MUKÂYESESİ

ÖZET

İslamiyet’ten önce Araplar kendi dillerini güzel ve yanlışsız bir şekilde fasih olarak konuşturlardı. Gramere dair yazılı bir eserleri yoktu ve buna ihtiyaçları da yoktu. Ancak Kur’an-ı Kerîm’in nüzûlü ve İslamiyet’in geniş coğrafyaya yayılmasına paralel olarak yarım asır geçmeden bu dil İslâm coğrafyasının her tarafına hâkim olmaya başladı ve o bölgelerde konuşulan diller de yerlerini Arapçaya bıraktılar. Bu durumda özellikle Arap olmayan toplumlar için Arap dilinin öğrenilmesi ve üzerinde eserlerin yazılması ihtiyacı hâsıl oldu. Oluşan bu boşluğu doldurmak, ihtiyacı gidermek için Arap dilinin kelime yapısını inceleyen sarf ilmi ve cümle yapısını inceleyen nahiv ilmine dair birçok eser telif edilmiştir.

İşte bu eserler içerisinde önemli yeri olanlardan biri, meşhur Osmanlı Şeyhülislâmı Kemâlpaşazâde’nin (ö.940/1534) nahiv ilmine dair telif ettiği *Esrâru’n-Nahv* adlı eseridir. Bir diğeri de yine Kemâlpaşazâde’nin çağdaşı olan, Osmanlı âlimlerinden İmamı Birgivî’nin (ö.981/1573) yıllarca Osmanlı medreselerinde müfredat kitabı olarak okutulup büyük bir kabul gören, üzerinde birçok şerh çalışmaları yapılan ve hâlen günümüzde de güncelliğini koruyan *İzhâru’l-Esrâr* adlı eseridir.

Bu tezimizde, aynı asırda nahiv ilmi alanında ele alınmış bu iki meşhur eseri daha yakından tanımaya, ele aldıkları konuların yanyana mukayesesini yapıp farklarını ve isabet derecelerini tespit etmeye ve bu iki musannifin birbirleriyle olan ilişkilerini ele almaya çalışacağız.

THE COMPARISON OF KEMALPASAZADE'S ESRARU'N-NAHV AND BİRGIVI'S IZHARU'L-ESRAR

ABSTRACT

Before the Islam, Arabs were speaking their own languages properly and literally. They had no written works about the Arabic grammar and they didn't need it. With the sending down of Qur'an and spread of Islam to wide areas, this language started to dominate the Islamic geography and regional languages had to leave their places to Arabic for half a century. Because of this condition, especially Non-Arabic societies needed to learn Arabic language and written works about the language. In accordance with this purpose, many works were compiled about the grammar(sarf) which analyzes the structures of words and the syntax(nahiv) which analyzes the structures of sentences.

One of the most important of these works is famous Ottoman Sheikh al-Islam Kemalpaşazade's Esraru'n-Nahv that is compiled about syntax(nahiv). The other significant work is Ottoman scholar Imam Birgivi's who lived at the same time with Kemalpaşazade İzharu'l-Esrar which is studied at Ottoman madrasahs for years, is made various commentary works on and maintains its actuality at the present time.

In this thesis, we will struggle to look more closely to these two famous works which are evaluated in the same century on the field of syntax(nahiv), to understand better differences and similarities of discussed topics through comparisons and to take cognizance of relationships of two scholars with each other.

ÖNSÖZ

İslam dininin ana kaynakları Kur'an ve sünnet/hadistir. Her ikisinin dili de Arapçadır. Dolayısıyla İslam ilimlerinin ve dininin, ana kaynaklarından ve doğru bir şekilde anlaşılabilmesinde Arap dili gramerinin yeri önemlidir.

İslamiyet'ten önce Araplar kendi dillerini güzel ve yanlışsız bir şekilde fasih olarak konuşturlardı. Gramere dair yazılı bir eserleri bulunmayıp buna ihtiyaçları da yoktu. Ancak Kur'an'ı Kerim'in nüzûlü ve İslamiyet'in geniş coğrafyaya yayılmasına paralel olarak yarım asır geçmeden bu dil İslâm coğrafyasının her tarafına hâkim olmaya başladı ve o bölgelerde konuşulan diller de yerlerini Arapçaya bıraktılar. Bu durumda özellikle Arap olmayan toplumlar için Arap dilinin öğrenilmesi ve üzerinde eserlerin yazılması ihtiyacı hâsıl oldu. Bunun yanısıra Araplarda dil hataları da yayılmaya başladı. Oluşan bu boşlukları doldurmak, ihtiyacı gidermek için Arap dilinin kelime yapısını inceleyen sarf ilmi ve cümle yapısını inceleyen nahiv ilmine dair birçok eser telif edildi.

İşte bu eserler içerisinde önemli yeri olanlardan biri, meşhur Osmanlı Şeyhülislâmı Kemâlpaşazâde'nin (ö.940/1534) nahiv ilmine dair telif ettiği *Esrâru'n-Nahv* adlı eseridir. Bir diğeri de yine Kemâlpaşazâde'nin muâsırı olan, Osmanlı âlimlerinden İmamı Birgivi'nin (ö.981/1573) yıllarca Osmanlı medreselerinde müfredat olarak okutulup büyük bir kabul gören, üzerinde birçok şerh çalışmaları yapılan ve hâlen günümüzde de güncelliğini koruyan *İzhâru'l-Esrâr* adlı eseridir.

Bu tezimizde, aynı asırda nahiv ilmi alanında ele alınmış bu iki meşhur eseri daha yakından tanımaya, ele aldıkları konuların yan yana mukayesesini yapıp farklarını ve isabet derecelerini tespit etmeye ve bu iki musannifin birbirleriyle olan ilişkilerini ele almaya çalışacağız.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında bu araştırmamızın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları ele alınacaktır. Birinci bölümde Kemâlpaşazâde ve İmam Birgivi'nin hayatı ve eserleri hakkında özet bilgiler verilecektir. İkinci bölümde iki eser arasında genel bir mukayese ve değerlendirme yapılacaktır. Üçüncü bölümde üçer başlık altında ilerleyerek İlk başlıklarda *İzhâru'l-Esrâr* eserinin muhtevası, ikinci başlıklarda *Esrâru'n-Nahv*'in muhtevası, üçüncü

başlıklarda da bu iki muhtevanın mukayesesi ve konunun metodolojik analizi yapılacaktır.

Sonuç bölümündeysen bu iki eserin genel manada mukayesesi, aynı asırda aynı içerikli iki eserin yazılma gerekçesinin tespiti hakkında kısa bir değerlendirilme yapılarak noktalanmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın başından beri her türlü desteğini bizden esirgemeyen ve bizlere kıymetli vakitlerini ayıran başta danışman hocam Prof. Dr. Ali BULUT hocama ve değerli yardım ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN ve Dr. Öğr. Üyesi Ali BENLİ hocalarıma ve yetişmemde emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret ve çalışma kuldan, muvaffakiyet Allah'tandır.

Halil İbrahim YILMAZ

İstanbul - 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. AMACI VE ÖNEMİ.....	1
III. YÖNTEMİ	1
IV. KAYNAKLARI	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. KEMÂLPAŞAZÂDE VE BİRGİVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	3
1.1. KEMÂLPAŞAZÂDE HAYATI VE ESERLERİ	3
1.1.1. Hayatı	3
1.1.2. Eserleri	5
1.2. BİRGİVÎ HAYATI VE ESERLERİ	11
1.2.1. Hayatı	11
1.2.2. Eserleri	13
İKİNCİ BÖLÜM	15
2. KEMALPAŞAZÂDE'NİN ESRÂRU'N-NAHV'İ İLE BİRGİVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR ADLI ESERİNİN TANITIMI.....	15
2.1. HİCRİ X. (M. XVI) ASRA KADAR YAPILAN MUHTASAR NAHİV ÇALIŞMALARINA GENEL KISA BİR BAKIŞ15	
2.2. KEMÂLPAŞAZÂDE'NİN ESRÂRU'N-NAHV ESERİNDEKİ METODU	18
2.3. BİRGİVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR ESERİNDEKİ METODU	20
2.4. KEMALPAŞAZÂDE'NİN ESRÂRU'N-NAHV'İ İLE BİRGİVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR ADLI ESERLERİ ARASINDAKİ GENEL MUKÂYESE	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	32
3. KEMALPAŞAZÂDE'NİN ESRÂRU'N-NAHV'İ İLE BİRGİVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR ADLI ESERLERİNİN MUHTEVASINDAKİ KONUYU ELE ALIŞLARI VE MUKAYESESİ	32
3.1. HARF-İ CERLER	32
3.1.1. İzhâru'l-Esrâr'da Harfî Cerler Muhtevası	32
3.1.2. Esrâru'n-Nahv'de Harf-İ Cerler Muhtevası.....	37
3.1.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Harf-İ Cer Ve Konularının Ele Alınışlarının Mukayesesi.....	38
3.2. İSMİNİ NASB, HABERİNİ REF EDEN VE İSMİNİ REF HABERİNİ NASB EDEN ÂMİLLER	39

3.2.1.	İzhâru'l-Esrâr'da İsmi Nasb, Haberini Ref Eden ve İsmi Ref Haberini Nasb Edenler Âmillerin Muhtevası	39
3.2.2.	Esrâru'n-Nahv'de İsmi Nasb, Haberini Ref Eden ve İsmi Ref Haberini Nasb Edenler Âmillerin Muhtevası	43
3.2.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde İsmi Nasb, Haberini Ref Eden ve İsmi Ref Haberini Nasb Edenler Âmillerin Ele Alınışlarının Mukayesesi	44
3.3.	FİİLİ MUZÂRÎYİ NASB VE CEZM EDEN ÂMİLLER	46
3.3.1.	İzhâru'l-Esrâr'ın Fiili Muzârîyi Nasb ve Cezm Eden Âmillerin Muhtevası	46
3.3.2.	Esrâru'n-Nahv'de Fiili Muzârîyi Nasb ve Cezm Eden Âmillerin Muhtevası	48
3.3.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Fiili Muzârîyi Nasb ve Cezm Eden Âmillerin Ele Alınışlarının Mukayesesi	49
3.4.	KİYÂSÎ ÂMİLLERDE FİİLLER	51
3.4.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Kıyâsî Âmillerdeki Fiillerin Muhtevası	51
3.4.2.	Esrâru'n-Nahv'de Kıyâsî Âmil Fiillerin Muhtevası	55
3.4.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Kıyâsî Âmil Fiillerinin Ele Alınışlarının Mukayesesi	56
3.5.	KİYÂSÎ ÂMİLLERDE ŞİBHI FİİLLER (VASIF İSİMLER), MANAYI FİİLLER, İSMİ MUZÂF VE İSMİ MÜBHEMİ TAM	57
3.5.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Kıyâsî Âmillerde Şibhi Fiiller (Vasif İsimler), Manayı Fiiller, İsmi Muzâf ve İsmi Mübhemi Tam	57
3.5.2.	Esrâru'n-Nahv'de Şibhi Fiiller (Vasif İsimler), Manayı Fiiller, İsmi Muzâf ve İsmi Mübhemi Tam	63
3.5.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Şibhi Fiiller (Vasif İsimler), Manayı Fiiller, İsmi Muzâf ve İsmi Mübhemi Tam'ın Ele Alınışlarının Mukayesesi	65
3.6.	MAMÜLLER VE MERFU' MAMÜL	67
3.6.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Mamüller ve Merfu' Mamül	67
3.6.2.	Esrâru'n-Nahv'de Mamüller ve Merfu' Mamül	74
3.6.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Mamüllerin ve Merfu' Mamülün Ele Alınışlarının Mukayesesi	77
3.7.	MANSÛB MAMÜL	79
3.7.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Mansûb Ma'mül	79
	Mansûb Mamül	79
3.7.2.	Esrâru'n-Nahv'de Mansûb Ma'mül	85
3.7.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Mansûb Mamüllerin Ele Alınışlarının Mukayesesi	87
3.8.	MECRÛR MAMÜL	88
3.8.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Mecerûr Mamül	88
3.8.2.	Esrâru'n-Nahv'de Mecerûr Mamül	89
3.8.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Mecerûr Mamüllerin Ele Alınışlarının Mukayesesi	90

3.9.	MECZÛM MAMÛL	92
3.9.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Meczûm Mamül	92
3.9.2.	Esrâru'n-Nahv'de Meczûm Mamül.....	93
3.9.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Meczum Mamulün Ele Alınışlarının Mukayesesi.....	93
3.10.	TÂBÎ YOLLU MAMÛLLER VE MARİFE İLE NEKRE	94
3.10.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Tâbî Yollu Mamüller ve Marife İle Nekre.....	94
3.10.2.	Esrâru'n-Nahv'de Tâbî Yollu Mamüller ve Marife İle Nekre	97
3.10.3.	İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Tâbî Yollu Mamüller ve Marife İle Nekre'nin Ele Alınışlarının Mukayesesi.....	98
3.11.	İ'RAB VE BİNA BÖLÜMÜ	100
3.11.1	İzhâru'l-Esrâr'da İ'rab ve Bina Bölümü	100
3.11.2.	Esrâru'n-Nahv'de İ'rab ve Bina Bölümü.....	105
3.11.3.	İzhâru'l-Esrâr ile Esrâru'n-Nahv Eserlerinde İ'rab ve Bina Bölümü Mukayesesi 105	
3.12.	MUKAYESE YAPILAMAYAN KONULAR	106
3.12.1.	İzhâru'l-Esrâr'da Bulunup Esrâru'n-Nahv'de Bulunmayan Konular	106
3.12.2.	Esrâru'n-Nahv'de Bulunup İzhâru'l-Esrâr'da Bulunmayan Konular	106
3.12.3.	Diğer Eserde Bulunmayan Konuları Ele Almaları Üzerine İzhâru'l-Esrâr Ve Esrâru'n-Nahv Arasında Bir Mukayese.....	107
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ		109
KAYNAKÇA		115

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İslam dininin ana kaynakları Kur'an ve hadisin Arapça olan dilinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve öğrenilebilmesi için Arap dilinin kelime yapısını inceleyen sarf ilmi ve cümle yapısını inceleyen nahiv ilmine dair birçok eserler telif edilmiştir.

İşte bu eserlerden olan, Hicri X. (milâdî XVI.) asırda bugünkü Türkiye sınırları içerisinde doğup yaşayan ünlü âlim Kemâlpaşazâde'nin "*Esrâru'n-Nahv*" adlı eseriyle yine aynı asırda yine Türkiye sınırları içerisinde yaşayan İmamı Birgivî'nin "*İzhâru'l-Esrâr*" isimli eserleri konu edinilecek ve bu iki eserin mukâyesesi yapılacaktır.

II. AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmamızda, aynı asırda nahiv ilmi alanında ele alınmış iki meşhur eser olan Kemâlpaşazâde'nin "*Esrâru'n-Nahv*" adlı eseri ile İmamı Birgivî'nin "*İzhâru'l-Esrâr*" isimli eserlerini inceleyerek mukâyesesinin yapılması, farklarının ve isabet derecelerinin daha iyi görülebilmesi ve aynı zamanda bu iki musannifin birbirleriyle olan ilişkilerinin göz önünde bulundurulması amaçlanmıştır.

Bu iki güzîde eserin daha yakından tanınabilmesi, ele aldıkları konuların yanyana mukayeseleri yapılıp yazılma gerekçelerinin tespiti hakkında kısa bir değerlendirilme yapılmaya çalışılacaktır.

III. YÖNTEMİ

Bu iki eser önce müellifleriyle ele alınacaktır. Sonra her iki eserin mektepleri, metotları ve kendi zamanlarındaki eserlerle bağlantıları tespit edilecektir. Son bölümde de her iki eserin konularının

tek tek ele alınıp aralarındaki farklılıklara değinilecek ve mukayeseleri yapılacaktır.

Sonuç bölümünde de bu iki eserin genel manada mukayesesi, aynı asırda aynı içerikli iki eserin yazılma gerekçesinin tespiti hakkında kısa bir değerlendirilme yapılarak noktalanmaya çalışılacaktır

IV. KAYNAKLARI

İmamı Birgivî'nin, kendisiyle aynı asırda ancak daha önce yaşamış olan Kemâlpaşazâde'nin yazmış olduğu “*Esrâru'n-Nahv*” isimli nahiv kitabından da istifade etmiş olacağı muhtemeldir. Ancak diğer taraftan Birgivî'nin, ona bakmayıp (aynı zamanda Kemâlpaşazâde'nin de) Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ından, Mutarrizî'nin *el-Mısbâh*'ından, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*'ünden, İbni Hacîb'in *Kâfiye*'sinden ve Tâcüddin Muhammed el-İsferâyînî'nin *Lübâbu'l-i'râb*'ından istifade etmiş olabileceği hatta tahsil gördükleri medreselerinin müfredatları gereği bu eserlerden istifade ettiklerini söyleyebiliriz.¹ Ancak şu da bilinmelidir ki, bir ilim adamının kimlerden ve hangi yerlerden istifade ettiğinden daha çok, elde ettiği bilgileri mantıklı ve faydalı bir tertip içinde çalışma yapmış olması önemlidir.

Araştırmamızda gerek bu eserlerden ve gerek her iki eser üzerine yapılmış olan, kaynakçada da gösterilen birçok tahkik ve inceleme çalışmalarından istifade ettik. Özellikle Ramazan Ege, “*İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik Çalışmalarına Kısa Bir Bakış*” (Basılmamış Doktora Tezi) ile Halit Yenen, “*İmam Birgivî'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının incelenmesi*” (Yüksek Lisans Tezi) adlı tezler konumuz itibariyle önem arz etmektedirler.

---

¹ Arslan, A. Turan (1996), “Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi Ve Bunların Mukayesesi”, **İLAM Araştırma Dergisi**, c. I, sy. 2 s 163.(Temmuz-Aralık 1996.).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KEMÂLPAŞAZÂDE VE BİRGİVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. KEMÂLPAŞAZÂDE HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı

1.1.1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Doğumu

Osmanlı şeyhülislâmı olan Kemâlpaşazâde (İbn Kemâl)'in asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. 3 Zülkâ'de 873 (15 Mayıs 1469) tarihinde, Tokat veya Edirne'de doğmuştur. Babası İstanbul'un fethinde de bulunan meşhur kumandanlardan Süleyman Çelebî'dir. Fatih Sultan Mehmed Han devri komutanlarından olan dedesi Kemâl Paşa'ya nisbetle Kemâlpaşazâde veya İbn Kemâl diye anılmıştır.²

1.1.1.2. Tahsil Hayatı ve Vazifeleri

İbn Kemâl, bir ümerâ (yönetici) ailesine mensup olup iyi bir tahsil görmüştür. Kur'an-ı Kerîm'i ezberledikten sonra Amasya ulemasından Arapça, Farsça dilleri ve edebiyatı yanı sıra aklî ilimleri tahsil etmiştir. Sonra askeri sınıfa katılıp II.Beyazıd ile seferlere katılmıştır. Daha sonra tekrar ilim yolunu tercih etmiş ve önce Edirne'de Molla Lutffî'nin derslerine devam edip ardından Kestellî Muslihuddîn Mustafa, Hatibzâde Muhyiddîn Efendi, Muarrifzâde Sinâneddîn Yusuf ve Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi gibi önemli âlimlerden ders alarak tahsilini tamamlamıştır.³

² Mecdî I, 295-300. M. A. Yekta Saraç, **Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, İstanbul 1995 s 11-27. Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrârü'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış**, (Basılmamış Doktora Tezi). FSMVÜ kütüphanesi. s. 24-25.

³ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", **DİA**, XXV, 238-240. Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrârü'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış**, s. 25-26.

Hayatının devamında ders okutmak ve yoğun bir şekilde eser telif etmekle meşgul olan Kemâlpaşazâde, 921 (1515) yılında Edirne kadılığına, 922 (1516) yılında da Anadolu kazaskerliğine getirildi. Bu görev sırasında katıldığı Mısır seferinde padişah Yavuz Sultan Selim Han'dan büyük itibar görmüş ve sefer dönüşünde bindiği atının ayağından çamurun padişahın kaftanına sıçraması üzerine Yavuz Sultan Selim Han'ın, “âlimlerin ayağından sıçrayan çamurun medâr-ı zînet ve bâis-i mefharet (öväünç kaynağı bir süs)” olacağını söyleyip ölümünden sonra sandukası üzerine o kaftanının örtülmesini vasiyet ettiği rivayet olunur. Dönemlerinde yaşadığı üç büyük padişahın da sevgi ve saygısını kazanmıştır.⁴

İbn Kemâl hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimler yanı sıra tarih, dil, edebiyat, felsefe ve tıp alanlarında da vukufu olan ve bu alanlarda verdiği eserlerle 16. yüzyılda Osmanlı ilim ve kültürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen çok yönlü büyük bir âlimdir. Aynı zamanda yetiştirdiği birçok talebesi de kendisinden sonra Şeyhülişlâmlık, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş⁵ biri olarak çok üretken bir âlimdir. Taftazânî (ö.792/1390), Cürcânî (ö.816/1413) ve Suyûtî (ö.911/1505) gibi birçok yetkin âllame ile mukayese edilmiş, “muallimi evvel” ve “muallimi sâni” unvanlarıyla anılmış çok dirayetli ve kudretli de bir âlimdir.⁶

Dil ve edebî anlamdaki konumu ve yetkinliği ise, bu konularda pek çok eser vermiş olması ve nesrin yanında nazmı da başarıyla kullanmasıdır. Divanının haricinde hemen her eserinde Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere de yer vermiştir. Hatta onun bu alandaki ilmî yönü, edebî yönünden ve nesrinin de nazmından daha üstün olduğu söylenir. Dili sade, ifade yapısı da sağlamdır.⁷

---

⁴ Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış**, s 32.

⁵ Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış**, s 28-31.

⁶ Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, DİA, XXV, 238.

⁷ Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış**, s 33-36.

1.1.1.3. Vefatı

932 (1526) yılında Zembilli Ali Efendi'nin yerine Şeyhülislâmlığa getirilmişti. Bu makamda bulunduğu sırada 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) yılında vefat etti ve Edirnekapı dışındaki Mahmud Çelebi Zâviyesi hazîresine defnedildi. 1971'de Haliç çevre yollarının yapımı sırasında türbesi başka bir yere nakledilmiştir. Kemâlpaşazâde'nin Edirne'de çiftliği ve değirmeni, dedesinin türbesi yanındaki mescid ve vakıfları da vardır.⁸

1.1.2. Eserleri

Çok velûd bir müellif olan Kemâlpaşazâde, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde birçok sahada eserler kaleme almıştır. Bunların sayısı konusunda kesin bir rakam vermek zordur. Çeşitli kaynaklarda kendisine 200'ün üzerinde eser nispet edilmektedir. Bir kısmı müstakil, bir kısmı aynı eserlerin değişik isimle kaydedilmiş şekli, bir kısmı şerh ve haşiyelerden oluşmaktadır.⁹

Başlıca eserleri şunlardır:

1.1.2.1. Tarih, Dil ve Edebiyat:

1- *Tevârîh-i Âl-i Osmân*: On ciltten (defterden) meydana gelen bir eser olup Osmanlı hanedanının tarihi ele alınmıştır.

2- *Divan*: Divan-ı münâcât'ında, Peygamberimiz (sav), Hulefâ-i Râşidîn ve padişahlar için yazmış olduğu na't ve kasideler, ahlâk konusunda kaleme aldığı mesnevi tarzında manzumeler, 400'ün üzerindeki gazel, çok sayıda mukatta' ve müfreden oluşturulmuş tam bir divan içeriğine ve özelliklerine sahiptir.¹⁰

⁸ M.Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, s 27-31.

⁹ Ramazan Ege, *İbn Kemal'in Esrârü'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış*, s 37.

¹⁰ M.Yekta Saraç, "Kemalpaşazâde Eserleri", *DİA*, XXV, 245.

3- *Kasîde-i Bürde Tercümesi*: Bûsîrî'nin (ö.840/1436) eseri olan kasidedir.

4- *Yusuf ile Züleyha*: 7777 beyitten oluşan bir mesnevidir.

5- *el-Felâh şerhu'l-Merâh*. (İstanbul 1289, 1304).

6- *Risâle fî tahkiki takrîbi'l-kelimâti'l-a'cemiyye* (nşr. Muhammed Sevâî, Dımaşk 1991).

7- *Risâletü meziyyeti'l-lisâni'l-Fârisî alâ sâiri'l-elsine mâ hala'l-Arabiyye* (nşr. Hüseyin Ali Mahfûz, Tahran 1952).

8- *et-Tenbih alâ ğalati'l-câhil ve'n-nebih* (nşr. Muhammed Sevâî, Dımaşk 1994).

9- *Risâle-i Kâfiye* (nşr. M.A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler [1998], s. 445-477).

10- *Nigâristân*: Ahlâkî ve tasavvufî bir muhteva taşır. (Mustafa Çiçekler, Kemal Paşazade ve Nigaristan'ı, doktora tezi 1994).

11- *Dekâiku'l-hakâik*: Farsçadaki bazı eş anlamlı ve eş sesli kelimeler arasında bulunan farklara dair Türkçe bir eserdir.¹¹

12- *Esrâru'n-Nahv*. Konumuz olan meşhur nahiv eseridir.

1.1.2.2. Akâid ve Kelâm:

1- *Risâletü'l-münîre* (Münîretü'l-İslâm) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1684).

2- *Risâle fî'l-îmâni's-şer'* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711).

3- *Akâid-i İslâm* (Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 135).

4- *Risâle fî tahkiki'l-îmân* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1049).

5- *Risâle fî vücûdi'l-vâcib* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794).

¹¹ M.Yekta Saraç, "Kemalpaşazâde Eserleri", *DİA*, XXV, 246.

- 6- *Risâle fi kıdemi'l-Kur'an* (Resâilü İbn Kemâl, I, 131-136).
- 7- *Risâle fi's-seb* (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 710; Yazma Bağışlar, nr. 1398).
- 8- *Risâle fi elfâzi'l-küfr* (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 677).
- 9- *Risâle fi-mâ yetealleku bi-lafzi'z-zındık* (Resâilü İbn Kemâl, II, 240-249).
- 10- *Efdaliyyet'ü Muhammed aleyhi's-selâm alâ sâiri'l-enbiyâ* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3551, 3618; Lâleli, nr. 3698; Düğümlü Baba, nr. 351).
- 11- *Risâle fi hakkı ebeveyi'n-nebî* (a.g.e., I, 87-91).
- 12- *Risâle fi Tafdîli'l-enbiyâ 'ale'l-melâ'ike* (Resâilü İbn Kemâl, I, 117-124).
- 13- *Risâle fi tahkiki'l-mucize ve delâletihâ 'alâ sıdkı men iddea'n-nübüvve* (a.g.e., I, 137-148).
- 14- *Risâle fi'l-cebr ve'l-kader* (a.g.e., I, 158-185).
- 15- *Risâle fi beyânî'l-hikme li-ademi nisbeti's-şer ila'llahi Teâlâ* (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 65, vr. 135-138).
- 16- *Hakikatü'r-rûh ve'n-nefs* (Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 1864).
- 17- *Risâle fi tahkiki enne esmâellahi tevkîfiyye* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794).
- 18- *İhtilâfî'l-Mâtürîdiyye ve'l-Eş'ariyye* (İstanbul 1304).
- 19- *Risâle fi tahkiki lafzı Çelebî* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041).
- 20- *Risâle fi-ma yeteallaku bi-halki'l-Kur'an* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, 2041).
- 21- *Risâle fi tahkiki'l-kavli'l-kailîn bi'l-hal* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 121).

22- *Risâle fî tahkiki ennemâ yasdüru bi'l-kudreti ve'l-ihiyar la bi'l-kerhi ve'l-ıztırâr* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041).

23- *Risâle fî beyâni küfri Firavn* (MÜİF Ktp., Yazmalar, nr. 252; Âtıf Efendi Ktp., 2785).

24- *Risâle fî tekfiri'r-Revâfiz* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794; Pertev Paşa, 621).

25- *Risâle fî hakikati'l-meâd* (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5340).

26- *Risâle fî hakikati'l-mîzan* (Resâilü İbn Kemâl, II, 381-383).

27- *Haşiye alâ Haşiyeti'l-Celâl ale't-Tecrîd* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1256).

28- *Haşiye alâ evveli'l-ilahiyât min Şerhi'l-Mevâkıf* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 828; Kılıç Ali Paşa, nr. 1028).¹²

1.1.2.3. Felsefe:

1- *Haşiye alâ Tehafüti'l-felâsife li-Hocazâde* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1391; Ayasofya, nr. 2292; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1235).

2- *Risâle fî tahkiki lüzûmi'l-ımkân li-mâhiyyeti'l-mümkin* (İÜ Ktp., AY, nr. 1589).

3- *Risâle fî beyâni'l-vücûd* (Resâilü İbn Kemâl, I, 149-157).

4- *Tarîfü'l-akl* (Süleymaniye Ktp., Tirnovalı, nr. 1864).

5- *Risâle fî beyâni'l-akl* (nşr. Ömer Mahir Alper, İslâm Araş.D., sy. 3 [1999], s. 235-243).

6- *Fi Tahkiki muradi'l-kailîn bi-enne'l-vacib teâlâ mûcib bi'z-zat* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1028).

7- *Nesâih* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1781).

8- *Risâle fî hakikati'l-cism* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794).

¹² M.Yekta Saraç, "Kemalpaşazâde Eserleri", *DİA*, XXV, 246.

9- *Risâle fî ma'ne'l-ca'l ve mecûliyyeti'l-mâhiyye* (Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3618).

10- *Risâle fî tahkiki mane'l-eyys ve'l-leys* (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 351).

11- *Risâle fî vücûdi'z-zihnî* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820).

12- *Risâle fî beyani enne'l-vücûd aynü mâhiyyetih ev ğayruhâ* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 4820).

13- *Risâle fî'l-fakr* (İÜ. Ktp., AY, nr. 1589).

14- *Risâle fî ziyadeti'l-vücûd ale'l-mahiyye* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794).

15- *Risâle fî enne'l-mümkin lâ yekûnü ahade't-tarafeyn* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 653; Ayasofya, nr. 4794).

16- *Risâle fî ulûmi'l-hakaik ve hikmeti't-dekâik* (İÜ. Ktp., AY, nr. 3726).

17- *Risâle fî ihtiyâci'l-mümkin* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618).

18- *Risâle fî hel yecûz en yestenide'l-kadîm ile'l-müessir em la* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 4794).

19- *Risâle fî tekaddümi lilleti't-tâmme ale'l-ma'lûl* (Süleymaniye Ktp. nr. 1049).

20- *Risâle fî sübûti'l-mahiyye* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041).¹³

1.1.2.4. Fıkıh ve Fıkıh Usulü:

1- *Tağyîrü't-Tenkîh* (İstanbul 1309).

2- *Hâşiye ale't-Telvîh li't-Teftazânî*.

3- *Hâşiye ale'l-Hidâye* (yazmaları için bk. Atsız, VII [1972], s. 96).

¹³ M.Yekta Saraç, "Kemalpaşazâde Eserleri", *DİA*, XXV, 247.

4- *Islâhu'l-Vikâye ve el-Îzâh* (Îzâhu'l-Islâh) şerhi. (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1274).

5- *Fetâvâ*. (yazmaları için bk, VI [1966], s. 77).

6- *Mühimmâtü'l-müftî*. (yazmaları için bk. Atsız, VII [1972], s. 95).

7- *Eşkâlü'l-ferâiz* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3924).

Fıkha dair diğer risâlelerinin bir kısmı “Resâilü İbn Kemâl” adlı mecmuada yayımlanmış, bir kısmı da Salim Özer’in “İbn Kemâl’in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri” adlı yüksek lisans tezinde tahkik edilmiştir.

1.1.2.5. Tasavvuf:

1- *Risâle fi fetva'r-raks* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696).

2- *Fetvâ fi hakkı İbn Arabî* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1694).

1.1.2.6. Tefsir:

1- *Risâle fi tefsiri Fâtihati'l-kitâb* (Resâilü İbn Kemâl, I, 2-16).

2- *Risâle fi tefsiri sûreti'l-Fecr* (a.g.e., I, 17-21).

3- *Risâle fi istisnâi'llâhi mimmen fi's-semâvâti ve'l-arz ve tahkikih* (a.g.e., I, 186-200).

4- *Risâle fi tefsiri sûreti'l-Mülk* (a.g.e., I, 22-32).

5- *Risâle fi sûreti'n-Nebe* (a.g.e., I, 33-40).

6- *Ûıssatü Hârût ve Mârût min-Tefsiri Ebi's-Suûd* (Süleym. Ktp., Kılıç Ali Paşa, 1028)

1.1.2.7. Astronomi, Botanik ve Tıp:

1- *ed-Dâiretü'l-hindiyye*.

2- *Tabiätü'l-afyûn*.

3- *Tiryâkü't-tâûn ve'l-vebâ*.¹⁴

¹⁴ *Keşfü'z-zunûn*, II, 1933. İbn Kemâl, *Tevârihi Âli Osman*, VII. Defter, s 293-325.

1.2. BİRGİVÎ HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1. Hayatı

1.2.1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Doğumu

Osmanlı dönemi önemli âlimlerinden olan İmamı Birgivi, 10 Cemâziyel-evvel 929 (27 Mart 1523)'de Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed'dir. Babası Pîr Ali Balıkesir'de müderristi. Daha çok Birgivi veya Bilgili diye tanınır. Birçok ilmî sahada eser veren büyük bir Türk âlimidir. Tüm kaynaklar, onun Osmanlılar döneminde yetişmiş seçkin bir âlim olması yanında dinî ve ahlâkî kişiliği bakımından da mükemmel bir insan olduğunu belirtir.¹⁵

1.2.1.2. Tahsil Hayatı ve Vazifeleri

Birgivi, ilk tahsilini babasının yanında yaptı. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Arapça, mantık ve diğer bazı ilimleri okudu. Daha sonra İstanbul'da Küçük Şemseddin Efendi ve Haseki Medresesi'nde Ahîzâde Mehmed Efendi'den tedrisat görüp son olarak Kızıl Molla Abdurrahman Efendi'nin yanında tedrisatını tamamlamıştır.¹⁶

Daha sonra bazı medreselerde ve müstakil olarak müderrislik yapmış, câmilerde vaazlar vermiş ve Edirne kassâm-ı askerîsi görevinde de bulunmuştur. Halkın gidişatından ümidi kesen Birgivi İstanbul'a gidip Bayrâmiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamânî'ye intisap etmiş ve inzivaya çekilmiştir. Şeyhinin de tavsiyesi üzerine, Sultan II. Selim'in hocası Birgili Atâullah Efendi'nin Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris olarak tayin edilmiştir. İlmî liyakati sebebiyle kısa zamanda

---

¹⁵ Ahmet Turan Arslan (1992), **İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul: Seha Neşriyat, tür.yer. Ahmet Turan Arslan (1996), "Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi Ve Bunların Mukayesesi", İLAM Araştırma Dergisi, c. I, sy. 2 s 163. Halit Yenen, **İmam Birgivi'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının incelenmesi**, s 10 (Y.Lisans Tezi). Emrullah Yüksel "Birgivi", **DİA**, VI, 191-192.

¹⁶ Ahmet Turan Arslan (1992), **İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul: Seha Neşriyat, tür.yer. Halit Yenen, **İmam Birgivi'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının incelenmesi**, s 10

meşhur olmuş, kendisinden ders almak isteyen pek çok talebe ülkenin her bir tarafından buraya gelmeye başlamıştır.¹⁷

Birgivî Mehmed Efendi, ömrünün geri kalan kısmını Birgi’de tedris, irşâd ve telif faaliyetleriyle geçirmiş ve bu sebeple de Birgivî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Fıkıhta Hanefî, itikadda da Mâtürîdî mezheplerine müntesiptir. Birgivî’nin çok yoğun dinî ve tasavvufî bir hayat yaşadığı da anlatılmaktadır.¹⁸

Çok özel ve titiz çalışmalarıyla da meşhur olan Birgivî, özellikle gramer, fıkıh ve ahlâka dair eserlerinde klasik görüş ve bilgileri çok sistemli ve dikkatli bir şekilde aktarması yanında kendi çağının dinî, ahlâkî, sosyal ve siyasî meselelere özel bir önem vermesi, sosyal hayatını ve problemlerini yansıtması bakımından da büyük önem taşır. Başta *Avâmil*, *İzhar* ve *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye* olmak üzere eserlerinin her devirde büyük ilgi görmesi de ilmî dirayeti yanında basiretli, cesur, dikkatli, itinalı ve sosyal problemler karşısında sorumluluk duygusu taşıyan bir kişilik sahibi olmasının sonucu şeklinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Birgivî birçok Osmanlı ulemâsından farklı olarak sosyal gelişmeleri de tenkitçi bir yaklaşımla takip etmiştir.¹⁹

Birgivî son derece dürüst ve tavizsiz de bir ilim adamıdır. Döneminde çok yaygın bir anlayış olmasına rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne ithaf etmemiştir. Aksine devletin ileri gelenleri de dahil olmak üzere her seviyedeki yöneticilere, görevlilere ve alimlere kusurlarını cesaretle söylemiştir.²⁰

1.2.1.3. Vefatı

Birgivî, 981 yılı CeMâzîyel-evvel (1573)’de vebaya yakalanarak hicrî yıla göre elli iki yaşında vefat etti ve Birgi’de defnedildi.²¹

¹⁷ A.Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, tür-yer

¹⁸ Emrullah Yüksel “Birgivî”, **DİA**, VI, 191-192.

¹⁹ Emrullah Yüksel “Birgivî”, **DİA**, VI, 192-193.

²⁰ Birgivî Mehmed Efendi, **Birgivî Vasiyetnâmesi** (tsz.), (Sad. Ahmet Ersin Yücel), İstanbul, Bedir Yay., s 20-29.

²¹ Emrullah Yüksel “Birgivî”, **DİA**, VI, 193.

1.2.2. Eserleri

Mehmed Birgivî, çoğu Arapça, birkaçı da Türkçe olmak üzere, (etki sırasın göre) Arap dili grameri, ahlâk/tasavvuf, fıkıh, akâid, tefsir-kıraat, hadis gibi birçok sahada eserler kaleme almıştır. Tespit edilebilmiş altmışa yakın eseri bilinmektedir.²²

Birgivî, konumuzla alakalı olan Arap grameri konusunda kaleme aldığı *el-Avâmil* ve *İzhâr* eserleriyle de İslâmî ilimler alanında büyük bir hizmet ifa etmiş ve haklı olarak yaygın bir şöhrete kavuşmuştur. İslâm dinînin iki ana kaynağını olan Kur'an ve Sünnet'in dili olan ve İslâm medeniyetinin de müşterek dili haline gelen Arapça'nın, Arap olmayan müslüman milletler tarafından öğrenilebilmesi için büyük gayretlerin sarfedildiği bir durumda Birgivî de bu alanda güzel bir hizmet vermek istemiştir ve bunda da büyük pay sahibi olduğu şüphesizdir. Birgivî'nin, kaleme aldığı *el-Avâmil* risâlesinden başka onun şerhi durumundaki *İzhâru'l-Esrâr*'ı telif etmiştir. Şüphe yok ki söz konusu kitapların bu derece itibar görmesinde Birgivî'nin ilim ve din hayatındaki güçlü şahsiyetinin de önemli bir payı olmuştur.²³

Başlıca eserleri şunlardır:²⁴

1.2.2.1. Sarf:

- 1- *el-Emsiletü'l-fazliyye*.
- 2- *Kifâyetü'l-mübedî*. (İstanbul 1289, 1300, 1302, 1303).
- 3- *İmânü'l-enzâr*. (İlk baskısı, Bulak, 1207).

1.2.2.2. Nahiv:

- 1- *el-Avâmil* (-i Cedîde). (İlk baskısı, İstanbul, 1234).
- 2- *İzhârü'l-Esrâr*. (İlk baskı, İstanbul, 1219).
- 3- *İmtihânü'l-ezkiyâ* (İstanbul 1270, 1271, 1305, 1309, 1311).

²² Halit Yenen, *İmam Birgivî'nin Avâmil Ve İzhârü'l-Esrâr'ının incelenmesi*, s 20-21.

²³ Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*; s 72. GAL, II, 583-586; Suppl., II, 654-658).

²⁴ Emrullah Yüksel "Birgivî", *DİA*, VI, 193-194. Halit Yenen, *İmam Birgivî'nin Avâmil Ve İzhârü'l-Esrâr'ının incelenmesi*, s 20-35.

1.2.2.3. Ahlak/Tasavvuf:

- 1- *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. (Meşhur eseridir. Elhâc Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul 1309.)²⁵
- 2- *Cilâü'l-kulûb* (Müellif hattı. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., no: 1477).

1.2.2.4. Fıkıh:

- 1- *Vasiyetnâme* (Risâle-i Birgivî diye de bilinmektedir. İlk baskı, İstanbul, 1218).
- 2- *es-Seyfü's-sârim fî ademi cevâzi vakfi'l-menkul ve'd-derâhim*.
- 3- *Îkazü'n-nâimîn ve ifhâmü'l-kâsırîn*.
- 4- *İnkazü'l-hâlikîn*.
- 5- *Muaddilü's-salât*.
- 7- *Zuhrü'l-müteehhilin ve'n-nisâ fî tarîfi'l-athâr ve'd-dimâ*.

1.2.2.5. Akâid:

- 1- *Ahvâlü etfâli'l-müslimîn*.
- 2- *Ziyâretü'l-kubûr*.

1.2.2.6. Tefsir:

- 1- *Tefsîru sûreti'l-Bakara* (Yarısına kadar).
- 3- *ed-Dürri'l-yetîm* (Tecvid).

1.2.2.7. Hadis:

- 1- *Risâle fî usûli'l-hadîs*. (İstanbul 1272, 1288, 1289, 1293, 1314).
- 2- *el-Erbaûn*. (Tunus 1295; İstanbul 1289, 1316, 1321, 1323).²⁶

²⁵ Huriye Martı "et-Tarîkatü'l-Muhammediyye", **DiA**, XL, 106-108.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KEMALPAŞAZÂDE’NİN ESRÂRU’N-NAHV’İ İLE BİRGİVÎ’NİN İZHÂRU’L-ESRÂR ADLI ESERİNİN TANITIMI

2.1. HİCRİ X. (M. XVI) ASRA KADAR YAPILAN MUHTASAR NAHİV ÇALIŞMALARINA GENEL KISA BİR BAKIŞ

Bu dönemde yapılmış olan diğer Nahiv ilmi çalışmalarına da göz atıp bu iki müellifin eserlerindeki gelişmeleri ve amaçları daha iyi anlamaya çalışacağız. Bu eserlerin en belirgin olanlarına çok kısa temas edip muhtevaları hakkında genel bilgi vermekle yetineceğiz.

Bu dönemde telif edilen eserler:

a- *el-Avâmilü’l-Mie* – Abdulkâhir Cürcânî (ö.471/1078)

Cürcânî, bu eserinde ilk önce âmilleri lafzî ve manevî diye iki gruba ayırıyor sonra lafzî âmilleri de kıyâsî ve semâî diye ikiye ayırıyor. Semâîleri 13 nevi altında 91, kıyâsîleri 7 ve manevîleri de iki âmil yaparak toplam 100 âmile ulaşıyor.²⁷

- İmam Birgivî’nin de bu taksimattan esinlendiği görülüyor ancak Birgivî, mamul ve amel (irab) bölümlerini de ekleyerek sayıyı 100’e ulaştırmıştır.

b- *Mülhâtü’l i’rab* – Kâsım b. Ali el-Harîrî (ö.516/1122)

Arap gramerine dair manzum bir eserdir. İmam Celaleddin Suyûtî tarafından da şerh edilmiştir.²⁸

c- *El-Misbâh fin-Nahv* – Nasr b. Abdusseyyid el-Mutarrizî (ö.610/1213)

²⁶ Emrullah Yüksel “Birgivî”, **DİA**, VI, 193-194.

²⁷ Abdulkâhir el-Cürcânî, **el-Avâmil**, Seyda Kitabevi, 2014, İstanbul, çev.Mehmet Ali Arslan

²⁸ Hulûsî Kılıç, “Harîrî”, **DİA**, XVI, 191-192.

Mutarrizî, bu eserde “Nahvî istilâhlar, kıyâsî-lafzî âmiller, semâî-lafzî âmiller, manevî âmiller ve Arapça bazı konular” adlarında 5 konuyu işlemiştir. Bu eserin üzerinde birçok çalışma yapılmıştır.²⁹

d- *el-Kâfiye fin-Nahv* – İbn Hâcib, Cemaleddin Osman b. Ömer (ö.646/1249)

Bu dönemde üzerinde en fazla durulan ve çalışmalar yapılan bir kitap olma özelliğini taşır. Metot olarak “İsim, Fiil, Harf” ana başlıklarıyla telif edilmiştir. İsimleri merfûât, mansûbât ve mecrûrât diye üçe ayırır. Fiilleri de Mâzî, Muzârî, Mûteaddî ve gayri Mûteaddî, ef’âlî kulüb...gibi sınıflarla bablandırır. Harfleri de türlerine göre ayırarak izah eder.³⁰

Bu kıymetli eserden her iki musannifimizin de (Kemâlpaşazâde ve Birgivî) önemli derecede yararlandıklarını görüyoruz. Kemâlpaşazâde metot olarak ta yararlanmış ve aynı taksimatı yapmıştır. Özellikle kaynakça ortak noktalarıdır diyebiliriz.

e- *Elfiyetü İbn Mâlik* – İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah b. Mâlik (ö.672/1274)

Ezber ve öğretim amaçlı olan, 1000 beytlik manzum bir eserdir. Baş tarafta nahiv ilminin yanı sıra son tarafında da sarf ilmi bulunmaktadır.³¹

f- *Teshîlü’l-fevâid ve tekmîlü’l-mekâsıd* – İbn Mâlik³² ve bu eser üzerine

g- *Şerhu Teshîlü’l-fevâid ve tekmîlü’l-mekâsıd* – İbn Hilâl Şemseddin Muhammed (ö.933/1526).³³

h- *Lübbü’l-elbâb fî ilmil i’râb* – el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah (ö.685/1286)

İbn Hâcib’in *el-Kâfiye*’sinin muhtasarı olan bir çalışmadır.

Bu eser üzerindeki tek çalışmayı da bizzat müellifimiz Birgivî, “*İmtihânü’l-ezkiyâ Şerhu Lübbü’l-elbâb*” isimli şerhiyle yapmıştır.

²⁹ el-Mutarrizî, **el-Misbâh**, Beyrut 1414/1993; nşr. Yâsîn Mahmûd el-Hatîb, 1417/1997.

³⁰ **Keşf**, II, 1370-76; **Brockelmann** Et-Târih V, 308-342.

³¹ **Brockelmann**. et-Târih, V, 275-96; **Keşf**, 151-6

³² **Brockelmann**. et-Târih, V, 276; **Keşf**, I 405-407

³³ **Keşf**, I, 407; İbnü’l-‘imâd, a.g.e., VIII, 200

Dolayısıyla İzhâr kitabını yazarken bu eserden de yararlandığı anlaşılmaktadır.³⁴

i- *Lübbü'l-elbâb fî ilmil i'râb* – el-Beyzâvî, Nâsiruddin Abdullah (ö.685/1286)

j- *Muğni'l-lebîb* – İbn Hişâm Abdullah (ö.761/1359)

İbn Hişâm'ın en önemli eserlerinden biridir. Üzerinde çok çalışma yapılmıştır. “Harflerin manaları, cümle çeşitleri, şibhi cümle, çok vakı olan şeyler, irab hakkında itirazlar, irab hakkındaki yaygın hatalar, irabın keyfiyeti ve nahiv hakkında küllî kaideler” isimli başlıklarla 8 bölüme ayrılmıştır.³⁵

k- *el-İ'râb 'an kavâidi'l-i'rab* – İbn Hişâm (ö.761/1359)

İbn Hişâm'ın en önemli eserlerinden bir diğeri de bu kitaptır. Bunun da üzerinde çok çalışmalar yapılmıştır. “Cümle ve hükümleri, câr ve mecrûr, bazı kelimelerin mana ve açıklamaları ve bazı pratik nahiv bilgileri” isimli başlıklarla 4 bölüme ayrılmıştır.¹⁵

l- *Şüzûrû'z-zehab fi-mârifeti kelami'l-Arab* - İbn Hişâm (ö.761/1359)

İbn Hişâm'ın bu eseri de çok yaygın olan ve medreselerde okutulan eserlerdendir. Metot olarak Kemâlpaşazâde'nin de yaptığı gibi “İsim, Fiil, Harf” 3 ana bölüme ayırmayı tercih etmiştir.¹⁶

İbn Hişâm'ın bu kıymetli eserinden her iki musannifimizin de (Kemâlpaşazâde ve Birgivî) önemli derecede yararlandıklarını görüyoruz. Kemâlpaşazâde metot olarak ta yararlanmış ve aynı taksimatı yapmıştır. Yine kaynakça ortak noktalarıdır diyebileceğimiz eserlerdir.

Sonuç olarak, müelliflerimiz (Kemâlpaşazâde ve Birgivî) tüm bu eserlerin yaygın olduğu bir ortamda yetiştikleri için bu eserlerden istifade ettikleri büyük ihtimaldir. İmamı Birgivî'nin, kendisiyle aynı asırda ancak daha önce yaşamış olan Kemâlpaşazâde'nin yazmış olduğu “Esrârü'n-Nahv” kitabından da istifade ettiğine kesin gözüyle bakılabilir. Ancak şu da bilinmelidir ki, bir ilim adamının kimlerden ve hangi yerlerden istifade

³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, **DİA**, VI, 100-103

³⁵ **Keşf**, II, 1751-54

ettiğinden daha çok, elde ettiğİ bilgileri mantıklı ve faydalı bir tertip içinde çalışma yapmış olması önemlidir.

Kemâlpaşazâde “İsim, Fiil, Harf” 3 ana bölüme taksim etme metodunu tercih etmesiyle kendinden önceki Zamahşerî’nin el-Mufasssal’ini ve İbni Hâcib’in el-Kâfiye’sinin izinden gittiğini, Birgivî’nin ise kısmen Cürcânî’nin el-Avâmil’inden esinlendiğini görmekteyiz.

2.2. KEMÂLPAŞAZÂDE’NİN ESRÂRU’N-NAHV ESERİNDEKİ METODU

Kemâlpaşazâde, *Esrâru’n-Nahv* eserini muhtasar nahiv kitapları kategorisinde yazmıştır.

Esere başlarken öncelikle Besmele ve Hamdeleden sonra çok kısa Nahiv ilminin tarifini verir.³⁶ Sonra da eserin telif sebebi ve metodunu açıklamadan doğrudan konuya girerek Kelime ve Kelamı anlatır. Sonra asıl taksimatını (Zamahşerî’nin *el-Mufasssal*’ında ve İbni Hâcib’in *el-Kâfiye*’inde yaptığı gibi) Arap dilinin nahiv meselelerini “İsim, Fiil, Harf” düzeninde 3 ana bölüm halinde ele almıştır.³⁷ Şöyle ki:

1- İsim:

- a- Mûreb (4 kısım): Merfûât, Mansûbât, Mecnûrât ve Tevâbî
- b- Mebnîler
  - Marife ve Nekre
  - İsmi diğer sınıfları (ile devam ediyor).

2- Fiil:

- a- Mâzî, Muzârî ve Emir kısımları
- b- Müteaddî ve Lâzım fiiller ve ta’diye sebepleri
- c- Diğer fiil türleri

3- Harf:

- a- Âmil harfler: İsmi nasb, haberini ref edenler, Harfi cerler, Fiili Muzârîyi nasb eden ve cezmedenler

³⁶ İbn Kemâlpaşa Ahmed b. Süleyman, *Esrâru’n-Nahv*, Dâru’l-Fikr 1422/2002, s. 75

³⁷ Ramazan Ege, *İbn Kemal’in Esrâru’n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış*, s 65-68.

b- Ğayri âmil harfler: Diğer harf türleri.

Mektep (ekol) **olarak**, kendisinden önceki birçok müellifin görüşlerine başvurmuş, Basra ve Kûfe mektepleri arasında yer yer Kûfelilerin ekolünü tercih edip, bazen de kendi tercihini söylese de genel olarak Basra ekolünü benimsediği ve onların ıstılahlarını kullandığı görülür.³⁸

Kemâlpaşazâde, metot olarak genelde tümünden gelim metodunu sergiler. Yani önce konunun adını ve tarifini verir ve örnekler getirir. Sonra kurallar ve bu kurallara bağlı bazı bilgiler verir.

Konuların illetlerini ve isimlerini beyan ederken çok hassas davranır. Kitabına *Esrâru'n-Nahv*'deki "Esrâr" kelimesini bu sebeple tercih etmiş olması yüksek ihtimaldir.

İlmî yetkinliğinin geniş olması hasebiyle, Kemâlpaşazâde'nin *Esrâru'n-Nahv*'deki kaynaklarının ve örneklerinin orijinal metinler olduğu görülmektedir. Bu kaynaklar da Kur'an-ı Kerîm, hadisler, Arap şiir ve nesirleri ve önceki müelliflerin eserleridir. Kitapta ara ara mantikî terimler de verilmiş ve diğer ilimlerden örneklerle de zenginleştirilmiştir.³⁹

Kemâlpaşazâde bu eserinde, meseleleri çok kapsamlı ve derin işlemeden hareketle öğretimden ziyade bilimsel bir özelliği hedeflemiş olduğu kanaatindeyiz.

Son olarak, yapılan çalışmalarda *Esrâru'n-Nahv*'in 3 nüshası tespit edilmiştir. Birisi Kâhire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de, birisi Kâhire, Teymûriyye'de, diğeri de Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Pek şöhret bulmamasından ötürü olsa gerek, üzerinde hiçbir şerh ve haşiye çalışması yapılmamıştır.⁴⁰

---

³⁸ Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarna kısa Bir Bakış**, s 67-68.

³⁹ Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarna kısa Bir Bakış**, s 73-74.

⁴⁰ Ramazan Ege, **İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarna kısa Bir Bakış**, s 109-113

2.3. BİRGİVÎ’NİN İZHÂRU’L-ESRÂR ESERİNDEKİ METODU

Birgivî de eserini (Kemâlpaşazâde’nin *Esrâru’n-Nahv* eseri gibi) muhtasar nahiv kitapları kategorisinde yazmıştır.

Esere başlarken öncelikle Besmele ve Hamdeleden sonra kısaca Nahiv ilminin tarifini, telif sebebi ve metodunu açıklamadan doğrudan konuya girerek eserinin asıl taksimatını (Cürcânî’nin *Avamîl*’inde yaptığı gibi) Arap dilinin nahiv meselelerini “Âmil, Mâmul, İrab” düzeninde 3 ana bölüm halinde ele alıp 100 maddede toplamıştır.⁴¹ Şöyle ki:

1- Âmil:

- a- Lafzî ve Manevî âmiller
- b- Lafzî âmillerin Semâî ve Kıyâsî kısımları
- c- Semâî âmillerin isim ve fiillerde amel eden neveleri

2- Mâmul:

- a- Mamul olma ve irap alma durumları
- b- Aslî mamuller: Merfûât, Mansûbât, Mecrûrât, Meczûmât.
- c- Tâbî mamuller: Sıfat, Harflerle atıf, Tekid, Bedel, Atfî beyan.

3- İrab:

- a- Zat ve hakikatleri açısından
- b- Mahalli açısından
- c- Nevileri açısından
- d- Sıfatları açısından

Mektep (ekol) olarak, Basra ekolünü benimsediği ve onların ıstılahlarını kullandığı görülür.

Birgivî metot olarak kendi *el-Avâmil* kitabını kısımlara ayırıp bu İzhâr kitabı ile açtığı gibi, bu kitabı da önce kolay ve pratik taksimler

⁴¹ Halit Yenen, *İmam Birgivî’nin Avâmil Ve İzhârü’l-Esrâr’ının incelenmesi*, s 66.

şeklinde kısımlandırır. Sonra oradaki kısımları sırasıyla tek tek açıklama yoluna gider. Sonra kurallar ve bu kurallara bağlı bazı bilgiler verir ve bunlara örnekler getirir.⁴²

Bu kitabı *İzhâru'l-Esrâr* diye isimlendirmesindeki “İzhâr” kelimesini, *el-Avâmil*'deki kısa, özet ve kapalı kalan, yeteri kadar açıklanmayan nahvin kurallarını izhâr ettiği yani güzel ve vecîz bir şekilde açıkladığı için tercih etmiş olması yüksek ihtimaldir. Bunun yanında “Esrâr” kelimesini kullanması da Kemâlpaşazâde'nin *Esrâru'n-Nahv*'ine bir gönderme olabileceği muhtemeldir. Ancak - bu tezimizin sonucunda varacağımız noktada- İmam Birgivî'nin farklı bir amaç ve yol haritası izleyip *Esrâru'n-Nahv*'e bir gönderme yapmadığı kanaatindeyiz.⁴³

Birgivî, kitabında açıkça bir kaynak ismi zikretmez. Ancak bazı ibâre benzerliklerinden hareketle ve yine musannifin eğitimini tamamladığı Sahn-ı Semân medreselerinde okutulan nahivle ilgili eserlere göz attığımızda yararlandığı kaynakların muhtemel olarak medresede okutulan eserlerin (İbn-i Hâcib'in *Kâfiye*'si ve şerhi olan Nûreddîn el-Câmî'nin *Molla Câmî*'si, İbn-i Hişâm'n *Muğni'l-Lebîb*'i ve Zemahşeri'nin *el-Mufasssal*'ı) ve kendi mütalaalarının olması kuvvetle muhtemeldir.

Birçok müellifin yaptığı gibi eserlerin mukaddimesi ve/ya sonunda sözü uzatmaz. İhtilafı meselelere girmemeye dikkat eder ve en isabetli görüşü serdetmeye çalışır.

İzhâru'l-Esrâr eserinin Osmanlı döneminde kırktan fazla baskısı yapılmıştır.⁴⁴ İstanbul kütüphaneleri başta olmak üzere Türkiye'deki hatta yurtdışındaki kütüphanelerde eserin birçok yazması bulunmaktadır.⁴⁵ *İzhâru'l-Esrâr*, “*İzhâru'l-Esrâr li'l-Birgivî - Dirâse ve Tahkîk*” ismiyle yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁶

⁴² Halit Yenen, **İmam Birgivî'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının incelenmesi**, s 62-66.

⁴³ “Sır-Esrâr” kelimeleriyle isimlendirme olarak Kemâlpaşazâde'nin “*Esrâru'n-Nahv*” ve İmamı Birgivî'nin “*İzhâru'l-Esrâr*” eserlerinin yanısıra Enbârî'nin “*Esraru'l-Arabiyye*” ve İbn Cinnî'nin “*Sırru sınaati'l-i'rab*” gibi başka eserler de göze çarpmaktadır.

⁴⁴ Hüseyin Elmalı, “*İzhâru'l-Esrâr*”, **DİA**, XXIII, 507.

⁴⁵ Hüseyin Nihal Atsız, **Birgilî Mehmed Efendi Bibliyografyası**, s. 70-75. Ali Yardım, (1994), **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, İzmir Milli Kütüphanesi Vakfı, s. 466-470.

⁴⁶ Şükran Kaya (Fazlıoğlu), (1995), **İzhâru'l-Esrâr li'l-Birgivî - Dirâse ve Tahkîk**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîatu'l-Ürdüniyye Külliyyetu Dirâseti'l-Ulyâ, Amman.

İzhâru'l-Esrâr üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bizim tespit edebildiklerimizle sınırlı olmamakla birlikte, burada ulaşılabildiğimiz ve bilinen eserleri zikretmekle yetineceğiz.

a- Şerhler:

1- Bizzat musannif İmam Birgivî tarafından bu esere ta'likat yazıldığı, Kuşadalı Ahmed Efendi'nin *el-Avâmil* şerhinde geçmektedir ancak buna henüz ulaşılamamıştır.⁴⁷

2- İmam Birgivî'nin talebelerinden Ulamışlı Muslihuddîn Efendi (ö. 1000/1592) tarafından "*Keşfü'l-Esrâr*" adıyla meşhur ilk İzhâr şerhi yapılmıştır.⁴⁸

Bu şerhle ilgili de "İlk İzhar Şerhi Muslihuddin Ulamışi'nin Kesfü'l-Esrâr'ı (İnceleme ve Edisyon Kritik)" bir yüksek lisans tezi çalışması yapılmıştır.⁴⁹

3- "*el-Ezhâr fî Şerhi İzhâri'l-Esrâr*" : Kasapzâde İbrahim Efendi (ö. 1029/1620).⁵⁰

Bu şerh "Kasabzâde İbrâhim Efendi ve "el-Ezhâr Fî Şerhi'l-İzhâr Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)" adıyla doktora tezi çalışması yapılmıştır.⁵¹

4- "*Netâicü'l-Efkâr*": Kuşadalı Mustafa b. Hamza (ö. 1085/1674). İzhâr şerhlerinin içerisinde en meşhurdur.

Adalı ismiyle şöhret bulmuştur.⁵²

Bu Adalı şerhi üzerine birçok hâşiye yapılmıştır.⁵³

⁴⁷ A. Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s 165

⁴⁸ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, c. 1, s. 117; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, s. 255; Brockelmann, Carl (1943), (GAL) *Geschichte Der Arabischen Literature (I-II)*, Leiden, E. J. Brill, c. 2, s. 441.

⁴⁹ Mehmet Kemal Çelik (2005), **İlk İzhar Şerhi Muslihuddin Ulamışi'nin Kesfü'l-Esrâr'ı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul.

⁵⁰ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, c. 1, s. 117.

⁵¹ Erdal Kaya (2007), **Kasabzâde İbrâhim Efendi ve "el-Ezhâr Fî Şerhi'l-İzhâr Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)"**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

⁵² Netaicü'l-Efkâr'ın âmil kısmı İbrahim Ömer Süleyman Zübeyde tarafından tahkik edilmiştir. (Trablus, Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslamiyye, 1992).

- 5- “Zübdetü’l-Enzâr fî Halli Ukadi İzhâri’l-Esrâr” isimli şerh, Süleyman b. Ahmed (ö. 1102/1690) tarafından hazırlanmıştır.⁵⁴
- 6- “Fethu’l-Esrâr”: Sûbicalı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1161/1748).⁵⁵
Bu eser, “Fethu’l-Esrâr fî Kitâbi’l- İzhâr Adlı Eserin İnceleme ve Edisyon Kritiği” ismiyle yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁵⁶
- 7- Dâvud b. Muhammed el-Karsî (ö. 1169/1756)’nin h. 1160/1747’de yazdığı “Şerhu İzhâri’l-Esrâr” isimli eseri.⁵⁷
Bu eser de “Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhari’l-Esrâr’ı” ismiyle doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁵⁸
- 8- “Feyzu’l-Bihâr alâ Riyâzi’l-Ezhâr” isimli Reîsu’l-Küttâb Süleyman Feyzî Efendi (ö. 1206/1791)’nin yazmış olduğu bir şerh çalışması.⁵⁹
- 9- “Fevâyihu’l-Ezkâr fî Halli Netâici’l-Efkâr” ismiyle, Reîsu’l-Kurrâ Eyyûbi Abdullah b. Salih b. İsmâil (ö. 1252/1836-7), 1247/1831’de, yazmış olduğu bu şerh, **Eyyûbî** namıyla şöhret bulmuştur.⁶⁰

⁵³ Haşiyeleri için bkz. A. Turan Arslan, **İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 165-166.

⁵⁴ Mustafa Öncü (2009), **Fethu’l-Esrâr fî Kitâbi’l- İzhâr Adlı Eserin İnceleme ve Edisyon Kritiği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 21.

⁵⁵ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, s. 255; A. Turan Arslan, **İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 166.

⁵⁶ Mustafa Öncü (2009), **Fethu’l-Esrâr fî Kitâbi’l- İzhâr Adlı Eserin İnceleme ve Edisyon Kritiği**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. İstanbul.

⁵⁷ Cemil Akpınar (1994), Dâvûd-i Karsî, **DİA**, c. 9, s. 31.

⁵⁸ Gökhan Sebati Işkın (2000), **Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhari’l-Esrâr’ı**, Basılmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

⁵⁹ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, 255.

⁶⁰ Eyyûbi Abdullah b. Salih b. İsmâil (h. 1309/1891), **Fevâyihu’l-Ezkâr fî Halli Netâici’l-Efkâr**, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, s. 2.

- 10- “*Şerhu Şevâhid-i Netâici ’l-Efkâr mea İzhâri ’l-Esrâr*” isimli eser, Hafız Mustafa b. el-Hâc Mustafa el-Mihâlicî yılında tarafından, 1283/1867 hazırlanmıştır.⁶¹
- 11- “*Ref’ul-Estar fî Halli Muğlakâti ’l-İzhâr*” isimli şerh de Osmanpazarlı (Şumnulu) Niyazi Şeyh İsmail Efendi (ö. 1312/1894) tarafından kaleme alınmıştır.⁶²
- 12- “*Muktetafu ’l-Ezhâr fî Nazmi İzhâri ’l-Esrâr*” adıyla, Halil Hulkî b. Muhammed es-Siirdî (ö. 1940) tarafından kaleme alınan bu eser, *İzhâru ’l-Esrâr*’ın bin beyit halinde manzum halde hazırlanmış bir çalışmadır.⁶³
- 13- “*İmtihân*” adlı şerh, Mustafa Tevfik Efendi (ö.1271/1855) tarafından kaleme alınmıştır⁶⁴
- 14- Edirne Müftüsü diye meşhur olan Muhammed Fevzi Efendi (ö. 1318/1900) tarafından hazırlanan, “*Miftâhu ’l-Merâm*” adındaki şerh.⁶⁵
- 15- Ömer Nâimî Harputî’nin (ö. 1299/1881) de bir İzhâr şerhi vardır.⁶⁶
- 16- Karşlı Hâmid Efendi’nin de İzhâr şerhi bulunmaktadır.⁶⁷

⁶¹ A. Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 167.

⁶² Şeyh Niyazi İsmail Efendi (1312/1894), **Ref’ul-Estar fî Halli Muğlakâti’l-İzhâr**, İstanbul: İbrahim Efendi Matb., s.128

⁶³ A. Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 167.

⁶⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 2, s. 39.

⁶⁵ A. Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 167.

⁶⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, 303; A. Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 167.

⁶⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, 285; A. Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 167.

b- Mu‘ribler:

- 1- “*Hallu Esrâri’l-Ahbâr ‘alâ İ’râbi İzhâri’l-Esrâr*” isimli, Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1168/1755) eseri. Birçok matbu nüshası vardır.⁶⁸
- 2- Kuyucaklı Abdullah b. Muhammed b. Veli (ö. 1137/1725)’nin, 1122/1710 yılında hazırladığı İzhâr muribi ve şerhinin adı “*Zübdetu’l-İ’râb*”tır.⁶⁹ Mu‘ribu’l-İzhâr veya İzhâr Mu‘ribi diye de kaydedilmiştir.

- Bunlardan hariç, İzhâr şerhleri ve tercümelerinin birçoğu aynı zamanda mu‘rib özelliğine de sahiptir.

c- Tercümelere:

- 1- *Mefhûmu İzhâr* : Çörekçizâde Koyun Halife Ahmed Münir Bahaeddin (ö. 1183/1769)’in tercüme ettiği bir çalışmadır.⁷⁰
- 2- İshak Nûri Rizevî’nin, “*Zübdetu’l-İzhâr*” isimli Osmanlı Türkçesine çevirisi vardır. Eser üzerine bir makale çalışması ve eserin Arapça dilbilgisi öğretimi açısından değerlendirildiği bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁷¹

⁶⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, s.255. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (1285/1868), **Hallu Esrâri’l-Ahbâr ‘alâ İ’râbi İzhâri’l-Esrâr**, İstanbul: Bosnalı Muharrem Efendi Matbaası, s. 3.

⁶⁹ A. Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 166.

⁷⁰ Çörekçizâde Koyun Halife Ahmed Münir Bahaeddin, **Mefhum’u İzhâr**, İst., Arif Efendi Matbaası (1253/1837).

⁷¹ İshak Nûri Rizevî (1301/1884), **Zübdetu’l-İzhâr**, İstanbul: Mihran Matbaası; ayrıca geniş bilgi için bkz. Musa Yıldız (2006), **İshak Nûri Rizevî ve Zübdetu’l-İzhâr Adlı Eseri**, 1. Rize Sempozyumu, Rize. Tuba Satır (2008), İshak Nuri Rizevî, **Zübdetu’l-İzhâr Adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- 3- *Eseru Feyzi Hamîdî* : Büyük Çekmece Nâibi Mehmed Tevfik Efendi'nin İzhâr ve Kâfiye Tercümesi, 1312/1894'de İstanbul'da basılmıştır.⁷²
- 4- “*Bedâiyu'l-İzhâr*” adlı tercüme, Mekteb-i Bahriye İmam-ı Evveli el-Hâc Şam'lı Mustafa Efendi tarafından hazırlanmıştır.⁷³
- 5- “*İhtâru'l-Ahyâr Tercümetü İzhâri'l-Esrâr*” isimli tercüme, Sâlihli Müftüsü Mehmed Lütfî'ye aittir.⁷⁴
- 6- Bir tercümeden ziyade soru-cevap yöntemini kullanan bir şerh niteliğindeki, “*Rehber İmtihân*” isimli İzhâr tercümesi, Konyalı Hacı Seyyid Efendizâde Ali Şuhûdî tarafından 1330/1912'de İstanbul Mektebe-i Mahmûdiye'de basılmıştır. Bu eser konu dışında pek çok ek malumat ta verir.⁷⁵
- 7- “*Telhîsu'n-Nahv*” ismiyle, Mehmed Hâlis Efendi'nin hazırladığı tercüme ve şerh 1318/1900'da İstanbul'da basılmıştır.⁷⁶
- 8- Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Rüştîyesi hocası İshak Efendi'nin sualli-cevaplı tertîb ettiği “*İzhâr Tercümesi*” de 1277/1860'da basılmıştır.⁷⁷
- 9- Arif Erkan, Avâmil ile İzhâr'ı “*Açıklamalı Avâmil ve İzhâr*” adıyla tek eserde tercüme etmiştir.⁷⁸

---

⁷² Mehmed Tevfik Efendi (1312/m. 1894), **İzhâr ve Kâfiye Tercümesi**, İstanbul, Matbaa-i Şirketi Mürettebiyye, s. 3-4.

⁷³ Şam'lı Mustafa Efendi (1309/1891-2), **Bedâiyu'l-İzhâr**, İstanbul, İsmail Efendi Matbaası, s. 3.

⁷⁴ Mehmed Lütfî (h. 1324), **İhtâru'l-Ahyâr Tercümetü İzhâri'l-Esrâr**, İzmir: Keşişyan Matbaası, s. 4.

⁷⁵ Seyyid Efendizâde Ali Şuhûdî (1330/1912), **Rehber İmtihân**, İstanbul: Mektebe-i Mahmûdiye, s. 3.

⁷⁶ Mehmed Halis Efendi (1323/1905), **Telhîsu'n-Nahv**, İstanbul, Mahmud BeyMatbaası.

⁷⁷ A. Turan Arslan, **İmam Birgîvî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, s. 167.

- 10- “*Yeni ve İlâveli İzhâr Tercümesi*” isimli çalışmayı, Muhammed Omay, hazırlayıp İstanbul’da 1989’da neşretmiştir.⁷⁹
- 11- “*Kırık Manalı İzhâr Tercümesi*” adıyla, Ali Rıza Kaşeli, *İzhâru’l-Esrâr*’ı tercüme etmiş ve bunu 1997’de İstanbul’da bastırmıştır.⁸⁰
- 12- Nevzat Yanık-M. Sadi Çöğenli’nin hazırladıkları, “*İzhâr ve Tercümesi*” isimli İzhâr tercümesi, 1998’de Ankara’da basılmıştır.⁸¹
- 13- *İzhâru’l-Esrâr*’ı, önce kelime kelime sonra da toplu manalar vererek tercüme eden Mikail Adıgüzel, bu eseri 2003’de İstanbul’da bastırmıştır.⁸²
- 14- “*İzahlı İzhâr ve Kâfiye Tercümesi*” isimli çalışmayı, Medine Balcı, “2006’da İstanbul’da basılmıştır.⁸³

d- İzhâr üzerinde yapılmış diğer çalışmalar:

- 1- *İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri:* Ahmet Turan Arslan (1992), İstanbul: Seha Neşriyat.

---

⁷⁸ Arif Erkan (2006), *Açıklamalı Avâmil ve İzhâr*, İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, s.2-3.

⁷⁹ A. Turan Arslan, *İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 168.

⁸⁰ Ali Rıza Kaşeli (1997), *Kırık Manalı İzhâr Tercümesi* (1. Baskı), İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, s. 3.

⁸¹ Nevzat Yanık-M. Sadi Çöğenli (1998), *İzhâr ve Tercümesi* (1. Baskı), Ankara: Kültür ve Eğitim Vakfı, s.2-3

⁸² Mikail Adıgüzel (2003), *İzhâr Tercümesi* (1. Baskı), İstanbul: Yasin Yay., s. 3-4.

⁸³ Medine Balcı (2006), *İzahlı İzhâr ve Kâfiye Tercümesi*, İstanbul: Ebrâr Yay., s. 3.

- 2- *İzhâru'l-Esrâr li'l-Birgivi - Dirâse ve Tahkik* : Şükran Kaya (Fazlıoğlu) (1995), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu'l-Ürdüniyye Külliyyetu Dirâseti'l-Ulyâ, Amman.
- 3- *İmam Birgivi'nin Avâmil Ve İzhâru'l-Esrâr'ının incelenmesi:* Halit Yenen, Y.Lisans Tezi.

2.4. KEMALPAŞAZÂDE'NİN ESRÂRU'N-NAHV'İ İLE BİRGİVÎ'NİN İZHÂRU'L-ESRÂR ADLI ESERLERİ ARASINDAKİ GENEL MUKÂYESE

Bu iki kıymetli esere baktığımızda öncelikle her iki eserin nesir şekliyle telif edilmiş muhtasar nahiv kitabı kategorisinde olmaları bakımından benzeşmektedirler.

Ancak metot olarak Kemâlpaşazade, eserini daha çok alışlagelen ve yaygın olarak kullanılan “İsim Fiil, Harf” ana bölümlerine ayırmasına mukabil İmam Birgivi ise eserini “Âmil, Mamul, İ'rab” ana bölümlerine ayırmıştır. İmam Birgivi, eserini kolay ve düz bir kısımlandırmaya ayarlaması, pratik bir düzen koyması (daha öncesinde de bu eserine ezberlenebilecek bir fihrist tarzında “*el-Avâmil*” eserini hazırlamış olması) ve anlatımdan daha çok kaideler şeklinde bilgiler sunması gibi bu eserin böyle birçok yönden *Esrâru'n-Nahv*'den daha başarılı bir çalışma olduğunu göstermesi açısından yeterli sebep teşkil eder düşüncesindeyiz.

Ancak şunu da unutmamak gerekir ki sonradan gelen alimler, her daim öncesinde eser yazmış alimlerin eserlerini iyice mütâlaa edip geliştirerek ve itiraz edilen noktalarını dikkate alıp onararak daha müfid (istifade edilen) ve daha başarılı eserler yazabilmişlerdir. Yani ilimler her geçen zamanla terakkî eder ve sonraki alimler bu açıdan çok daha avantajlı konumda olurlar. Bundan dolayı İbn Mâlik, Elfiye eserinde, kendi Elfiye'sinin İbn Mu'tî'nin Elfiye'sinden daha üstün olduğunu iddia ediyor ama aynı zamanda da onun önce geçmesi bakımından ise kendisinden taraf minneti ve teşekkürü hak ettiğini itiraf ediyor. Aynı şekilde Suyûtî de kendi

Elfiye'si için İbn Mâlik hakkında aynı şeyleri söylüyor, Echûrî Mâlikî de kendi Elfiye'si için Suyûtî'nin Elfiye'si hakkında aynı şeyleri söylüyor.⁸⁴

Buradaki kıyaslama da ise her ne kadar yukarda “İmamı Birgivi'nin, kendisiyle aynı asırda ancak daha önce yaşamış olan Kemâlpaşazâde'nin yazmış olduğu “*Esrâru'n-Nahv*” kitabından istifade ettiğine kesin gözüyle bakılabilir” demiş olsak ta aynı asırda yaşamalarına kıyasla bunun çok ta farketirecek bir mazeret olmayacağını söylemek yanlış olmasa gerek. Zira istifade ettikleri kaynakları hemen hemen aynıdır ki Birgivi'nin sadece Kemâlpaşazâde'nin eserini mütâlaa etmekle çok ta bir şeyin farketmeyeceği aşikârdır.

Konumuza dönecek olursak, bu metot ve tertip farklılıklarının sonucu olarak işlenen konuların yerleri de değişmektedir. Meselâ Harfi cerler *İzhâru'l-Esrâr*'da baş tarafta, âmîl bahsinde işlenirken *Esrâru'n-Nahv*'de ise üçüncü ve son bölüm olan Harf bahsinde işlenmektedir. Yine Fiil bahsi *İzhâru'l-Esrâr*'da ana başlık olmayıp Kıyâsî âmîllerin birinci maddesi olarak geçerken *Esrâru'n-Nahv*'de ise eserin üç ana bölümünden biri olarak geçmektedir.

Ancak *Esrâru'n-Nahv*'in muhtevâsı, *İzhâru'l-Esrâr*'dan daha geniştir. Ayrıca birinin işlemediği bir konuyu diğerinin işlemiş olduğu da bulunmaktadır. Meselâ *İzhâru'l-Esrâr*'da harfi cerlerin semâî ve kıyasî olarak iki yerde hazfedildiği ve kıyasen hazfedilen yerlerin de üç yer olup diğerlerinin ise semâî olduğu” konusu *Esrâru'n-Nahv*'de bulunmamaktadır. Yine *İzhâru'l-Esrâr*'da âmîli mânevîlerin “mübteda ve haberi ref eden ve Fiili Muzârîyi ref eden âmîller” diye iki kısma ayrılması bilgisini *Esrâru'n-Nahv*'de görememekteyiz.

Buna karşılık ta *İzhâru'l-Esrâr*'da ele alınmayan birçok konunun muhtevâ olarak daha zengin olan *Esrâru'n-Nahv*'de ele alındığını görmekteyiz. Meselâ mef'ûlü mâ-lem-yüsemme fâilühû'nün (nâibü'l-fâil'in) varlık nedenleri ve mübtedâ'nın hazfediliş karineleri gibi konulara *Esrâru'n-Nahv*'de değinilmiştir. Bu hususa iki farklı açıdan bakabiliriz. Birincisi bu konular belagat konuları olmaları hasebiyle yerinde bir bahis olmamıştır.

⁸⁴ Hâşiyetü'l-Hudârî alâ Eifiye ibn Mâlik, Seyda yay., 2015, İstanbul, s. 27.

İkincisi ise Kemâlpaşazâde, bu eserinde belagat konuların, nahv konularıyla bağlantılarını göz önüne alarak nahv'e farklı bir yaklaşım örneği sergilemiştir. Dolayısıyla bu hususların bir üstünlük sebebi olması tartışılabilir gibi gözükse de ikinci açıdan bakılıp bunun Şeyhülislam Kemâlpaşazâde tarafından bilinçli yapılmış bir metot olduğunu görmek ve bu meziyetini farketmek daha yerinde olacaktır.

İzhâru'l-Esrâr'ın bir özelliği de kendisinde sağlam bir mantık zincirinin bulunmasıdır ki bu zincirin ucunu kaçırmamak için sağlam bir Arapça gramer dil bilgisi birikiminin bulunması gerekmektedir. Bu sağlamlıkta bir mantık zinciri ise *Esrâru'n-Nahv*'de bulunmamaktadır.

Yine *Esrâru'n-Nahv*'de tarif, konu, metot, örnekler, Kur'an ayetleri, şiir ve nahvî istilahlardan sunuluşunda selefî yolu izlenmiştir. Bunun yanında Kemâlpaşazâde'nin bu eserini diğer muhtasarların birçoğundan daha açık ve daha mufassaldır.

Kemâlpaşazâde ile İmam Birgivî'nin aralarında başka münasebetler de cereyan etmiştir. Örneğin Birgivî, haşiyesinde Bahâeddinzâde Molla Muhyiddin Mehmed'in Kemâlpaşazâde'ye yönelttiği eleştirileri dikkate alarak her ikisi arasında hakemlik türü bir mukâyese yapmıştır.⁸⁵

Yine Kemâlpaşazâde'nin müftüler için yazmış olduğu Arapça eseri olan *Mühimmâtü'l-müftî* hakkında Birgivî, “Ortada dolaşan boş şeyler cümlesindedir” ifadesini kullanmıştır. Ancak fıkıh kitapları tertibinde düzenlenen, meselelerin sonlarında kaynaklarına yer verilen bir eser olarak müftülerin kullanımları için pratik bir değer taşımaktadır.⁸⁶

Sonuç olarak, İmam Birgivî bu alanda güzel bir hizmet vermek istemiş ve bunda da büyük pay sahibi olmuştur şüphesiz. *İzhâru'l-Esrâr*'ın sağlam bir tertibe ve özlü bilgilere sahip olması yanında çeşitli nahiv kaidelerini örneklerle açıklarken pedagojik esaslar ihtiva eden cümleleri kaydetmesi, başta da değindiğimiz gibi eserini çok daha kolay ve düz bir kısımlandırmaya ayarlaması, pratik bir düzen koyması (daha öncesinde de bu eserine ezberlenebilecek bir fihrist tarzında “el-Avâmil” eserini

⁸⁵ M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, s 87.

⁸⁶ *Keşfü'z-zunûn*, II, 1916. M.Yekta Saraç, “Kemalpaşazâde Eserleri”, *DiA*, XXV, 247.

hazırlamış olması) ve anlatımdan daha çok kaideler şeklinde bilgiler sunması gibi birçok yönden *Esrâru'n-Nahv*'den daha başarılı bir çalışma olduğu kanaatindeyiz. Bu tezimizi destekler mahiyette, *İzhâru'l-Esrâr*'ın ilki İstanbul'da (1219) olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda kırkı aşkın baskısı yapılmıştır. Yazıldığı zamanlardan itibaren medreselerin müfredâtında bulunmuş, büyük itibar kazanmış, asırlar boyu devamlı okutulagelen ve hâlen günümüzde de aynı revacını devam ettiren, Arapçanın öğrenilmesinde vazgeçilmez eserler listesinde yerini koruyan sağlam bir eser olmuştur. Ayrıca birçok şerh ve haşiyesi de yazılmıştır. En meşhuru Adalı diye tanınan Adalı Şeyh Mustafa'nın hazırladığı, birçok defa basılan *Netâicü'l-efkâr* adlı şerhtir. Şüphe yok ki söz konusu kitapların bu derece itibar görmesinde Birgivi'nin ilim ve din hayatındaki güçlü şahsiyetinin de önemli bir payı olmuştur. Kısaca bu alanın en iyilerinden diyebileceğimiz haklı bir itibara ulaşmıştır.

Ancak bu anlattığımız husus, her iki eseri de mübtedî talebelerin nahiv ilmini kolaylıkla kavrayıp anlayabilmeleri için hazırlanmış olan muhtasar bir nahiv eseri gözüyle değerlendirmemiz üzerinedir.

Diğer bir açıdan bakarsak, daha fazla mesele ihtiva etme ve meselelerde daha derine inme açısından ve özellikle de Nahiv ilminin Belagat ilmi ile içselleştirilmesi, özdeşleştirilmesi açısından ele alınması gözüyle bakıldığında kuşkusuz ki Kemâlpaşazâde'nin *Esrâru'n-Nahv*'i daha öne çıkacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KEMALPAŞAZÂDE’NİN ESRÂRU’N-NAHV’İ İLE BİRGİVÎ’NİN İZHÂRU’L-ESRÂR ADLI ESERLERİNİN MUHTEVASINDAKİ KONUYU ELE ALISLARI VE MUKAYESESİ

3.1. HARF-İ CERLER⁸⁷

3.1.1. İzhâru’l-Esrâr’da Harfi Cerler Muhtevası⁸⁸

Öncelikle *İzhâru’l-Esrâr*’ın, Arap dilinin nahiv meselelerini “Âmil, Mâmul, İrab” düzeninde 3 ana bölüm halinde ele alıp 100 maddede topladığını ve Âmillere de önce Âmili Lafzî Semâî’lerle başladığını söylemiştik. İşte bu Âmili Lafzî Semâî’leri 5 neviye ayırıp 1.nevîde önce Harfi cerleri işlemektedir. İşte bu Harfi cerleri ele alışına geçmeden önce birkaç verdiği giriş malumatlarına değinelim:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ، وَالصَّلَاةُ (٢) عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ .
وَبَعْدُ :

فَهَذِهِ رِسَالَةٌ فِيمَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ كُلُّ مُعْرَبٍ أَشَدَّ الْأَحْتِيَاجِ ، وَهُوَ ثَلَاثَةٌ
أَشْيَاءَ : الْعَامِلُ ، وَالْمَعْمُولُ ، وَالْعَمَلُ ؛ أَيَّ : الْأَعْرَابِ .
فَوَجَبَ تَرْتِيبُهَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَبْوَابٍ .

Önce Kelimenin tarifini, 3 kısma ayırdığını ve o 3 kısmın da tarifini vererek konuya giriş yapar:

Kelime مفرد لمعني مفرد – الكلمة: لفظ وضع لمعني مفرد

(konulan) lafızdır.

Kelime üç kısımdır:

⁸⁷ Bu bölümde, konuları daha kısa olup hacmi daha az yer tutması sebebiyle ilk olarak İzhâru’l-Esrâr’ı ve tam içeriğini buraya ekledik. Esrârü’n-Nahv’in ise muhtevası çok fazla olup fazla yer teşkil edeceğinden sadece işlenen konuların malumatına burada değinmekle yetineceğiz.

⁸⁸ Birgivî Mehmed, *İzhâru’l-Esrâr*, Dâru’l-Minhâc, 1430/2009, Lübnan, s. 53-59

1-Fiil : ما دَلَّ بهيئته وضعا علي احد الازمنة الثلاثة 3 zamandan biriyle beraber olup maddesiyle [harfleriyle] manaya, heyetiyle[vezni-kalıbıyla]da zamana delalet edendir.

2-İsim : ما دَلَّ عَلَي مَعْنِي مستقل بالفهم غير مقترن فيه باحد الازمنة الثلاثة - 3 zamandan biriyle beraber olmayarak kendi başına bir manaya delalet edendir.

3-Harf: ما دل علي معن غير مستقل بالفهم بل الة لفهم غيره : Kendi başına müstakillen bir manaya delalet edemeyip bilakis başka bir mananın anlaşılmasına alet olandır.

Sonra şu pratik notu paylaşır: Fiillerin tamamı âmildir. İsimlerin bir kısmı(Fiili Muzârîyi cezmeden son 10'u ile Âmili lafzi Kıyasî'nin son 8i) âmil, diğerleri ise âmil değildir. Harflerin bir kısmı (Âmili lafzi Semai'nin ilk 39'u) âmil, diğerleri ise âmil (ve de hiçbirisi mamül) değildir.

Sonra Âmil, Mamul ve Amel (İrab)ı ve işlevlerini anlatmaya çalışır ve der ki:

Âmil: Bir vasıta sebebiyle, (mamülü olan) kelimenin sonunu, iraptan belli birinin olmasını gerektirir. O vasıta da, isimlere gelen (3 şey:) failiyet, mef'uliyet ve izafettir.

Âmil, bu manaları bildirir ve gerektirir. Bu manalar da (belli olmayan gizli/soyut mana oldukları için de) görülebilecekleri açık alametler yani irap isterler. Dolayısıyla âmil, dolaylı yoldan irabı gerektirir.

Fiillerde ise bu vasıta, isme benzemektir.

وَفِي الْأَفْعَالِ : الْمُشَابَهَةُ التَّامَّةُ لِلْإِسْمِ ، وَهِيَ فِي الْمُضَارِعِ فَقَطْ ، فَإِنَّهُ مُشَابَهُ لِإِسْمِ الْفَاعِلِ لَفْظًا ، وَمَعْنَى ، وَأَسْتَعْمَالًا .
أَمَّا الْأَوَّلُ : فَلِمَوَازِنَتِهِ لَهُ فِي الْحَرَكَاتِ وَالسَّكَنَاتِ ؛ نَحْوُ : ضَارِبٍ ، وَيَضْرِبُ ، وَمُدْخِرٍ ، وَيُدْخِرُ .

Yani: Normalde fiiller irabı gerektirmez yani mamül olamazlar. Fakat fiili Muzârî ismi faile 3 yönden tam benzemesi sebebiyle, ismin özelliği olan irabı gerektirir ve fiili Muzârîler mureb-mamül olurlar.

Fiili Muzârî'nin İsmi Fail'e 3 yönden benzemesi de:

- a- Lafzen: Hareke ve sükünlerde aynı vezinde-vezindaş olurlar.
- b- Manen: Her ikisi de bazı harflerle olunca hususiliği, olmayınca da umumiliği ifade ederler. Yani isimler ل سız umumidir, ل لı ise hususidir. Fiili Muzârîler de hal ve istikbal harflersiz (geniş zamanda) umumidir, bunlarla ise (zamanı) hususidir. Ve bir de her ikisinde de karine-işaret yoksa ilk akla gelen hal zamanlarıdır.
- c- İstiğmalen (kullanılıştta): Her ikisi de, nekre bir kelimeye sıfat olabiliyorlar. Ve her ikisine de, ibtida lamı (manayı kuvvetlendirmek için) dahil olabiliyor.

İmam Birgivî bunun akabinde konuya giriş yaparak önce isimde amel eden semâî âmilleri ele alıyor. Bu isimde amel edenlerden de önce 1 isimde amel eden Harfi cerlerle başlıyor: *el-Avâmil* eserindeki gibi burada da o 20 harfi cerri aynen sayıyor ancak ne gariptir ki harfi cerlerin birçok manalarından sadece tek manalarını vermek-le yetiniyor ve *el-Avâmil*'de verdiği örnekleri, şerh konumundaki İzhar eserinde ise hiç vermez.

- 1- ب İlsak - Yapışmak, tutunmak
- 2- مِنْ İbtida - Başlanılmayı ifade etmek
- 3- إِلَى İntiha - Nihayetlenmeyi ifade eder
- 4- عَنْ Buğd - Uzaklaştırma ve Mücaveze - Aşıp/Ayrılıp başka şeye ulaşma
- 5- عَلَى İstiğla - Üzerinde olmak
- 6- لَام Talil-İllet - Neden – Sebep
- 7- فِي Zarfiyyet - İçerisinde olmak
- 8- كَأَنَّ Teşbih – Benzetme
- 9- حَتَّى Gaye ve İntiha - Nihayetlenmeyi ifade eder
- 10- رَبُّ Taklil – Azlık
- 11- و'ul-Kasem: Yemin vav'ı
- 12- ت'ul-Kasem: Yemin ta'sı

- 13- حَاشَا Müstesna (ma-badını/sonrasını, ma-kablinden/öncesinden istisna etmek
- 14- خَلَا Müstesna
- 15- غَدَا Müstesna
- 16- مُذ ve
- 17- مُنْذ - Geçmiş zamanda işin başlanıldığını ifade eder
- 18- لَوْلَا İmtina - Bir şeyin (şartının) var olmasından dolayı, diğer şeyin (cevabının) menolunmuş (var olmamış) olduğunu ifade eder
- 19- كَيْ Talil-illet
- 20- لَعَلَّ Teraccî - Ummak veya endişe etmek (Ukaylin Kabilesi'nin luğatınca harfi cerdir).

Sonra Harfi cerlerin bağlı oldukları yerlere değiniyor ve diyor ki: Harfi cerler bağımsız olmazlar. Mutlaka fiil türü bir şey(müteallek)'e bağlanması gerekir ki buna "Taalluk"(Bağlaç) denir. Dolayısıyla bağlanan harfi cerlere "Müteallik" , bağlanılan fiil türü kelimelere de "Müteallek" denir:

Sonra müteallek şu 3 şeyden biri olduğunu söylüyor:

- 1- Fiil
- 2- Şibhi Fiil: Fiil gibi vasıf manası taşıyan isimlerdir. (masdar ve masdardan türeyen ismi fail, ismi mefûl, sıfatı müşebbehe, ismi Tafdîl)
- 3- Manayî Fiil: Fiil manasındaki camid isimlerdir.

Harfi cerlerin cer ettiği kelime, ilk etapta harfi cer âmiliyle mecrurdur. Fakat bir de ikinci etapta ayrıyeten 2. defa mamûldürler. (Ancak aynı anda alamayacağı 2.irap, mahallinde kalır.) Dolayısıyla harfi cer ile mecrur olan kelimelerin 2.derece mahallî (mamûllük) durumlarına da anlatmaya geçiyor:

Sonra mütealleki olmayan harfi cerlere başlıyor;

- 1- Mütealleki olmayan harfi cerler:
  - a- Zait harfi cerler ve رُبَّ : Önceden hangi hal ve irapta idiyse, yine aynıdırlar.

b- عَدَا ، خَلَا ، حَاشَا ile istisna edilen müstesnanın 3 durumu gibidir.

c- لَعَلَّ ، لَوْلَا : Mübtedadır.

2- Müteallekli Harfi Cerler: Yukardaki 7 yerin dışındakiler, İmam-ı Birgivî ve İbn-i Hâcib gibi bazı alimlerce فِي veya فِي (nin zarfiyyet) manasında olanlar “mefûlü-fih”, لَام veya لَام (ın talil) manasındakiler de “mefûlü-leh”tir. Diğerleri ise Mefulü bih gayri sarihtir.

Bu arada, Câr-mecrur, meçhûl fiilin “naibü fail”i olarak, mahallen merfu da olabilir.

(Mesela: فِي الدَّارِ de فِي harfi cer, الدَّارِ harfi cerle mecrur, câr meal mecrur iraptan mahallen mensup müteallekinin mefulü fih'idir.[Ancak, cumhura göre Mefulü Bih Gayri Sarih'tir]).

Sonra da Harfi cerlerin mütealleklerinin bazen hazfedilmelerine değiniyor ve diyor ki:

وَقَدْ يُحْذَفُ الْمُتَعَلِّقُ ، فَإِنْ كَانَ الْمَحْذُوفُ فِعْلًا عَامًّا مُتَضَمَّنًا فِي الْجَارِ
وَالْمَجْرُورِ . . يُسَمَّيَانِ ظَرْفًا مُسْتَقَرًّا ؛ نَحْوُ : زَيْدٌ فِي الدَّارِ ؛ أَيِ : حَصَلَ .
وَإِنْ لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ ، أَوْ لَمْ يُحْذَفْ مُتَعَلِّقُهُ . . يُسَمَّيَانِ ظَرْفًا لَعْوًا ؛
نَحْوُ : زَيْدٌ فِي الدَّارِ ؛ أَيِ : أَكَلَ ، وَمَرَرْتُ بِرَيْدِ .

Eğer hazfedilen müteallek “Ef’âli-Âmme”den ise, o “câr ile mecrur” “Zarfi-Müstekar” olur. (Bunlara “Şibhi Cümle” diyen de var). Ve hazfedilen bu müteallekin 4 görevi “câr-mecrur” tarafından koltuklanır.

Eğer hazfedilen müteallek Ef’ali-âmme’den değil ise veya müteallek hiç hazfedilmemiş orada duruyor ise, o zaman câr ve mecrura “Zarfi-Leğv” (normal boş zarf) denir.

Sonra da Harfi cerlerin hazfına değiniyor:

وَقَدْ يُحْذَفُ الْجَارُ ، وَهُوَ عَلَى نَوْعَيْنِ : قِيَاسِيٍّ ، وَسَمَاعِيٍّ ، فَالْقِيَاسِيُّ
فِي ثَلَاثَةِ مَوَاضِعَ :

a- Kıyasî: 3 yerdedir.

1- Mefûl-ü Fih'te في harfi cerri: Zarfı zamanı mübhem, zarfı zamanı mahdud ve zarfı mekânı mübhemden hazfedilir. Zarfı Mekânı mahdudlardan ise (سكن , نزل , دخل fiillerinde hariç) hazfedilmez.

2- Mefûl-ü Leh'te لام harfi cerri: 3 şart bulununca hazfı caizdir: Mefûlü Leh iş (masdar) olacak, Mefûlü Leh ile muallel fiilinin (müteallekinin) faili bir/aynı olacak ve Mefûlü Leh ile muallel fiilinin (müteallekinin) zamanları da aynı olacak.

3- أَنْ ve أَنَّ 'den önce.

b- Semâî: Bu 3 yerin dışındaki (Araplardan işitilen) yerlerdir.

أَنْ , أَنَّ ve Semaîlerde harfi cer hazfedilince, müteallek o mamûle direk (vasıtasız) ulaştırılır ve artık harfi cer ameli gidince, 2.arka durumdaki mahallî mamüllük, öne/açığa çıkar ki o da “mefûl-ü bih ğayri sarîh olmak üzere mansûb” olmasıdır. (Bazen naibü'l-fail olup merfu da olur.) Bu işleme “Hazf ve İsal”(fiili direk ulaştırmak) ve “Mansûbun bi-nez'il hâfiz” denir.

Şaz/Nadir olarak, harfi cer hazfedilince cer irabı geride kalabiliyor الله(و) gibi.

Aynı manadaki 2 harfi cerri, harfi atıfsız, tek bir mütealleke bağlamak caiz değildir, der ve konuyu sonlandırır.

3.1.2. Esrâru'n-Nahv'de Harf-İ Cerler

Muhtevası⁸⁹

Harfi cerler bölümü *Esrâru'n-Nahv*'in taksimatı gereği son Harfler bölümünde ele alınmıştır.

İmam Birgivi'nin aksine لَوْلَا , كَيْ ve لَعَلَّ 'yi harfi cerlere katmamış ancak رب 'nin yanında ayrıyeten “رب vavı”nı eklemiş ve böylelikle Harfi cerleri 18 ile sınırlandırmıştır.

⁸⁹ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, *Esrâru'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr 1422/2002, s. 270-284

Kemâlpaşazâde, İmam Birgivî'nin aksine harfi cerlerin manalarından meşhur ve çok kullanılanlarına tek tek değinmiş, onlara misaller vermiş, detayla üzerlerinde durmuştur. Yer yer belagat konularıyla da içselleştirmiştir.

Kemâlpaşazâde, eserinin son tarafında da, Harfi cerlerin mütealleklerine değinmiştir. Oradan mütealleklerin hazfina geçerek Zarfi Müstakari anlatmıştır. Sonra bu câr-mecrûrların terkip içerisindeki sıfat veya hâl düşmesi konusuna girmiştir.

3.1.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv

Eserlerinde Harf-İ Cer Ve Konularının Ele Alınışlarının Mukayesesi

Harfi cerlerin konularının ki eserde ele alınışlarına baktığımız zamanda, her ikisinin de artı ve eksi yönlerini görüyoruz.

İmam Birgivî'nin harfi cerleri 20 ile tamamlamış olması efradını câmi' olması hasebiyle üstünlüğünü, aynı zamanda Harfi cerlerin ve mütealleklerinin hazıflarını sıra ile ve düzenli olarak ele alması bakımından da başarısını görüyoruz. Ancak ne gariptir ki harfi cerlerin birçok manalarından sadece tek manalarını vermekle yetiniyor ve *el-Avâmil*'de verdiği örnekleri, şerh konumundaki İzhar eserinde ise hiç vermiyor.

Buna mukabil, Kemâlpaşazâde, harfi cerlerin birçok manalarından sadece meşhur ve çok kullanılanlarına tek tek değinmiş olması ve onlara misaller vermiş olması gayet önemli ve ihtiyaç duyulan bir tercih sebebidir. Ancak bu eserde de eksi olarak çok fazla uzatıcı malumatla kitap okuyucularına yılgınlık verecek duruma getirilmiştir.

3.2. İSMİNİ NASB, HABERİNİ REF EDEN VE İSMİNİ REF HABERİNİ NASB EDEN ÂMİLLER

3.2.1. İzhâru'l-Esrâr'da İsmi Nasb, Haberini Ref Eden ve İsmi Ref Haberini Nasb Edenler Âmillerin Muhtevası⁹⁰

İmam Birgivî şimdi de isimde amel eden semâî âmillerden iki isimde amel eden 2 farklı nevi ile konuya devam ediyor; İsmi Nasb, Haberini Ref Eden ve İsmi Ref Haberini Nasb Edenler.

İsmi nasb, haberini ref edenler 8 tane olup ilk 6'sına "Hurûf-u müşebbehât bil-fiil" (Fiile benzetilen harfler) denir. Çünkü bunlar 3 yönden fiile benzerler:

- 1- En az üç ve daha fazla harfli oldukları için
- 2- Sonları (fiili Mâzî gibi) fetha üzere olduğu için
- 3- Kendilerinde (fiili Mâzî حَقَّقْتُ , fiili Muzârî أَحَقَّقُ gibi) fiilin manaları bulunduğu için

أَنَّ ve إِنَّ : Tahkîk: Dahil oldukları cümlenin mazmununun (manasının) muhakkaklığını (tekitliğini , yani hakikaten tahakkuk ettiğini) ifade etmek içindir

كَأَنَّ : Teşbih: İsmi haberine benzetmeyi inşa-îcad etmek içindir.

لَكِنَّ : İstidrak: Önceki kelimde meydana gelen tevehhümü (şüpheyi) defetmek içindir.

لَيْتَ : Temenni: Meydana gelmesi mümkün olmayan veya zor olan bir şeyin olmasını arzulamayı inşa etmek içindir.

لَعَلَّ : Teracci : Meydana gelmesi ümit/arzu edilen (sevilen) veya endişe edilen bir şeyin olmasını arzulamayı inşa etmek içindir.

⁹⁰ Birgivî Mehmed, İzhâru'l-Esrâr, Dâru'l-Minhâc, s. 59-65

Sonra İsmi nasb, haberini ref edenlerle alakalı malumatlara girer ve önce şu kısa ve pratik anekdotları bizimle paylaşır:

Bu İsmi nasb, haberini ref edenlerin mamulleri, kendileri üzerine takdim edilemez (haber zarf olursa, ismi üzerine takdim edilebilir).

أَنْ-hariç, diğerlerinin sadâret (kelamın başına gelme) hakları vardır, أَنْ ise kelamın başına gelemez.

Bazen bu harflerin sonuna ما -yı kâffe bitişir ki amelleri iptal olur. (mamulleri tekrar mübtada-haberliklerine geri döner). Bu durumda artık fiillere dâhil olmaları sorun olmaz-fiile dâhil olabilirler. (Ancak لَيْتَمَا müstesnadır. Amel etmesi de caizdir. Fiile de hiç bitişmez).

Bu harfler, mübtada-haberdan oluşan “cümle-i ismiyye”ye dâhil olduklarında,

أَنْ –cümlelerin manasını değiştirmez, أَنْ-ise cümlesi ile birlikte masdar (müfred) tevilinde olur.

Dolayısıyla cümle olması gereken yerlerdeki Elif-nun maddesinin kesreli, müfred olması gereken yerlerdeki Elif-nun maddesinin fethalı (أَنْ) olması vacip olur-gerekir. O yerler de şuralardır:

Elif-nun maddesinin kesrelenmesi gereken (cümle) yerler:

- 1- İbtida/Kelamın baş tarafında
- 2- Kasemin/Yeminin cevabın(in baş tarafın)da
- 3- Sıle’(nin baş tarafın)da
- 4- İsmi ayn (zat-şahıs) olan mübtedanın haberin(in baş tarafın)da
- 5- Haberine ibtida lamı’nın dâhil olduğu cümlede
- 6- (Zan manasında olmayan) قَوْلْ maddesinden sonra
- 7- (Baş tarafta gelen) حَتَّى -yı ibtidaiyyeden sonra
- 8- Tasdik harfleri (olan بَلَى-جَيْرٌ-أَجَلٌ-إِي-نَعَمْ) dan sonra
- 9- İftitah (ve tenbih) harfleri (olan عَمَّا-عَلَى-هَلَّا-هَأَ-أَمَّا-أَلَا) dan sonra
- 10- و’ı haliyyeden sonra (و bazen olmayabilir de)

Elif-Nun maddesinin fethalanması gereken (müfred olacak) yerler:

- 1- Fail (ve naibu'l-fail)de olması
- 2- Meful'de olması (قَوْلُ'nin mekul'ü hariç)
- 3- Mübteda'da
- 4- Muzâfı ileyh'te (müfred olanı)لُو'den sonra (ki لُو'nin bitişmesi gereken mahzûf) fiilin failidir. (Failde fethalı olurdu).
- 5- لُوْلَا'dan sonra (ki mübtedadır, haberi ise, hazfı vacip olan مَوْجُودٌ'dür)
- 6- مَا -yı mastariyye-i tevkîtiyye'den sonrası (ki bu مَا'nın bitişmesi gereken mahzûf fiilinin failidir.)
- 7- Harfî cerlerden sonra. (zira 1-ismi cer eder)
- 8- حَتَّى 'yı âtife'den sonra (zira müfredi müfrede atfeder)
- 9- (isim olan) مِنْذُ ve مِنْذُ'den sonra (ki ona muzaf olup, o da muzafı ileyh olur)

Ve yine ayriyeten: أَلَّا 'den sonra, اَوْلَيْكَ'den sonra ve ismi mananın haberi olursa Elif-Nun maddesinin fethalanması gerekir.

Elif-Nun maddesinde iki vecihin (işin)de caiz olduğu yerler:

- 1- ف'yi ceza'dan sonra (Hem kesreli hem de fethalı okunabilir)
- 2- اِدَا'yi müfacee'den sonra.

Son olarak ta sonu nun ile biten ilk 4'ünün hafifletilmesi yani nun'unun sakın kılınmasına değinir:

اِنَّ hafifletilip اِنْ 'i Muhaffefe olursa, amel etmesi de, etmemesi de caizdir. Ancak genelde amel etmez. Amel etmeyince de (diğer اِنْ 'lerden ayrılması için) haberine لام 'ı ibtida dâhil olması gerekir ve mübteda ile haberin başına gelen Nasih fiilleri üzerine dâhil olabilir.

اَنْ hafifletilip اَنَّ 'i Muhaffefe olursa, (ismi olarak, hazfı vacip olan zamiri şan-kıssa'da), haberi olarak ta cümlede mahallen amel etmesi vaciptir. (اِنَّهَا - اِنَّه). Amel etmeyince de (diğer اَنَّ 'lerden ayrılması için) öncesinde (ظَنَّ-عَلِمَ) tahkik fiillerinden birisi gelebilir, mutlak (bütün) fiillere dâhil olabilir ki bu durumda fiilin ya çekilemeyen fiil veya dua fiili veya şart fiili olması veya da çekilebilen fiile nefi harflerinin veya فَدَسَوْفَ-س'den birinin dâhil olması gerekir.

اَنَّ hafifletilip اَنَّ olursa, en fesih (edebî) lügatça amel etmez.

اَنَّ hafifletilip اَنَّ olursa, amel etmemesi vaciptir.

Bu durumda, bu ikisinin fiil üzerine dâhil olmaları da caiz olur.

Yani şöyle kısaca baktığımızda İmam Birgivî, önce İsmi'ni nasb, haberini ref edenlerin maddelerini ve manalarını söyler sonra birkaç notlarını aktarır sonra Elif-Nun (اِنَّ ve اَنَّ) maddesinin farklarına değinir sonra da hafifletmelerini anlatır.

İsmi'ni nasb haberini ref edenlerin 7.si اَلَا 'dır, der ve

İstisna 2 kısımdır: a- İstisnâ-i Muttasıl: Sayılan (birden çok fertli müstesna minhten olup içerisin)den çıkartılandır. b- İstisnâ-i Munkadî' : Sayılan (birden çok fertli müstesna minhten olup içerisin)den çıkartılmayandır.

Buradaki (ismi'ni nasb. haberini ref eden) اَلَا , İstisnâ-i Munkadî'da kullanılandır. Bu اَلَا 'nın haberi de genellikle hazfedilir (ki bu haber geride geçen fiilin tersidir (لَمْ يَجِيْ جَاءَ))

İsmi'ni nasb haberini ref edenlerin 8.si Cinsi(n hükmünü) Nefyeden لَا 'dır, der.

Amel etmesinin 3 şartı olduğunu söyler: 1- İsmi'nin (ve haberinin) nekre olması. 2- لَا ile ismi'nin arasının ayrılmaması. (Bu 2 şarttan biri bulunmazsa amel etmez ve لَا 'nın ileride tekrarlanması da vacip olur). 3- لَا 'nın ismi'nin muza veya şii'ri muza olması (Bu son şart ise, lafzen veya takdirden amel etme şartıdır. Yani bu şart bulunmazsa [alması gereken irab ile] mebnî olur ve mahallen amel edebilir)

İsmi'ni ref, haberini nasb edenlere gelince: لَيْسَ 'ye benzetilen لَا ve مَا 'dır

(Bunların âmillikleri Hicâzîlere göredir)

لَيْسَ 'ye benzetilmelerinin iki yönden olduğunu söyler: 1- Neflik-Olumsuzluk ifade etmeleri 2- Mübteda ile habere dahil olmaları (ve dolayısıyla لَيْسَ gibi amel eder; ismi'ni ref, haberini nasb ederler.

Amel etme şartlarını 3 olarak gösterir: 1- İsimleriyle araları اِنَّ (-i zaide veya nâfiye) ile haber ve haberinin mamulüyle ayrılmaması. 2- (İsmi

ile haberinin arası) ﻻ ile (ayrılıp) nefliklerinin bozulmaması. 3- ﻻ' nın ismi (ve haberi) nekre olacak. (Şartlardan biri gerçekleşmezse amel edemezler ve ﻻ' nın ilerde tekrarlanması da vacip olur)

Amelleri zayıf olduğu için, mamulleri kendileri üzerine takdim edilemez, der.

3.2.2. Esrâru'n-Nahv'de İsmi Nasb, Haberini Ref Eden ve İsmi Ref Haberini Nasb Edenler Âmillerin Muhtevası⁹¹

Kemâlpaşazâde, Temîmli nahiv alimleri gibi “İsmi Ref, Haberini Nasb” eden âmilleri ele almamış yani âmil olarak kabul etmemiştir. Dolayısıyla bu kısımdan bahsedilemeyecektir.

İsmi Nasb, Haberini Ref edenlere gelince, bunları sadece “Hurûfu Müşebbehâtün bil-Fiil” olan 6 tane ile sınırlı görmüştür. Bunlar da اَنَّ , اِنَّ , اَنَّ , اَنَّ , اَنَّ , اَنَّ dir. Diğer لا ile لا 'yı bir âmil kabul etmemiş veya zikretmemiştir.

Bunlara “Hurûfu Müşebbehâtün bil-Fiil” denmesinin vecihlerini farklı sebepler olarak göstermiştir. Bunlar da fiiller gibi isimlerin üzerine dahil olmaları, sonlarının fetha üzere mebni olmaları ve kendilerine Nun'u Vikaye'nin bitişmesi.

Sonra kendilerine Ma'yı Kâffe'nin bitişip amellerini iptal etme durumlarını anlatır. Bu Mâ'nın ameli iptal ettiğinde “Mây-ı Kâffe” olduğunu, etmediğinde ise “Mây-ı Zâide” olduğu görüşünü paylaşması manidardır.

Yine farklı olarak, bu harflerin İsmi Nasb, Haberini Ref etmeleri Basralı alimlerin görüşü olup, Kûfeli alimlere göre ise bu harfler sadece mübtedayı nasb eder, haberi ise eskisi gibi yine ibtida ref eder, görüşü gayet dikkat çekicidir.

⁹¹ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, **Esrâru'n-Nahv**, Dâru'l-Fikr, s. 263-267

Sonra İnn ve Enne'nin manalarını ve işlevlerini anlatır, peşinden de Elif-Nun maddesinin nerelerde fethalı ve kesreli olacağı yerleri genişçe anlatır.

Sonra bu harflerin isimlerinin lafzına ve mahalline atfedilme konusunu, Lam'ı ibtida'nın dahil olmasını ve sonra da diğer Hurufu Müşebbehelerin açıklamalarını işler.

Daha sonra bunların hafifletilmelerini (sondaki Nun'larının sakin kılınmalarını) ve sonrasındaki amellerinin iptal edilip fiillere de dahil olabilmeleri ve sonrasında da bu muhaffef (sakin) durumlarında diğer sesteşlerinden farkedilebilme durumlarına değinir ve konuyu bitirir.

3.2.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv

Eserlerinde İsmi Nasb, Haberini Ref

Eden ve İsmi Nasb Haberini Nasb Edenler

Âmillerin Ele Alınışlarının Mukayesesi

İmam Birgivî, Hurûfû müşebbehâtün bil-fiil'lerin yanına iki harfi daha ekleyip ismini nasb, haberini ref eden âmilleri 8'e çıkarmıştır. Bu لا ile لا 'yı bir âmil kabul etmek bir üstünlük sebebi mi yoksa bir tercih sebebi mi diye tartışılabilir belki ancak yine de bir çok alim tarafından tercih edilen ve özellikle de Kur'an'dan delilleri olan bu harfleri âmil yapıp daha kapsayıcı olmak, hele ki zaten uzunca açıklamalara yer veren *Esrâru'n-Nahv* gibi bir kitapta daha uygun olurdu kanaatindeyiz.

Yine buna benzer bir tartışma olabilecek diğer bir konu da "İsmi Nasb, Haberini Nasb" eden âmillerin 4 tane olduğu bile tartışılırken, İmam Birgivî'nin bunlardan meşhur ve yaygın olan 2 tanesini ele alarak kabul etmesine karşılık Kemâlpâşazâde'nin Temîmliler gibi düşünüp bu âmilleri hiç kabul etmemesi hem Kur'an'da delil olarak getirilen ayetlere uymamaktadır hem de *İzhâru'l-Esrâr* kitabını yine bir adım öne geçirmektedir, düşüncesindeyiz.

Geriyeye kalan 6 harfin ele alınışlarına baktığımızda ise aynı konuları işlediklerini görürken, Kemâlpaşazâde'nin Esraru'n-Nahv'inde 2 hususta farklı düşündüğünü ve 1 hususta da değinilmeyen bir konuya temas ettiğini görmekteyiz. Bu değinilmeyen konu ise bu harflerin isimlerinin lafzına veya mahalline atfedilme konusudur ki bu artı konu ile İzharu'l-Esrâr'dan daha avantajlı konumda olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer 2 farklı düşündükleri konulardan birisi; bu harflerin fiillere benzetilmelerinin vecihlerinde görülür. İmam Birgivî, İzhâr da şu 3 vechi benzerlik vechi olarak görür; 1- En az üç ve daha fazla harfli olmaları. 2-Sonları (fiili Mâzî gibi) fetha üzere mebni olmaları. 3-Kendilerinde (fiili Mâzî حَفَّقَتْ , fiili Muzârî أَحَقَّقُ gibi) fiilin manaları bulunması. Kemâlpaşazâde Esraru'n-Nahv'inde ise; 1-Bunlar da fiiller gibi isimlerin üzerine dahil olmaları. 2-Sonlarının fetha üzere mebni olmaları 3-Kendilerine Nun'u Vikaye'nin bitişmesi.

Bu farklı vecihleri tercih etmelerini karşılaştırdığımızda bir tane aynı noktaya temas ettiklerini ve dolayısıyla da her iki farklı yönde vecihler bulduklarını görmekteyiz. Böylelikle de aslında 5 benzeme veçhine ulaşmış bulunmaktayız. Bu açıdan her ikisini de aldığı ve almadığı vecihlerden ötürü artı ve eksi yönlerini söyleyebiliriz. Özellikle daha sonra yazılmasına bakarak İmam Birgivî'nin bu vecihlerin tamamını eserinde almasını beklerdik. Ancak belki kitabını kısa tutmak istemesinden ötürü bunu yapmış olabilir ki bu durumda da İmam Birgivî aklanırken, Kemâlpaşazâde'nin bu vecihleri neden bulup ekmediği sorusuna muhatap olur.

Şunu da unutmamak gerekir ki, konuların içeriklerinde Kemâlpaşazâde'nin Esraru'n-Nahv eseri her zaman daha kapsamlı ve derinlemesine geniş yazıldığı için bu bahsi de İzhar'dn daha derinlemesine işlemiş olduğunu bilmeliyiz.

Netice olarak her iki musannifimizin bu konuda artı ve eksi taraflarını görmemizin yanında Kemâlpaşazâde'nin başlıkta âmilleri eksik almasının üstü örtülecek kâbilden bir eksik olmadığını belirtmek gerekir.

3.3. FİİLİ MUZÂRÎYİ NASB VE CEZM EDEN ÂMİLLER

3.3.1. İzhâru'l-Esrâr'ın Fiili Muzârîyi Nasb ve Cezm Eden Âmillerin Muhtevası⁹²

İmam Birgivî, Fiili Muzârîyi nasbedenler 4'dür deyip çok kısaca onları gösterir;

Fiili Muzârîyi Nasb Eden Âmiller 4'tür:

أَنْ = Fiili Muzârîyi masdar teviline sokar (masdarı alınıp fail veya mefulüne muzaf yapılır).

لَنْ = Gelecek zamandaki fiili Muzârîyi tekidli nefyetmek içindir.

كَيْ = Sebebiyyet ve masdariyyet içindir.

إِذَنْ = Şart ve ceza içindir. (“O takdirde” manasındadır).

Amel etme şartları:

- Fiili Muzârîsi müstakbel (gelecek) zamanında olmalı,
- Geriye itimat etmemelidir(dayanmamalıdır. Yani bulunduğu cevabın gerisinde, mamulü olacağı bir şey geçmemeli),
- Fiili Muzârî ile arası (لَا ve kasem hariç) hiçbirşey ile ayrılmamalıdır.

أَنْ ve لَنْ 'in Hazfedildiği Yerler:

“Eşyâ-i Sitte” diye bilinen (aslında “8 cevap meselesi”n)den sonra Fiili Muzârî gelir de başında ف varsa, o Fiili Muzârî gizli bir “أَنْ ‘i Nâsibe” ile mansûb olur. أَنْصُرُ فَأَنْصُرُ

başında ف yoksa, o Fiili Muzârî gizli bir “لَنْ ‘i Câzime” ile meczum olur. أَنْصُرُ أَنْصُرُ

⁹² Birgivî Mehmed, İzhâru'l-Esrâr, Dâru'l-Minhâc, s. 66-67

(Yani nasbedici اُنْ veya cezmedici اُنْ , vücûben hazfedilir. Orada mukadder kılınır (var kabul edilir).

(Bu gelen ف , sebebiyyet manasındadır (atıf harfidir). Az olarak bazen âtif و 'vı da gelebilir. Bu 8 yer de: Emir, Nehiy, Dua – Beddua, Arz (rica - yumuşaklık istemek), Tahziz (sertlikle - serzenişle istemek), Temennî (Köfelilerce Teraccî'de), İstifham ve Bozulmayacak olan neflik.

Fiili Muzârîyi Cezm Eden Âmiller 15'dir:

- لَمْ = Fiili Muzârîyi Mâzî zamanına çevirerek nefyeder (Fiili Mâzînin olumsuzu olur).
- لَمَّا = Fiili Muzârîyi Mâzî zamanına çevirerek geçmiş zamanı tamamen nefyeder (Henüz...) (Fiili Mâzîye dahil olursa , vakit manasında olur).
- لَأْمُ الْأَمْرِ = Bir hadesin yapılmasını talep etmek içindir. (Kesreli olur. Emri Ğaib ve Emri Hazır meçhûl'ün başında olur و - ف - تُمْ den sonra sükûn olur.).
- لَأْءُ النَّهْيِ = Bir hadesin terk edilmesini talep etmek içindir. (Nehyi Ğaib ve Nehyi Hazır'ın başındaki لَأْ 'dır.).
- اِنْ = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade eder. Manası : “eğer - şayet”.
- اَيْنَ = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber mekân içindir. “Her nerede şayet”.
- اَيْنَى = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber mekân içindir. “Her nerede şayet”.
- حَيْثُمَا = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber mekân içindir. “Her nerede şayet”.
- مَتَى = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber zaman içindir. “Her ne zaman şayet”.
- اِذْمَا = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber zaman içindir. “Her ne zaman şayet”.

- إِذَا مَا = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber zaman içindir. “Her ne zaman şayet”.
- مَهْمَا = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber “Her ne şeyi şayet” manasını ifade etmek içindir.
- مَا = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber “Her ne şeyi şayet” manasını ifade etmek içindir.
- مَنْ = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber “Her kim ki şayet” manasını ifade etmek içindir.
- أَيُّ = Dahil olduğu 2 - Fiili Muzârînin 1.sinin Şart , 2.sinin Ceza olduğunu ifade etmekle beraber “Her hangi şey ki şayet” manasını ifade etmek içindir.

3.3.2. Esrâru’n-Nahv’de Fiili Muzârîyi Nasb ve Cezm Eden Âmillerin Muhtevası⁹³

Kemâlpaşazâde, Fiili Muzârî’yi nasb eden âmilleri aynı şekilde 4 tane olarak ele almıştır. Ve gerideki fiili Muzârî bölümünde de, 4 nasb edicinin de ince ince hemen bütün konularını teferruatlarıyla ele almıştır.

Fiili Muzârî’yi cezmedenleri 5’i harf 10’u isim ve yine 4’ü 1 fiili Muzârîyi 9’u da iki fiili Muzârîyi cezmedenler diye toplam 14 tane fiili Muzârîyi cezmeden âmillere değinmiştir. Bunlar da لَمَّا لَامِ الْاَمْرِ لَا النَّاهِيَةَ اِنْ لم لما لام الامر لا الناهية ان dür. İlk beşine harf der, son 9’una isim der ve isimleri de zarf ve zarf olmayan diye ikiye ayırır. İlk altısı zarf olanlar, son üçü zarf olmayanlar diye kısımlandırır.⁹⁴

Fakat enteresan bir çelişki ile karşılaşırız. Harf bölümünde “Fiili Muzârîyi Cezmeden Âmiller” 15 tanedir ve bunları fiili Muzârî bahsinde anlattık derken o bölüme baktığımızda ise bu anlattığımız şekliyle yani 14 cezmedici ile karşılaşırız?

⁹³ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, **Esrâru’n-Nahv**, Dâru’l-Fikr, s. 286

⁹⁴ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, **Esrâru’n-Nahv**, Dâru’l-Fikr, s. 235-238

Önce harfleri işlevleri ile açıklar. Sonra şart-cezayı yani iki fiili Muzârîyi cezmeden harflere değiniyor ve oradan da (tardan li'l-bâb/konunun ek malumatlarına da uygunluk olsun diye) fiili Muzârîyi cezmetmeyen şart edatlarına da değinerek onları da açıklar.

Sonra mukadder ل ile cezmedilen 5 yere değinir.

3.3.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv

Eserlerinde Fiili Muzârîyi Nasb ve Cezm Eden Âmillerin Ele Alınışlarının Mukayesesi

Fiili Muzârîyi nasbeden âmilleri hem İmam Birgivî hem de Kemâlpaşazâde Harfler bölümünde 4 tane olarak sayar ve kısa açıklama yaparlar. Ancak aralarında fark yok gibi gözükürken Kemâlpaşazâde, gerideki fiili Muzârî bölümünde, 4 nasbedicinin de ince ince hemen bütün konularını teferruatlarıyla ele alarak kitaptaki usulünü gösterir ve bu bakımdan her zaman, her konuda artı bir avantajı bulunmaktadır.

İmam Birgivî, fiili Muzârîyi cezmeden âmilleri 15 tane sayarken, Kemâlpaşazâde'de 15 olduğunu söyler fakat 14 tanesini sayar إذاما 'yı zikretmez. Aslında حيثما 'sız ما 'yı da حيثما 'sız diye söyler. Ola ki Kemâlpaşazâde de إذاما demekle إذاما 'yı da kastetmiştir. حيثما 'sız ما 'yı da aslının olduğunu düşünerek söylemiştir. Netice olarak burda bir farklılık yoktur sayılır.

Burada en bariz olarak göze çarpan farklılık ise, ne gariptir ki fiili Muzârîyi cezmeden âmillerin manalarını zikretmek şöyle dursun, aynı manalılarını bile yanyana koymamış, karışık şekilde serpiştirmiştir. Daha da garibi, özet eseri olan *el-Avâmil* eserinde örnekler verirken, şerh konumundaki İzhar eserinde ise hiç örnek vermiyor.

Buna mukabil, Kemâlpaşazâde ise, fiili Muzârîyi cezmeden âmillerin manalarını vermiş ve gruplandırmıştır. Ve tabi ki onlara misaller de vererek izah etmiştir.

İzhar eseri her ne kadar Esraru'n-Nahv'den daha muhtasar olarak ele alınmış ise de, kısımlandırma yapmasa da en azından aynı manalılarını yan yana zikretmesi gerekirdi. Ve yine açıklaması beklenmese de en azından birer misal vermesi mutlaka yerinde olurdu. bu hususlar gayet önemli ve ihtiyaç duyulan şeylerdir.

Belki İmam Birgivî, Avâmil eserini göz önüne alınmasıyla bu eserde misallere örnek vermeye ihtiyaç duymadı diye düşünebiliriz ancak bu eser bağımsız bir eser olması münasebetiyle pek te yerinde bir savunma olamayacaktır, kanaatindeyiz.

İmam Birgivî'nin bu âmilleri karışık olarak vermesine bir savunu olarak belki şunu söyleyebiliriz ki: Fiili Muzârîyi cezmeden âmillerde daha çok kullanılan veya meşhur olan veya özellikle de kendilerinde fiili Muzârîyi cezmetme hususunda ihtilaf bulunmayan veya daha az ihtilaf bulunanları göz önüne alarak bu şekilde bir dizim yapmıştır.

Kemâlpaşazâde'nin Esraru'n-Nahv'ide bir artı konu daha görmekteyiz ki; fiili Muzârîyi cezmeden harflere değinildikten sonra (tarden li'l-bâb/konunun ek malumatlarını da kapsamı olsun diye) fiili Muzârîyi cezmetmeyen şart edatlarına da değinerek onları da açıklar. Böylelikle de talebenin zihninde şart edatların hemen tamamını ve aralarındaki ayırım noktalarını bilip kafasının karışması önlenmiş olacaktır. Cidden önemli de bir husustur.

Netice olarak fiili Muzârîyi nasbeden âmillere bakımından aralarında fark, İmam Birgivî'nin bunları çok kısa özet olarak göstermesi, Kemâlpaşazâde'nin ise, 4 nasbedicinin de ince ince hemen bütün konularını teferruatlarıyla ele alarak kitabın her bölümündeki usulünü göstermesidir. Ancak fiili Muzârîyi cezmeden âmillere baktığımızda, bunların sıralanması ve bunlara en azından örnekler verilmesi bakımından Kemâlpaşazâde'nin Esraru'n-Nahv'i üstün olması yanısıra İmam Birgivî'nin *İzhâru'l-Esrâr*'ında bunların ihmal edildiğini söyleyebiliriz. Ve netice olarak ta fiili Muzârîyi cezmeden âmilleri işleyiş bakımından Kemâlpaşazâde'nin daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

3.4. KIYÂSÎ ÂMİLLERDE FİİLLER

3.4.1. İzhâru'l-Esrâr'da Kıyâsî Âmillerdeki Fiillerin Muhtevası⁹⁵

Lafzî âmillerden ikinci kısmına girer ve Âmili Lafzî Kıyâsî'ler'in 9 olduğunu söyler:

Âmili Lafzî Kıyâsî : Amel etmesinde (كُلِّ ile başlaması gibi) küllî (genel) bir kaidenin zikredilmesi ile, sayılarının sınırı olmayan âmillerdir. Ve 9 tanedirler.

Ve birincisinin fiil olduğunu söyleyip fiilin kısımları ve çeşitlerine ve amellerine giriş yapar:

1- Mutlak Fiil: Her fiil bir mamûlü (kesin) ref eder, birçok mamûlü de nasb eder.

Fiil 2 kısımdır: Tam ve Nakıs. Tam fiil de 2 kısımdır: Lazım ve Müteaddî fiiller.

Medh ve Zemm fiilleri de Lâzım fiillerdendir, der.

a- Medh Fiil: نِعْمَ ve حَبْدًا “Ne güzel oldu”.

b- Zemm Fiil: بئس ve سَاءَ “Ne kötü oldu”

Medh ve Zemm fiillerinin şartı 3'tür, der:

- 1- Faili elif-lam'lı olacak veya
- 2- Faili elif-lam'lı olan bir kelimeye muzaf olacak veya
- 3- Faili altında gizli bir zamir olup, nekre bir isim ile temyiz edilmiş (açıklanmış) olacak.

Müteaddî Fiiller

Müteaddî Fiil: Fiilin üzerine vakı olacağı bir şey olmaksızın anlaşılması tamam olmayandır ve 3 kısımdır, der:

⁹⁵ Birgivî Mehmed, İzhâru'l-Esrâr, Dâru'l-Minhâc, s. 69-74

1-Bir Mefûle Müteaddî Olan نَصَرَ ve ضَرَبَ gibileri Mefûlü Bih'ini karineli (mukadder-var kabul edilerek) veya karinesiz hasfî caizdir.

2-İki Mefûle Müteaddî Olan (aşan-geçen)ler. Bu da 3 kısımdır:

a- İki Mefûlü Birbirine Zıt Olan (mübteda-haber yapılamayan أَعْطَى babı). Bu tür fiillerin her iki mefulünü beraber de, ayrı ayrı da, karineli de, karinesiz de hasfetmek caizdir.

b- Ef'âl-i Kulûb (kalbe ait fiiller).

c- Ef'âl-i Kulûb'a İlhak Edilen Fiiller - صَيَّرَ - جَعَلَ - تَرَكَ - أَتَّخَذَ

gibi. Bunlar aslen mübteda - haber olan kelimeler dahil olması ve mefullerinin hasfî hususunda Ef'âl-i Kulûb gibidirler.

4- Üç Mefûle Müteaddî Olan fiiller. أَخْبَرَ - حَدَّثَ - أَرَى - أَنْبَأَ - نَبَأَ - أَعْلَمَ

gibi. 1.mefûlleri أَعْطَى babının 1.mefûlü gibidir. 2 ve 3.mefûlleri de Ef'âl-i Kulûb'un mefulleri gibidir. (Her hususta).

Ef'âli-Kulûb'e ayrı bir bölüm açar

Efali-Kulûb: Kalbe ait işlerin fiilleridir. عَلِمَ - رَأَى - وَجَدَ - ظَنَّ

هَبَّ - حَالَ - رَعِمَ - حَسِبَ Aslen mübteda-haber olan kelimelere dahil

olup, onları mefulleri olarak nasb ederler. Mefûllerini karinesiz hasfetmek (çoğu alimlerce) caiz değildir. Karineli ise, ikisini birden hasfetmek çok, sadece (herhangi) birini hasfetmek ise azdır, der.

Efali Kulûb'un 3 özelliğini anlatır: 1- Fiil, iki mefulünün arasına girdiği zaman veya sonrasında geldiği zaman amel etmesi de, amel etmemesi de caizdir. (araya girdiğinde amel etmesi daha evla, diğerinde ise etmemesi daha evladır). 2- Fail ve 1.mefûlünün, aynı manada, ikisinin de muttasıl zamir olabilmesinin caiz olması. (فَقَدَّ ve عَدِمَ) de de bu özellik geçerlidir. Başka fiillerde ise نَفْسَ getirmek gerekir). 3- Mefûllerinin başına أَنَّ'nin dahil olabilmesinin caiz olması.

Ta'lik: Fiilin amelini sadece ilğa/iptal etmektir. 5 şeyle yapılır: 1- İstifham Kelimeleriyle 2- Nefi Harfleri (اِنْ , مَا , لَا) ile. 3- İbtida Lâmi (Cümlelerin mazmununu tekid eden ve mübtedaya dahil olan لَامٌ) ile 4- Lamul Kasem ile. 5- Haberine لَامٌ'ı ibtida dahil olan اِنَّ ile. (Talik yapılan cümle, 2 mefûl makamına kaimdir).

Talik yine (Efali-Kulûb olmayıp) kalbe delalet eden diğer fiillere de dahil olacağını söyler نَسِيَ تَبَيَّنَ , شَكَكَ gibi. Talik yine “kendisi ile bilgi istenen fiillere”de dahil olur سَأَلَ ve اِمْتَحَنَ gibi. Havass-ı Hamse (5 duyu organına delalet eden fiiller)de “ilim istenen fiillerden”dir. بَصَرَ , سَمِعَ , ذَاقَ , شَمَّ , لَمَسَ gibi.

Nakıs Fiiller 2 Kısımdır, der

1- Nakıs Fiiller(de mütebâdir olanlar):

Nakıs Manaları	Tam Fiil Manaları
1- كان - Oldu -dır	وُجِدَ - Var oldu

2- صار - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	وُجِدَ - Var oldu
3- آل - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Döndü
4- رجع - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Döndü

5- حال - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Dönüştü
6- اسْتَحَالَ - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Dönüştü
7- تَحَوَّلَ - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Dönüştü
8- اِرْتَدَّ - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Döndü (dinden)
9- جاء - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Geldi
10- قعد - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Oturdu

11- أَصْبَحَ - Sabah vaktinde oldu	Sabahladı
12- أَمْسَى - Akşam vaktinde oldu	Akşamladı
13- أَضْحَى - Kuşluk vaktinde oldu	Kuşlukladı

14- ظَلَّ - Öğle vaktinde oldu	Öğlenledi
15- بات - Gece vaktinde oldu	Geceledi
16- آض - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Döndü
17- عاد - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Döndü
18- غدا - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Öğleden önce
19- راح - Dönüştü - İntikâl etti - Oldu	Öğleden sonra

20- مازال - Zail olmadı - Daim, devamlı olmadı	Yok oldu
21- مافتى - Zail olmadı - Daim, devamlı olmadı	Unuttu
22- مابرح - Zail olmadı - Daim, devamlı olmadı	Terk etti
23- ماأفتأ - Zail olmadı - Daim, devamlı olmadı	
24- ماونى - Zail olmadı - Daim, devamlı olmadı	
25- مارام - Zail olmadı - Daim, devamlı olmadı (ماإنفك)	Ayrıldı
26- مادام - Devamlı - daim oldu (Mâzî ve Muzârîsi çekilir)	
27- بقى - Baki kaldı	
28- لئس - Olmadı (sadece Mâzîsi çekilir)	-----
29- Kendi manası yanında, صار manasını koltuklayanlar.	

Başında ما olanları (7 - tanesi), (ve ان-i Nafiye getirilecekleri) hariç, haberleri kendileri üzerine takdim edilebilir. (İsimleri üzerine takdim edilebilir).

Mukarebe Fiilleri' ne girer ve 3 kısım olduğunu söyleyerek fiilleri de sıralar:

1 - Mukarebe (Haberin isme yakın olduğuna delalet edenler)

- 1- كاد - Yakın oldu – Nerdeyse oldu
- 2- كَرِبَ - Yakın oldu – Nerdeyse oldu
- 3- هلهل - Yakın oldu – Nerdeyse oldu
- 4- أوْشَكَ - Yakın oldu – Nerdeyse oldu (bu اَوْشَكَ'li olur.)

2 - Reca (Ümit veya Endişe edildiğine delalet edenler)

- 1- عَسَى - Ümit (endişe) ediyor, Bekleniyor ki (Umulur ki)
- 2- حَرَى - Ümit (endişe) ediyor, Bekleniyor ki (Umulur ki)
- 3- اِخْلَوْلَى - Ümit (endişe) ediyor, Bekleniyor ki (Umulur ki)

3 - Şuru' (Başlamaya delalet eden fiiller)

- 1- طَفِقَ - Başladı - Olmaya başladı
- 2- أَخَذَ - Başladı - Olmaya başladı
- 3- أَنْشَأَ - Başladı - Olmaya başladı
- 4- أَفْبَلَ - Başladı - Olmaya başladı
- 5- هَبَّ - Başladı - Olmaya başladı
- 6- جَعَلَ - Başladı - Olmaya başladı
- 7- عَلِقَ - Başladı - Olmaya başladı.

(كَاد ve أَوْشَكَ - dışındakiler ğayri mütesarriftirler).

Bunların haberlerinin, kendileri üzerine takdiminin caiz olmadığını söyler. (Ancak isimleri üzerine takdim edilebilirler).

3.4.2. Esrâru'n-Nahv'de Kıyâsî Âmil Fiillerin

Muhtevası⁹⁶

Kemâlpaşazâde, Fiilleri öncelikle zamanlarına göre 3'e ayırır. Sonra Muzârî üzerine zaman ile alakalı ihtilaflara değinir.

Sonra fiilin baş bölümünde mamullüklerine değinirken, asıl âmillik yönüne ise anca fiilin son bölümünde değinir. Ve orada Müteaddi fiillerle konuya giriş yapar. Bir, iki, üç mefulle harfi cerli, harfi çersiz müteaddi olanlara ve müteaddilerin pratik kolay anlaşılabilir çözümlerine değinir. Örneğin tek uzuvla yapılanların müteaddi olduğunu, tüm bedenle yapılanların ise lazım olduğunu, kalp ve hissî fiillerin müteaddi olduğunu ve belli bazı baplardan gelenlerin müteaddi olduklarını gibi pratik kolay yollar gösterir.

⁹⁶ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, **Esrâru'n-Nahv**, Dâru'l-Fikr, s. 229, 239-260

Ancak bunların yanında araya sarf ilmini derceder. Sonra tekrar 3 kısım müteaddiye girer. Bundan sonra kendi usulüyle konulara derinlemesine giriş yapar.

Sonra Nakıs fiiller bahsine girer. Aynı *İzhâru'l-Esrâr*'ın zikrettiği aynı fiilleri zikreder ancak herbirinin detayına ve manalarına temas eder.

Sonra Mukarabe fiillerine geçer. Sarf konuları ve çekimlerine kadar hemen tüm detaylarına değinir.

Sonra Fiili taaccüb bölümüne girer. Bunun 2 sığası olduğunu ve her ikisinin de sarf ve nahivden derin tahlillerini yapar.

Son olarak ta Medh ve Zemm fiillerinin bahsini açıklar ve böylelikle fiil bölümünü de bitirir.

3.4.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Kıyâsî Âmil Fiillerinin Ele Alınışlarının Mukayesesi

Her iki musannifimiz de fiillerin müteaddi ve lazım kısımlarını ve bunların da kendi içerisindeki alt kısımlarını ve bunlar hakkındaki bilgileri aktarırlar. Ancak her iki eserin usul farklılıkları gereği *İzhâru'l-Esrâr* kitabı bunlara kısa, özet ve konu ile alakalı olan bölümlerini incelerken, *Esrâru'n-Nahv* ise sarf konuları ve ihtilafları dahil hemen bütün konularının detaylarına iner.

Ancak özellikle, Birgivî'nin hiç temas etmemesine karşılık, Kemâlpaşazâde'nin Taaccüb Fiillerine değinmesi, eserine önemli bir avantaj sağladığının düşüncesindeyiz.

3.5. KIYÂSÎ ÂMİLLERDE ŞİBHİ FİLLER (VASIF İSİMLER), MANAYI FİLLER, İSMİ MUZÂF VE İSMİ MÜBHEMİ TAM

3.5.1. İzhâru'l-Esrâr'da Kıyâsî Âmillerde Şibhi Fiiller (Vasif İsimler), Manayı Fiiller, İsmi Muzâf ve İsmi Mübhemî Tam⁹⁷

a- İsmi Fail ve İsmi Mef'ûl

Zahiri (açık) fail , (Naibü fail) ve Mef'ûlü bih sarihte amel etmesi için 3 şart söyler:

- 1- İsmi teşğir (kalıbına sokulmuş) olmayacaklar.
- 2- Amel etmeden önce, (Tâbî yollu mamüllerden) sıfatlanmayacaklar.
Bunlar ademî (olumsuz) şartlardır.
- 3- a- Ya ۷'lı olacaklardır (ki bu ۷'ları aslen ismi mevsul idiler)(İ.Mevsule itimad) b- Veya 5 şeyden birine itimad edecek (gerilerindeki bir şeye dayanacak)lardır:
  - 1- Mübtedaya itimad edip, kendisi haber olacak.
  - 2- Mevsûfa itimad edip, kendisi sıfat olacak.
  - 3- Zül-hâl (hal sahibin)e itimad edip, kendisi hâl olacak.
  - 4- İstifham kelimelerine itimad edip, istifhamdan sonra gelecek.
  - 5- Nefi kelimelerine itimad edip, kendisi Nefiden sonra gelecek.Bunlar da yucûdî (olumlu) şartlardır.

Mef'ûlü Bih Sarih'te amel etmeleri için ayrı bir şart daha arandığını söyler: O da, (Hakikaten veya hükmen, başka lafızlarla veya makam karinesiyle) Hal veya İstikbal zamanına delalet etmeleri şarttır.

Tesniye ve Cemilerin de aynı olduğunu söyler. (Ancak Tesniye ve Cemi Musahhahlar [ın faillerinin istitarı vacip olduğu için] Fail ve Naibü Fail de zaten zahiren amel edemezler).

⁹⁷ Birgivi Mehmed, *İzhâru'l-Esrâr*, Dâru'l-Minhâc, s. 75-84

Mübalağalı İsmi Faillerin مَذْرَأٌ - جَهْلٌ - كَذَابٌ (yine عَلِيمٌ - فَعِيلٌ) vezinleri de aynıdır, Ancak Mefûl-ü Bih için hâl ve istikbâl manalarında olmaları aranmaz (bazılarınca aranır), der.

b- Sıfatı Müşebbehe

Amel etme şartları aynen İsmi Fail gibidir. Ancak ال'a (İsmi Mevsûl'e) itimad edemez ve Mefûlü Bih Sarih için hâl ve İstikbâl manasına gerek duymaz, der.

c- İsmi Tafdîl

İttifakla Mefulü Bihi nasb etmediğini, söyler.

Sonra (5 şart ile ziyadelik manası kalkarak, fiil manasında olduğunda) zahir/açık faili ref edebileceğini söyler ve bu şartları açıklar;

Açık failde amel etmesine مَا رَبَّيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ كُئِلٌ meselesi denir عَيْنُهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ (Gözünde, Zeyd'in gözündeki sürmeden daha güzel sürme bulunan hiçbir adam görmedim)

Açık failde amel etmesini 5 Şartı :

- 1- İsmi Tafdîl , lafzen (terkipte) , ma-kablin(deki رَجُلًا)in sıfatı olacak
- 2- İsmi Tafdîl , manaen (gerçekte) , ma-badın(daki ilgilisi olan كُئِلٌ) in sıfatı olacak. (Çünkü hakikatte/mana olarak güzel olan sürmedir. Buna “sıfatün ceret alâ ğayri men hiye leh” denir)
- 3- İsmi Tafdîl (faili) , ma-kabli(ndeki رَجُلًا ‘in كُئِلٌ sürmesin)e nisbetle mufazzal-üstün olacak. (yani adamın sürmesine bakarak , bir yönden burada sürme üstün olur)
- 4- İsmi Tafdîl (faili) , ma-badın(daki مِنْهُ ‘deki zamire yani sürmey)e nisbetle mufazzalun aleyh-kendisine üstün olunulan olacak. (yani Zeyd'in sürmesine bakarak , bir yönden de burada sürme altta kalmış olacak)
- 5- Ve kelam nefyedilecek. (gerek soru cümleli nefi). Kelam nefyedilince , artık buradaki üstünlükler terse dönüyor. Zeyd'deki sürme üstün oluyor.

d- Masdar

Masdarın zahiri-açık failde ve Mefûlü Bih'te amel edebilmesinin şartları, ile başlar;

- 1- İsm-i Tesğir de olmayacak, amelini yapmadan önce de sıfatlanmayacak
- 2- Hâl zamanında olmayacak
- 3- Elif-lam'la marifeli olmayacak (çoğunlukça), diye 3 şart sıralar.

Sonra amel etme notunu paylaşır ve der ki: (Eğer fiil zikredilirse, orada fiil dururken masdar amel edemez, fiil amel eder. Bu yüzden) fiil vucûben-lazım olarak hasfedilmesi gereklidir ki Masdar amel edebilsin. (fiilin yerine geçmiş olsun. Yoksa fiil cevazen hasfedilmiş olsa, yine fiil orada var gibidir ki fiil amel etmiş olur) حمدًا لله

Masdarın (ameli zayıf olduğu için), mamulleri kendisi üzerine takdim edilemez, diyerek konuyu bitirir.

e- İsmi Muzâf

İzafe edilen (ilk) kelime âmildir, (mutlaka isim olur) ve önündeki kelimedede cer ameli işlediğini söyler.

Bir ismin, muzaf olabilmesi için 3 şart sıralar:

- 1- Tenvinden ve Naibi Tenvin (isimlerin tesniye ve cemilerinin sonlarındaki ن'lar)dan soyulmasıdır.
- 2- Muzaf ile Muzafu İleyh, umumilik ve hususilikte eşit olmayacak.
- 3- Muzaf, Muzafu ileyhten daha hususide olmayacak (daha geniş-genel olacak).

İzafet 2 Kısımdır, der:

1- İzâfeti Maneviyye: Mamûlün (Fail veya Mefûlü Bihine) muzaf olan sıfat-vasıf (ismi fail, ismi meful vd.) isim olmayandır. (İzafet, diyince asıl kastedilen bu kısımdır).

Tek şart: Muzaf, marifelikten soyulacak (nekre olacak), der.

Bu muzafı yapmamızın iki gayesi - iki faydası olduğunu söyler: Ya muzafı marife - belirgin yapmak (eğer Muzafı İleyh marife ise) veya muzafı muhassas (ortakları azalan) nekre yapmak (yani nisbeten biraz belirginleştirmek. Bu da, eğer Muzafı İleyh nekre olursa).

İzafet-i Maneviyyenin (arasındaki 3 harfi cerrin manasıyla) 3 manaya gelmesine değiniyor;

- 1- من Beyaniyye: Muzaf, Muzafı İleyh'i ve başkasını kapsayan geniş bir şey ise.
- 2- في : Muzafı İleyh , Muzafın zarfı olursa.
- 3- لام' ı İhtisas : Bunların dışındaki yerlerde.

غير مثل , سوي gibi nekrelikte kök salan kelimeler , marifeye muzaf olsalar da (genellikle) marifelik kazanamazlar (aşırı mübhemdirler).

2 - İzafet-i Lafziyye: Mamûlüne (fail veya Mefûlü Bihine) muzaf olan vasıf-sıfat isimlerdir, diye tarifinin peşinde birkaç notu da paylaşarak konuyu bitiriyor;

İzafet-i Lafziyye , (manada hiçbir katkı sağlamaz), sadece lafızda hafiflik ifade eder/kazandırır.

Normalde Muzaf Elif-Lam'lı olmaz. Ancak sadece İzafet-i Lafziyye'de , (en sondaki) Muzaf-ı İleyh'te Elif-Lam'lı olursa veya da Tesniye ve Cemi Müzekkeri Salim olursa olabilir. Eddaribürracüli ve eddaribaarracüli gibi.

Elif-Lam ile naibü tenvin olan tesniye ve cemi ن'ları, birbirine zıt değildirler.

الضارب الرجل de lafzî bir hafiflik bulunmamasına rağmen, sıfatı müşebbehedeki الحسن وجهه'ye hamlen caiz görüldü. Çünkü aslı الحسن وجهه idi.

f- İsm-İ Mübhemi Tam

İsm-i Mübhemi Tam, kendisinden sonra kapanıklılığını açacak nekre bir kelime gelir. Bu kelimeye temyiz denir ve bu temyizi nasb ederek amel eder, notuyla giriş yapıyor.

İsm-i Mübhemi Tam'ın (manasının kapanıklılığının) tamamlanması (yani kapanıklılığını açma yolu olan izafetten kesilmesi-engellenmesi), şu gelecek 5-şeyden biriyle olur, der;

- 1- Bi nefsihi (kendinde[ki marifelikte]n dolayı)
  - a- Mübhem (geride mercii-döndüğü yeri olmayan) zamir
  - b- İsmi işaret olmakla.
- 2- Tenvin ile (gerek lafzen, gerek takdîren.
- 3- Tesniyenin sonundaki nun ile (zira bu varken de muzaf olunmaz)
- 4- Şibhi cemi nun'u (عشرون' den تسعون'ye kadar ki ن) ile
- 5- (zaten bir defa) izafet olması ile.

Sonra kısa pratik notlara geçiyor;

İsm-i Mübhemi Tam'ın mamûlü (yani temyizi), kendisi üzerine takdim edilemez.

İsm-i adetlerin-Sayı isimlerinin temyiz olma durumlarına, geçiyor oradan;

- a- 3 - 10 sayılarının ki: (izafetle) mecrur ve cemi olur.
ancak 300 - 900'ün ki: (izafetle) mecrur ve müfred olur.
- b- 11 - 99 sayılarının ki: (temyizle) mansûb ve müfred olur.
- c- 100 - 1000 ve tesniye ve cemileri: (izafetle) mecrur ve müfred olur.

g- Manayı Fiil

Manayı Fiil: Kendisinden fiil manası anlaşılan her (fiil olmayan) lafızdır, der ve 15 kadar manayı fiili burada kısaca sıralamaktadır;

- 1- Esmâ-i ef'al-İsm-i Fiiller: İsimlendirildiği fiilin ameli gibi amel eder.
3 manada olurlar, der;

- a- Emri Hazır manasında: هَا al , tut. رُوَيْدَ mühlet ver. هَلْمٌ hazır et - hazırla. هَاتِ ver. حَيَّهَلْ gel. بَلْ bırak. عَلَيْكَ lazım ol. دُونَكَ al , tut. تَرَكَ terk et.
- b- Fiil-i Mâzî manasında: (بَعُدَ) هَيْهَاتَ uzak oldu (اِفْتَرَقَ) شَتَّانَ ayrıldı (سُرِعَانَ - رَشْتَانَانَ) قَرَبَ yaklaştı - çabuk oldu
- c- Fiil-i Muzârî manasında: (bunlar pek azdırlar) : (أَفِي) أَتَضَجَّرُ (وَيْ) (أَعْجَبُ) أَوْهُ acı çekiyorum - daralıyorum
- 2- Zarf-ı Müstekar: Mefûlü Bih'te amel edemez. 6 itimattan biri ile açık-zahir failde amel eder. Diğerlerinde şartsız amel eder. Zarfı Müstekar, mukaddem haber de olabilir . زَيْدٌ فِي الدَّارِ أَبُوهُ .
- d- İsmi Mensûb: Sonunda, ma-kabli meksur şeddeli ي bulunandır. İsmi meful gibi şartları ve amelleri vardır.
- e- İsmi Müstear: Emanet olarak, bir benzerlikten dolayı mecazen başka bir manada kullanılandır ve onun gibi amel eder.
- f- Sıfat manasındaki (camid) isim: O sıfat gibi amel eder.
- g- İsmi İşâret: أَشِيرُ manasındadır.
- h- أَتَمَنَّى : أَمْنَى manasındadır.
- i- أَتَرَجَّى : أَرَجَى manasındadır. (Bu son ikisi , ismini nasb haberini ref ameli semaidir , diğer amelleri kıyasîdir.)
- j- Nida Harfleri: أَدْعُو - يَا , أ , أَيَا , هَيَا , أَي , أَي , أَوْ . أَدْعُو manasındadır.
- k- Teşbih Harfleri: كَأَنَّ . أَشَبَّهُهُ ve ك manasındadır.
- l- Tenbih Harfleri: هَا , أَوْ , أَلَا . أَتَبَّهْ manasındadır.
- m- Nefî Harfleri: اِنْتَفَى manasındadır.
- n- Tahkik Harfleri: أَنْ . أَحَقَّقْ ve إِنَّ manasındadır.
- o- İstidrak Harfleri: لَكِنَّ . أَسْتَدْرِكْ manasındadır.
- p- Ve diğerleri (Bazı istifham harfleri gibi).

İlk 4'ü hariç , diğerleri Mefûlü Bih ve Failde amel edemezler. Diğer amelleri işlerler.

h- Âmili Mânevîler

Âmili Manevi: Lisan ile söylenemeyip kalple bilinen bir manadır, diyip 2 tane olduğunu söyler;

- 1- Mübteda ve Haberi ref eden: İsnad için, lafzî âmillerden soyulma işlemidir/ibtidadır. (Lafzî âmiller: Mübteda ile Haberi kendisine mamûl alan âmillerdir).
- 2- Fiili Muzârîyi ref eden: İsmi yerinde vakı olmasıdır ki nasbedici ve cezmedicilerden soyulduğu (tecerrüd) zamandır. (Bu da 3 şekilde olur: Haber, Hal ve Sıfat olması ile), der ve âmiller bölümünü tamamen bitirir.

3.5.2. Esrâru'n-Nahv'de Şibhi Fiiller (Vasıf İsimler), Manayı Fiiller, İsmi Muzâf ve İsmi Mübhemi Tam⁹⁸

a- Masdar

Kemâlpaşazâde, şibhi fiillerden ilk önce Masdar'ı ele alır. Amel etmesini anlatır. Sonra mamullerine lafzî muzaf olup amel etmesini söyler.

Sonra Mefulü mutlak olmalarına değinir. Sonra mamullerine atfedilen kelimelere girer ve son olarak ta failinin müstetir olamayıp hasfedilebileceğini söyler ve gerekçesini de açıklar.

b- İsmi Fail ve İsmi Mefûl

İkinci olarak İsmi Fail'i anlatır: Önce sarf ilminden yapılıklarına girer. Sonra ademî şartlara aynen değinir ve sonra da Basralılarca şart koşulan vucûdî itimad şartlarını söyler. Sonra mamullerine izafe edilmelerini ve tesniye ve cemilerindeki amel durumlarını söyler. Sonra da izafetle cer ettiği mamulleri üzerine atfedilme durumlarını söyler.

Üçüncü olarak İsmi Mefûl'ü ele alır: Onun da önce sarftan yapılıklarını anlatır ve geri kalan durumlarda İsmi Fail gibi olduğunu söyler.

⁹⁸ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, **Esrâru'n-Nahv**, Dâru'l-Fikr, s. 218-227

c- Sıfât-ı Müşebbehe

Dördüncü olarak Sıfat-ı Müşebbehe'ye geçer: Yine önce sarf ilminden yapılışına değinir. Sonra İsmi Faile benzemesini ve onun gibi amel edip onun gibi şartlar taşıdığını anlatır. Sonra mamulünde 6 vecih irap olduğunu söyler ve bu konuda konuyu biraz teferruatlandırıp bu bahsi de bitirir.

d- İsmi Tafdîl

Beşinci olarak İsmi Tafdîl'i anlatır: Yine önce sarftan kalıplarını ve kullanım şekillerini anlatır. Bu kullanışların da من ile veya izafetle veya elif-lam ile olmasını ve bu durumlarda mutabakat durumlarını anlatır. Ve sonra da ameline geçer ve 1. İsim kısmı tamamen biter.

e- İsmi Muzâf

İsmi Muzâf âmilini Mamullerdeki mecrûrat bölümünde, bölümün hemen girişinde ele alıyor. İlk önce lügat ve örfî manalarını veriyor ve izafeti iki kısmına ayrıldığını söyleyip manevî izafetin de aynı şekilde 3 harfi takdiri ile 3 kısmını anlatıyor. Sonra izafetin şartlarına ve yapılaş kurallarına değiniyor. Sonra özellikle izafetin yapılamadığı yerlere ve izafetin vacip ve caiz olan yerleri ve kelimeleri anlatıyor. Ve yine izafetle ilgili önemli pratik bilgilere değiniyor; izafe edildiği şeyin hükmünü aldığını, mesela masdara izafe edilenin de masdar hükmünü aldığını söylüyor.

Sonra izafeti lafziyyeye geçip oradaki lafzî hafifliklere ve bunun getirdiği caizlikleri anlatıyor. Sonra Bir defa izafe edilenin tekrar izafe edilme imkanının olmadığını söylüyor. Son olarak Muzâf ile muzafı ileyhin hazfını da anlatıp konuyu nokt alıyor.

f- İsmi Mübhemi Tam

İsmi Mübhemi Tam'a gelince, bunu da mamüller bölümü olan Temyiz bölümünde ele almayı uygun görüyor. Çünkü Kemâlpaşazâde'nin bu eserindeki amacı, İmam Birgivî gibi kelimeleri mutlaka âmil mamül yönleriyle bir arada toplamak yerine, aynı mesele konularına bir bütün olarak bir arada yer veriyor. Sadece isim, fiil ve harflik kelimeleri ayırıyor.

İsmi mübhemi tam'ın tam olduğu 5 şeyi tek tek inceliyor. Sonra nisbetten olan temyizi anlatmaya başlıyor ancak onun âmili ismi mübhem olmayıp fiil olduğu için onu buraya eklemedik ve karşılaştırmasını yapamadık.

Son olarak manevî fiiller adı altında **İsmi Fiiller**'e de ismin son bölümünde değinmiştir ancak âmil bölümü olmadığı için, mebniler bölümü içerisinde bu kısmı ele alıyor. İsmi fiilleri emir ve Mâzî manalarında olması itibariyle 2 kısım olduğunu söyleyip her iki kısmın misallerini tek tek detaylı olarak ele aldığını görüyoruz. Sonra Basralılara göre mamullerinin kendileri üzerine takdim edilemeyeceğini söylüyor. Daha sonra فعال vezinlerinin ismi fiil olmayıp 3 kısım olduklarını anlatıyor.

g- Âmili Mânevî

Âmili mânevî konusuna gelince, *Esrâru'n-Nahv*'de böyle bir konu bulunmamaktadır. Çünkü dediğimiz gibi konulara âmil gözüyle bakılmamaktadır. Ancak onun yerine kitabın farklı yerlerine serpiştirilen bu manevi âmiller ibarelerini toplayıp birleştirerek yukarda gösterdik. Bunlara bakıldığında Kemâlpaşazânin'de Âmili mânevîlerin 2 tane olduğunu kabul ettiğini görüyoruz, merfu mamul Mübteda bahsinde ve Fiili Muzâfî bahsinde.

3.5.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv

Eserlerinde Şibhi Fiiller (Vasîf İsimler),

Manayı Fiiller, İsmi Muzâf ve İsmi

Mübhemi Tam'ın Ele Alınışlarının

Mukayesesi

Fiilin dışındaki kıyâsî âmillere âmil gözüyle baktığımız zamanda bu usul hernekadar İmam Birgivi'nin usulü olsa da, ve Kemâlpaşazâde bunların âmilliklerini müstakil olarak ele almasa da her iki musannifimizin de aynı kelimeleri, âmil olarak benimsediklerini ve belirttiklerini görüyoruz.

Karşılaştırmalı olarak baktığımızda ise birini özet ve kısıtlı ifadelerle muhtasar bir metin ortaya çıkarmak istemesine mukabil diğer

musannifimizin ise konuyu etraflıca ve derinlemesine hatta sarf ve belağat ilimlerini de dahil ederek ele almak istediğini her bölümde müşahade ettiğimiz gibi burada da müşahade etmekteyiz.

Bunun haricinde bir karşılaştırma yaptığımızdaysa İsmi Fail, İsmi Meful ve Sıfatı Müşebbehe’de iki eserin de aynı konuları ve şartları ele aldıklarını ve eşit olduklarını söyleyebiliriz.

İsmi Tafdil bahsine baktığımızda ise, Kemâlpaşazâde’nin ismi tafdilin 3 şekilde kullanımını ele alması açısından bir artısı olduğunu görmekteyiz.

İsmi Muzâf konusunda ise, Kemâlpaşazâde’nin özellikle izafetin yapılamadığı yerlere ve izafetin vacip ve caiz olan yerleri ve kelimeleri anlatıyor. Ve yine “izafe edildiği şeyin hükmünü aldığını, mesela masdara izafe edilenin de masdar hükmünü aldığını” söylemesi gibi, izafetle ilgili önemli pratik bilgilere değiniyor.

Kemâlpaşazâde’nin bu bölümde son olarak Muzâf ile muzafı ileyhin hazfını da anlatıp konuyu noktalarken, İmam Birgivî’nin ise bu konuyu kitabındaki taksimatı gereği mecrur mamuldeki izafetle mecrur bölümünde ele alıyor.⁹⁹

İsmi Mübhemi Tam konusunda aralarında bariz bir fark görülmemektedir. Ancak izafette de dediğimiz gibi, İsmi Mübhemi Tam diye müstakil bir konu olmayıp mamülü mensuptaki Temyiz bölümü anlatılırken buna da temas edilir.

Fiil manasındaki kelimeler hususu ise *Esrâru’n-Nahv*’de hiç ele alınmamıştır. Ancak onun ismi fiilleri ve kendi bölümündeki zarfı müstakari anlatmıştır. Buna mukabil İmam Birgivî ise muhtasar tutmaya çalıştığı kitabında bile fiil manasındaki kelimelerin hemen tamamına yer vermiştir. Kemâlpaşazâde burada ismi fiillerin örnekleri üzerinde uzun izahlar yapması bir açıdan kayda değer düzeydedir.

Âmili mânevîlerde ise, İmam Birgivî kitabındaki taksimatı gereği buna özel bir bölüm açarken, *Esrâru’n-Nahv*’de ise böyle bir konu

---

⁹⁹ Biz de bu konuya, sırası geleceği o bölümde değineceğiz. Bu kısmı burda atlıyoruz.

bulunmamaktadır. Çünkü dediğimiz gibi konulara âmil gözüyle bakılmamaktadır. Kitabın farklı yerlerinde serpiştirdiği bu manevi âmillere bakıldığında Kemâlpaşazânin’de Âmili mânevîlerin 2 tane olduğunu kabul ettiğini anlıyoruz ancak bunlara farklı yerlerde değiniyor.

3.6. MAMÜLLER VE MERFU’ MAMÛL

3.6.1. İzhâru’l-Esrâr’da Mamüller ve Merfu’

Mamûl¹⁰⁰

Mamûl : (Lafzen, takdîren veya mahallen) Âmilin eseri kendisinde bulunan (mamûller sınıfına giren)dir.

Manaya konulmuş lafızlar, terkeb - cümle içerisinde bulunmadıklarında (âmil olmadıkları gibi) mamul de olmadığını, söyler. (sükûn üzere mebni olurlar دَيْرٌ - كِتَابٌ)

Terkib - Cümle içerisinde bulduklarında ise 3 kısım ayrıldığını ifade eder;

1- Asla mamûl olmayanlar, 2’dir:

a- Mutlak Harf.

b- Emri hazır (Emir bi-ğayri lam)dır. (Basralılarca)

2- Daima mamûl olanlardır, 2’dir:

a- Fiil-i Muzârî

b- Mutlak İsim

Ancak İsmi Fiiller müstesna, bunların iraptan mahalleri yoktur ve mamûl olmazlar. Ancak bazı alimlerce mahallen merfu mübteda, faili de haberin yerine geçer veya da aynı maddedeki hasfedilen bir fiilin mefûlü mutlak’ı olarak mahallen mensuptur, der.

Haberi sıfattan ayırmak için, iki marifenin arasına giren “Zamiri Fasıl” ise harftir (isim değildir), der.

¹⁰⁰ Birgivî Mehmed, İzhâru’l-Esrâr, Dâru’l-Minhâc, s. 86-103

İsmi fail ile İsmi Mefûllerin başındaki ال'ler (harfi tarif değil, bilakis) ismi mevsul'dürler. İrab almamasının sebebi ise, harfe benzediğinden dir ki, irabı (lafzen daha iyi taşıyabileceği için, emaneten) ismi fail ve ismi mefûl'e verilmiştir, der.

3- Aslında Mamul Olmayıp 2.Kısımın Yerinde Bulununca Mamûl Olanlardır. Bunlar da 2'dir:

a- Fiili Mâzî: İki yerde bulunarak irap alır:

- 1- أَنْ 'i Mastariyye'den sonra bulunursa (mahallen mansûb olur)
- 2- Cezmedicilerin şart veya cezasında bulunursa (mahallen meczum olur)

b- Cümle:

- 1- Cümleyi Fiiliyye: Fiil ve failinden oluşandır. نصر زيدٌ
- 2- Cümleyi İsmiyye: Mübteda ve haberinden oluşandır. زيدٌ قائمٌ (Başına başka bir âmil gelse de).

İrap alabilen cümleler'e geçer ve 7'dir: der;

a- Müfred İsim Tevilinde Olan Cümleler:

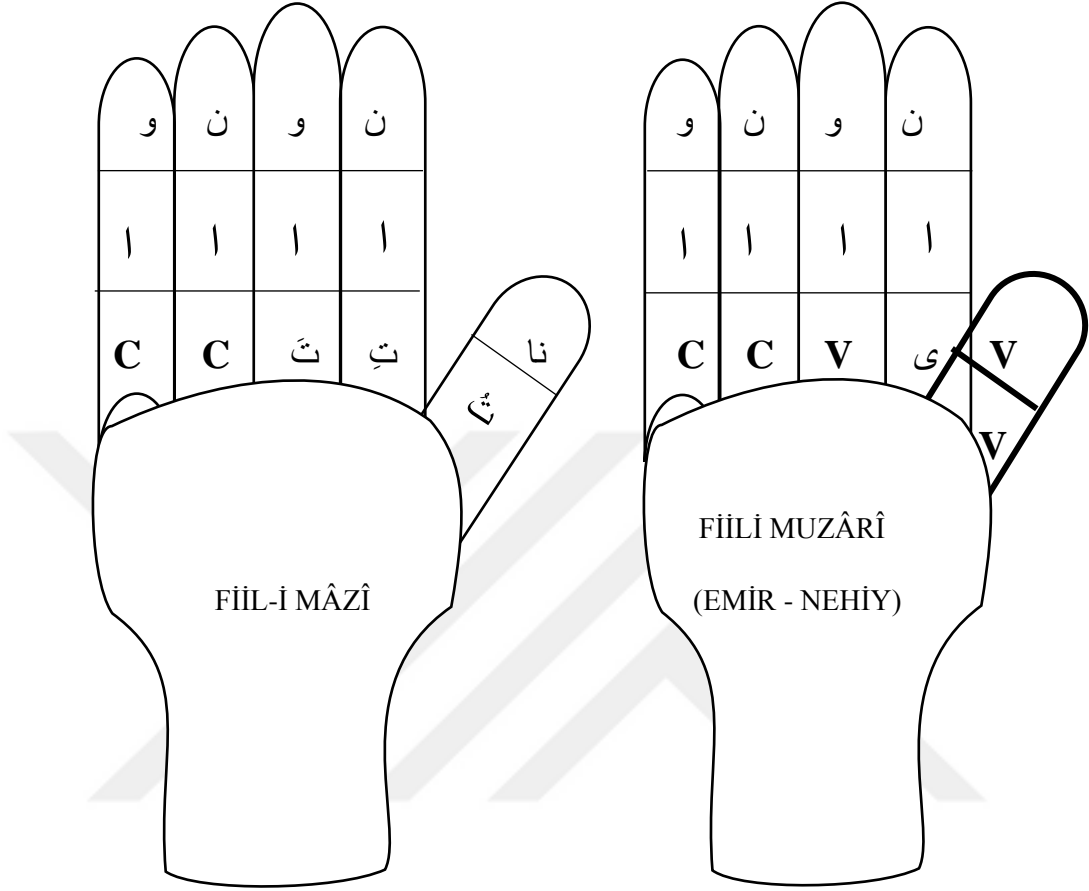
- 1- Lafzı murad olan cümleler. (قَوْلٍ in mekûl'ü de bundandır)
- 2- Masdar manası murad olan cümleler.
  - a- Vasıta (harfler) ile = أَنْ - أَنْ - مَا - كَيْ - (لَوْ).
  - b- Vasıtasız: Muzafı ileyh ve hemzeyi tesviyeli cümleler

b- Müfred Tevilinde Olmayan Cümleler:

- 3- Mutlak (her türlü) haberler
- 4- Aslen haber olan Mefûller (Ve Mefûllere talik yapılan cümle)
- 5- Hâl cümlesi
- 6- (فَ veya إِذَا '1) Cezmedicinin cevabı olan cümle
- 7- Tâbi' yoluyla iraplanan cümle¹⁰¹

¹⁰¹ İraptan Mahalli Olmayan Cümleler de 7 tanedir. (bunları da saymış olsaydı babına uygunluk olarak daha yararlı olurdu kanaatindeyiz). 1- İbtidâiyye/İstinâfiyye 2- Sila 3- Mu'terize (Parantez) 4- Tefsiriyye 5- Kasemin cevabı 6- Cezmetmeyenin cezası veya فَ veya إِذَا'sız. 7- İrabı olmayana cümlelere tabi olan cümleler. Kavâidü'l-İ'rab. İbn Hişam.

Fail ve Nâibü Fail

Üstteki el boğumları tablosunda, Fiili Mâzî ve Muzârîlerde bariz zamirleri, gizlenmesi vacip (V) ve caiz (C) olan zamirlerin tablosunu görmekteyiz.¹⁰²

Vasıf isimlerde ise, amel etme şartlarını bulundurmuyorsa müfred ve cemi mükesserlerde gizlenmesi vaciptir, bulunduruyorsa caizdir. Tesniye ve cemi musahhah vezinlerinde ise her zaman vaciptir.

Son olarak müstesna fiillerinde de fail ve naibül failin gizlenmeleri vaciptir. جَائِي الْقَوْمِ عدا (خلا - ما عدا - ما خلا - ليس - لا يكون) زيِّداً

Bir âmil ismi zahire isnad edilirse, o âmilin müfred ve ğaib/e olması vaciptir. (gerekse faili tesniye veya cemi olsun).

¹⁰² Bu tablo, klasik medrese eğitimlerinde kullanılır. Alt boğumlar müfred vezinlerini, orta boğumlar tesniye vezinlerini, üst boğumlar da cemi vezinlerini gösterir. Serçe parmaktan sırasıyla ilk parmak müzekker gaibi sonrası müennes ğaibeyi, sonrası müzekker muhatabı, sonraki müennes muhatabayı ve son olarak baş parmak ta mütakellim vezinlerini gösterirler.

Âmilin Müzekker Ve Müennes Olması

İmam Birgivî şimdi de âmilin müzekker ve müennes olması konusunu işliyor;

- 1- Âmilin ismi zahire isnad edilmesi (Yani ismi zahirin fail veya naibü fail olması)
  - a- Âmilin, (ğâib yani) müzekker olmasının vacip olduğu yer:
İsmi zahirlerde (1) müfred müzekker, (2) tesniye müzekker, (3) cemi müzekkeri salim olursa (**ضربَ الزَّيْدَانِ - ضربَ زيدٍ**)
(**ضربَ الزَّيْدُونَ - ضربَ زيدٍ**)
  - b- Âmilin, (ğâibe yani) müennes olmasının vacip olduğu yer:
İsmi zahir Hakiki müennes, (bazı alimlere göre) insanoğlu, müfred veya tesniye, ve âmiline bitişik olursa ve âmilde çekimli bir fiil olursa (**ضربتُ هندٌ**)
- 2- Âmilin ismi zahire (değilde, ona) dönen zamire isnad edilmesi (زيدٌ ضربٌ هو)
  - a- Âmilin (ğâib yani) müzekker olmasının vacip olduğu yer:
Mutlak olarak “müzekkerin zamirine” isnad, yani; 1) Müfred Müzekker, 2) Tesniye Müzekker, 3) Cemi Müzekkeri Salim’e dönen zamire isnad edilirse (**الزَّيْدُونَ ضَرَبُوا**)
(**الزَّيْدَانِ ضَرَبَا / زيدٌ ضربَ**)
  - b- Mutlak olarak “müennesin zamirine” isnad edilirse, yani Cemi Müzekkeri Salim’in dışındaki (bütün cemiler, **جماعة** - Topluluk manaları mülahaza edilerek **جماعة** (yani müfred müennes) tevilinde olurlar. Ve buna binaen, bunlara dönen zamirlere isnad edilen âmillerin (müfred veya cemi) müennes olması vaciptir. / **الشمسُ طلعتُ / الكتبُ قرئتُ / المسلماتُ جائتُ - جننُ** / **الاشجارُ قطعتُ - فطعن**
  - c- Sadece Cemi Müzekkeri Mükesseri Akîl’de, müzekker de müenneste olması caizdir. **الرجالُ جائتُ - جائوا**

Ve **fail ile naibü'l-faili** anlatmaya başlar;

Fail: Tam ve mâlum fiil, kendisine isnad edilendir (yüklenilendir).

ضَرَبَ زَيْدًا

Naibü Fail: Tam ve meçhul fiil, kendisine isnad edilendir (yüklenilendir). ضَرَبَ زَيْدًا

Bu fail ile Nâibü fail, sadece isim veya isim teviline (cümle) olurlar. Ancak naibü fail, car-mecrur da olabilir. (ki bu durumda fiili sadece müfred, müzekker olur).

Bunların fiilleri sadece müfred, ğaib/ğaibe olur.

Bunlar, fiilleri üzerine takdim edilemezler.

Masdar'ın dışında da, hasfeilemezler.

Bundan sonra **müennes, cemi ve tesniye kavramlarının** neler oldukları üzerine kısa bir malûmat vermek ister;

Müennes: Lafzen veya takdîren, kendisinde müenneslik alameti bulunandır ki bu alametler (1- isimlerde, yuvarlak) ha diye durulan ة , 2- Elifi maksûre دَعْوَى - حَبْلَى , (3) Elifi Memdûde حَمْرَاء .

Ancak 3'ten 9'a kadar ki sayılar (ister tek, ister عشرة ile olsunlar) ve عشرة-10 sayısı sadece tek olarak kullanıldığında, ة - almaları (müzekker ve müenneste) ters işlemlidir.

Müennes 2 kısımdır:

1- Hakiki Müennes: Karşısında canlı erkeği olandır.

2- Lafzî Müennes: Diğerleridir.

Cemi Mükesser: Müfredinîn kalıbı (ilk iki veya üç hareke ve harfi), cemide değişendir. رَجَالٌ رَجُلٌ

Cemi Müzekkeri Salim: Müfredinîn sonuna (يُنْ ve وُنْ şeklinde) - و - ن ve ن - ي bitişendir.

Cemi Müennesi Salim: Müfredinîn sonuna (اتّ şeklinde), elif ve ت bitişendir.

Tesniye: Müfredinîn sonuna (انْ ve يَنْ şeklinde),elif-ن ve-ي bitişendir.

İmam Birgivî, 9 olarak belirlediği Mamulü Mefu'un 3 ve 4.sü olarak Mübteda ve Haberin anlatımlarına geçiyor;

Mübteda

Mübteda 2 nevidir: Zat ve Vasıf olan;

1- Lafzî âmillerden soyulan ve müsnedün ileyh olan zat isim (veya müevvel isim)dir. **زَيْدٌ قَائِمٌ**, diye tarifini yapıyor.

Mübtedanın (harfi atıfsız) birkaç tane olması caiz değildir.

Mübtedada asıl ve genel olan durum, takdim edilmesi (önde olması)dır.

Mübtedanın şartı , marife veya muhassas nekre olmasıdır.

Karine bulunduğu mübtedanın hasfı caiz (yeri gelince de vacip)tir.

2- İstifham veya Nefî kelimelerinden sonra gelip, zahir bir ismi ref eden, vasıf isimlerdir. **أَقَائِمٌ زَيْدٌ - الزَّيْدَانِ**

Bu mübtedanın haberi yoktur, onun yerine “Sâddün Meseddel-Haber” (Haberin yerine geçen faili) vardır.

Haber

Haber: Lafzî âmillerden soyulan, müsned (yüklem) olan ve fiil (veya fiil manasında) olmayandır, diye tarif ediyor.

Haberin (harfi atıfsız da) birkaç tane olması caizdir.

Haber, cümleyi fiiliyye ve cümleyi ismiyye (yine Câr-Mecrur ve Zarf) de olur. Bu durumda haberi mübtedaya bağlayacak bir âid illa lazımdır.

Haberde asıl ve evlâ olan durum, nekre olmasıdır. Bazen marife de olabilir.

Kârine bulunduğu haberin hasfı caizdir.

Bundan sonra mübtedanın haberine ف - nın dahil olup olamayacağı yerleri anlatmaya başlıyor;

a- Yerde vaciptir: Mübteda **أَمَّا زَيْدٌ فَمِنْطَلِقُ** - dan sonra gelirse

b- 14 yerde ise caizdir :

1- Mübteda, fiil cümlesi ile sıralanmış bir ismi mevsul olursa :

الذي يأتيني فله درهم

2- Mübteda, zarf cümlesi ile sıralanmış bir ismi mevsul olursa :

فله درهم في الدار الذي

3- Mübteda, fiil cümlesi ile sıralanmış bir ismi mevsul ile sıfatlanan bir isim olursa : الذي يأتيني فله درهم زيد

4- Mübteda, zarf cümlesi ile sıralanmış bir ismi mevsul ile sıfatlanan bir isim olursa : الذي في الدار فله درهم زيد

5- Mübteda, fiil cümlesi ile sıfatlanmış nekre bir isim olursa : يأتيني فله درهم رجل

6- Mübteda, zarf cümlesi ile sıfatlanmış nekre bir isim olursa: في الدار فله درهم رجل

7-8-9-10-11-12- Mübteda, yukarıda zikredilenlerden birine izafe edilmiş bir isim olursa: فله درهم
..... غلامٌ .

13- Mübteda, (cümle olmayan) müfred bir lafızla sıfatlanan bir nekreye muzaf olan كل - lafzı olursa : فله درهم عالم كل
رجل

14- Mübteda, hiçbir lafızla sıfatlanmamış bir nekreye muzaf olan كل - lafzı olursa : فله درهم كل رجل

Bu mübteda ve haber üzerine **لَـٰكِن** ve **إِنَّ** - **أَنَّ** âmilleri dahil olsada durum aynıdır, değişmez ancak diğer mübtedayı nesheden âmiller (fiil - harf olsun) gelirse, habere **ف** - dahil olmaz. **قُلْ إِنَّ الْمَوْتِ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ**

c- Yerin dışında ise, mümteni'dir.

Ve son olarak 9 diye belirttiği Merfu' Mamüllerden dan son 5 mamule, geride kurallarına ve hükümlerine değindiği için, sırasıyla kısaca değinip merfu mamüller bahsini tamamlıyor;

5 - **كَانَ** (Nakıs fiilleri) Babının İsmi: Hükümü, Failin hükümü gibidir.

6 - **إِنَّ** (ismini nasb, haberini ref edenler) Babının Haberi: Hükümü, Mübtedanın haberinin hükümü gibidir. Ancak bu haberin, (Zarfı Müstekar olması dışında) ismin üzerine takdim edilmesi caiz değildir.

7 - Cinsin Hükümünü Nefyeden **لَا** 'nın Haberi: Bu da, Mübtedanın haberinin hükümü gibidir. (Ancak hiç takdim edilemez)

8 - **نَـٰسِبٌ** 'ye Benzetilen **مَا** ve **لَا** 'nın İsmi = Hükümü, Mübtedanın hükümü gibidir. (Ancak hiç tehir edilemez)

9 - Nasb edici (4) ve Cezm edici (15) âmillerden boş olan Fiil Muzârif'dir. **يُنْصُرَانِ - يَنْصُرُ**

3.6.2. Esrâru'n-Nahv'de Mamüller ve Merfu'

Mamül¹⁰³

Musannifimiz Kemâlpaşazâde, *Esrâru'n-Nahv* eserini Âmil, Mamül usulü üzerine taksim etmediği için, âmillik hakkında bir malûmat vermediği gibi, mamullük hakkında da bir malumat vermediğini görmekteyiz.

Dolayısıyla kelimelerin mamül olup olamamak açısından ele alınmasına ve yine cümlelerin irap alanlarına değinmemiştir.

Merfu' Mamüle gelince, 7 olarak belirtmiştir. Naibü'l-Fail'i, Fail'in altına girdirip beraber ele almıştır.

¹⁰³ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, *Esrâru'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, s. 94-117

Fail'e, tarifini ve tarifteki tahzir eden fasıllarını (tanım dışı bırakan kayıtlarını) açıklayarak başlıyor. Sonrasında failin zamir olarak müstetir (gizli) olup olmadığı yerleri anlatıyor. Sonra takdim ve tehir konularını anlatıyor. Sonra fiilinin cevazen ve vücûben hazfedilmelerini anlatıyor. Sonra fiiliyle failinin beraber de hazfedilebileceğini söyleyip failin ise fiilsiz hazfedilemeyeceğini açıklıyor. Sonra bir anda failin hazfı ile bağdaştırarak bazı alimlere göre hazfının söz konusu olduğu tenazû' bahsine dahil oluyor ve kendisinde iki âmilin çekişmesini ihtilaflarıyla detaylı olarak anlatıyor.

Mef'ûlü ma-lem Yüsemme Failühû, ismiyle Naibü'l-Faili anlatmaya başlıyor;

Öncelikle isimlendirilmesini ve tanımını anlatıyor. Sonra hangi tür fiilerden gelip hangilerinden gelemeyeceğini anlatıyor. Sonra da belağat ilmüne geçiş yapıp fail dururken Mef'ûlü ma-lem Yüsemme Failühû'nin tercih edilme nedenlerini sırasıyla sayıyor. Daha sonra da sarf ilmüne geçerek, Mef'ûlü ma-lem Yüsemme Failühû alabilmesi için, fiillerin meçhül yapılma kurallarından bahsediyor. Son olarak ta meçhül yapılan bir fiilde Mef'ûlü ma-lem Yüsemme Failühû yapılacak mamülün hangisi olacağını sırasıyla anlatıyor.

Mübteda'ya geçen musannifimiz, önce Mübtedanın her iki kısmını da tarifleriyle anlatıyor.

Sonra **Haber** başlığına geçiyor. Haberin tanımını yapıyor ve âmilin ne olduğu üzerine konuşup ihtilafları sıralıyor.

Daha sonra **Mübteda –Haber ortak konularına** başlıyor;

İlk olarak Mübtedada aslolan marife olmasının yanında 6 şey ile hususilenerik nekre olabileceğini söyleyip sırasıyla o yerleri açıklıyor. Daha sonra haberin harfi atıfsız birden fazla olabileceğini anlatıyor.

Sonra da haberin müfred ve cümle olarak iki kısım olacağını söylüyor ve açıklamalara başlıyor. Müfredin de camid ve müştak diye iki kısım olduğunu ve bunların durumlarını anlatıyor. Sonra cümle olmasını ve aidin gerekliliğini ve karine bulunduğu anda aidin hazfedilebileceğini

anlatıyor. Gariptir ki haberin zarf olması konusundan zarfı müstekara ve hatta zarfı müstekarın hazfedilen âmilinin ne olduğu ihtilaflarına kadar giriyor. (Oysa zarfı müstekar, sadece haberin konusu olmayıp haberin yanında hal, sıfat ve sılalarda da bulunan genel ve farklı sayılabilecek bir konudur. Belki bu kısımların ilki olarak haber geçtiği için ve zarfı müstekarı müstakil olarak ele alacağı bir bir bahis te geçemediği için onu burada açıklamayı uygun görmüştür).

Sonra haber, cümle olduğu zamandaki tüm çeşitlerini ve detaylı açıklamalarını örnekleriyle anlatıyor.

Daha sonra mübtedanın hazfını anlatmaya başlıyor. Ve buradan yine Belağat ilmine geçiş yaparak mübtedanın hazfedilmesinin edebî gerekçelerini sırasıyla anlatıyor. Daha sonra da mübtedanın hazfının vücûben ve cevazen olacağı yerleri anlatıyor ve bitiriyor.

Merfu' Mamulün aslolan ilk 4 tanesini anlattıktan sonra onlara mülhak olan son 3 tanesini anlatmaya başlıyor;

5 - اِنَّ (ismini nasb, haberini ref edenler) Babının Haberi: Hükümü, Mübtedanın haberinin hükümü gibidir. Ancak bu haberin, (Zarfı Müstekar olması dışında) ismin üzerine takdim edilmesi caiz değildir.

6 - Cinsin Hükümünü Nefyeden لا 'nın Haberi: Bu da, Mübtedanın haberinin hükümü gibidir.

7 - لَيْسَ 'ye Benzetilen ما ve لا 'nın İsmi = Hükümü, Mübtedanın hükümü gibidir. (Ancak hiç tehir edilemez).

8.si olabilecek كَانَ (Nakıs fiilleri) Babının İsmi'ni ise kendi bahsinde anlatacağını söyleyip Merfu' Mamulü bitirmiş oluyor.

3.6.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv

Eserlerinde Mamullerin ve Merfu'

Mamulün Ele Alınışlarının Mukayesesi

Kemâlpaşazâde'nin usulü olmaması gereği, her ne kadar bunların mamüllüklerini müstakil olarak ele almamış olsa da, İmam Birgivî'nin Mamül konusunu müstakil olarak ele alması ve burada tüm kelimelerin nasıl bir mamüllük durumu olduğu konusunu, özellikle güzel bir taksimatla anlatması İzhâru'l-Esrâr eserinin bu pratik bilgi ve taksimatları açısından bir kez daha bariz olarak öne geçtiğini söyleyebiliriz. Ve yine bunu yanında cümlelerin de irap alanlarına değinmesi de önemli bir detaydır. Bu arada cümlelerin irap almayanlarını da kısa olarak ekleydi pratik bilgi olması açısından daha bir faydalı olurdu kanaatindeyiz.

Sonra merfu mamullere geçtiğimizde, her iki musannifimiz de aynı sıralamayı yaptıklarını ve birçok konuda, burdan hareketle aynı görüşte olduklarını anlıyoruz. Ancak Kemâlpaşazâde, biri hariç diğerlerinin isimlerden olması hasebiyle, isimler bölümünde ele aldığı merfu' mamüllerde sadece isimleri anlattığı için "Nasb edici ve Cezm edici âmillerden boş olan Fiil Muzârî" mamulünü almamıştır ve كَان (Nakıs fiilleri) Babının İsmi'ni de kendi bahsinde anlatacağını söyleyip merfu' mamülleri 7 olarak ele almıştır.

Fail'e ve Naibü'l-faile baktığımız zamanda her iki musannifimizin de aynı konuları ele aldıklarını görüyoruz. Sadece Kemâlpaşazâde'nin Belağat ve Sarf ilimlerine de yaptıklarını, ayriyeten tenazu' babına da girdiğini ve böylelikle meseleleri çok fazla dallanıp budaklandığını ve bunu da talebeye yılgınlık vereceğini görüyoruz.

Bir de Naibü'l-fail tabiri yerine Mef'ûlü ma-lem Yüsemme Failühû tabirini kullanmış ki bu pek uygun görülmemektedir. Zira hem isimlendirmenin uzun olması ve hem de bu isimlendirmeye (her ne kadar isimlendirmeler tarif konumunda olmasa da, yine hoş karşılanmayarak) iki veya üç mefûl alan fiillerin meçhûl yapılmaları durumunda iki ve üçüncü mefûlleri bu isimlendirmenin içine dahil olduğunu, oysa Mef'ûlü ma-lem

Yüsemme Failühû olmadıklarını biliyoruz. Bu da *Esrâru'n-Nahv*'e eksi olarak haneye geçer kanaatindeyiz.

Mübteda konusuna baktığımızda aynı meseleleri ele almalarından farklı olarak Kemâlpaşazâde'nin, haberin zarf olması konusundan zarfi müstekara ve hatta zarfi müstekarın hazfedilen âmilinin ne olduğu ihtilaflarına kadar giriyor. Oysaki zarfi müstekar, sadece haberin konusu olmayıp hal, sıfat ve sılalarda da bulunan genel ve farklı sayılabilecek bir konudur. Belki bu kısımların ilki olarak haber geçtiği için ve zarfi müstekarı müstakil olarak ele alacağı bir bahis te geçmeyeceği için onu burada açıklamayı uygun görmüştür. Ama yine de kafa karışıklığına sebep teşkil edeceği için yerinde olmamış kanaatindeyiz.

Yine mübtedanın hazfını anlatması üzerinden Belağat ilmine geçiş yaparak mübtedanın hazfedilmesinin edebî gerekçelerini sırasıyla anlatması da başka bir ilme geçiş olarak bu ilmin müntesip ve taliplilerine kafa karışıklığı yapar kanaatindeyiz.

Bunu dışında merfu' mamullerin geri kalan diğer mülhak mamüllerini ise, her iki musannifimiz de kendi eserlerine oranla kısa ve öz olarak ele alıp böylelikle de merfu' mamul konusunu bitirdiklerini görüyoruz.

3.7. MANSÛB MAMÛL

3.7.1. İzhâru'l-Esrâr'da Mansûb Ma'mûl¹⁰⁴

Mansûb Mamûl

İmam Birgivî, mansûb mamulleri 13 olarak bildirir ve asıllarından sırasıyla anlatmaya başlar;

- 1- **Mef'ûlü-Mutlak:** (Zikredilmiş veya mukadder bir) Âmilin, kendi manasındaki, (failinin) işine delalet eden isim (yani mastar)dır ve 3 kısımdır, der;
  - a- Mefûlü Mutlakı Te'kîdî: Masdar ğayri mimi veya mimi ile olandır. **ضَرَبْتُ ضَرْبًا** - Vurmakla vurdum (Ziyade manası olmayandır).
  - b- Mefûlü Mutlakı Nev'î: Masdar binai nev'i ile yapılandır. **ضَرْبَةً ضَرَبْتُ** - Bir çeşit vuruşla vurdum. (çeşidinî bildirir).
  - c- Mefûlü Mutlakı Adedî: Masdar binai merre ile yapılandır. **ضَرْبَةً ضَرَبْتُ** - Bir tek-tane vuruşla vurdum. (adedinî bildirir)

Mefûlü Mutlak, lafzı/harfleri veya babı, âmilinden farklı olabilir. (Sibeveyhçe aynı olmalıdırlar).

Karine bulunduğu, âmili hasfedilebilir (cevazen, vücuben veya semaan).

Mefûlü Mutlak'ın, âmilinin üzerine takdimi caizdir (Mefûlü Mutlak Tekîdî müstesna).

- 2- **Mef'ûlü-Bih:** Failin yaptığı iş, kendisi üzerine vakı olan şeyin ismidir, diye tarifini yapar ve 2 kısım olduğunu aktarır;
  - a- Âm (yani Mefûlü Bih Ğayri Sarih): Hem müteaddi hem de Lâzım fiil tarafından, Harfî cer ile alınan, umumî mefûlü bihlerdir

¹⁰⁴ Birgivî Mehmed, **İzhâru'l-Esrâr**, Dâru'l-Minhâc, s. 103-110

b- Hâs (yani Mefûlü Bih Sarih) : Müteaddi fiiline ait olan (ve harfi çersiz olanlar)dır, der kısa bir iki not paylaşır;

Mefûlü Bih'in, âmilinin üzerine takdimi caizdir.

Mefûlü Bih'in, mutlak olarak (karineli veya karinesiz) hasfî caizdir. Karine olduğunda, fiili de hasfedilebilir, der ve konuyu bitirir.

3- **Mef'ûlü-fih:** Âmilinin işinin kendisi içerisinde yapıldığı zaman ve mekanın ismidir, diye tarif eder. Sonra birkaç notu paylaşır kısa olarak;

Mefûlü fihin lafzen nasb olabilmesinin şartı, harfi cerrin hazfedilebilmesidir ki bunun bahsi de geride harfî cerlerin kıyasen hazfedildiği yerlerde geçmiştir, diyip oraya yönlendiriyor.

Âmili manayı fiil olsa bile, bu mefûlü fihi âmili üzerine takdim etmek caizdir, der.

Mefûlü fihin mutlak olarak yani karineli veya karinesiz olarak hasfî caizdir. Âmilinin de karine bulunduğu zamanda hasfî caizdir, der ve böylelikle mefûlü fihi de kısa olarak bitirir.

4- **Mef'ûlü-Leh:** Âmilin hadesinin, kendisi için (sebebiyle) işlendiği şeye delalet eden isimdir, diye tarifini yapar yine ve sonra kısa notlarına geçer;

Mefûlü Leh'in takdimi, hasfî ve âmilinin hasfî hususunda, aynen Mefûlü fih'te söylediklerini söyler.

5- **Mefûlü-Meah:** Âmilinin bir mamûlü (Faili - Mefûlü Bihi) ile beraber olduğunu ifade etmek için, (و manasındaki) 'dan sonra zikredilen isimdir, diye tarif yapar.

Mefûlü Meah'ın, âmili veya beraber olduğu mamûlü üzerine takdimi caiz değildir ve Mefûlü Meah'ın, bir den fazla olması da caiz değildir, notlarını paylaşarak bu konuyu da tamamlar.

6- **Hâl**: Lafzen veya manen, Fail veya mefulü bih'in hâlini- durumunu beyân eden(isim veya cümle)dir, diye tarifile başlar yine. Sonra konuya ve kurallara başlar;

Âmili; Fiil, Şibhi fiil veya manayı fiil olur.

Hâl olabilmenin şartı, nekre olmasıdır. (marife olsa da, nekre bir ismi fail ile tevil edilir, bazı alimlerce)

Zül-hâl ise, çoğu kere marife, bazen de nekre olur. (müpteda gibi)

Hâl, manayı fiil üzerine ve (Harfî cer veya izafetle) mecrur olan zül-hâli üzerine takdim edilemez.

Zül-hâl mahza (hususileşmemiş) nekre olursa, hâl'in takdim edilmesi vaciptir.

Hâl'in birden fazla olması caizdir. (harfî atıfsız).

Hâl, (ve Zül-hâl)'in âmilini, karine bulunduğu hasfetmek caizdir.

Hâl, müfred bir isim olduğu gibi, cümle-i ihbariyye de olabilir. Bu durum hâl'i, zül-hâl'e bağlayacak bir rabıt-aid olması gerekir.

Bu rabıt ta, müspet fiili Muzârîde sadece zamirdir. Diğer cümlelerde ise ya hem zamir, hem و (vav'ı hâliyye) veya sadece zamir veya da sadece و 'dır. Ancak cümle-i ismiyye'de genelde و olmalıdır.

Diye bu kıymetli notları çok kısa ve sade olarak paylaşır.

7- **Temyiz**: Temyizin 2 kısmını içerecek şekilde tarif yaarak başlar.

O iki kısım da şu şekilde ortaya çıkar;

Temyiz 2 kısımdır:

1- Beş şeyin biriyle kapanıklığı tamam olan mezkur ve mübhem bir zattan kapalılığı kaldırandır. Bu, geride geçti (ve âmili ismi müphem tam'dır).

2- Cümledeki veya şibhi cümledeki veya da izafetteki (isnattan kaynaklanan) mukadder (zikredilmeyen) bir zattan kapanıklığı kaldırandır.

(Bu temyiz'in âmili ise, başındaki âmil yani fiil veya şibhi fiildir).

Bunlara rutin misaller veriyor ve kısa notlarına geçiyor;

Her iki temyiz de, âmilleri üzerine takdim edilmezler

Her iki temyiz de, sadece nekre olur. (Basralılarca. Kûfelilerce marife de olabilir)

8- **Mustesnâ**: İmam Birgivî, önce tariflerle konuya başlarken, müstesna ise iki kısım olup ikisinin de ayrı tarifleri olmasından dolayı önce 2 kısım olduğunu belirterek konuya giriş yapar;

İstisnâ 2 kısımdır:

1- İstisna-i münkadı: Sayılı olan müstesna minh'ten, çıkartılmayandır.

Bu Müstesna'nın mansûb olması vaciptir جانى القوم الامارا (çünkü bunun âmili İmam Birgivî gibi bi çok alime göre لا dır ve bu لا nin ismidir, haberi ise gerideki fiilin zıttıdır ve genelde hazfedilir).

2- İstisna-i muttasıl: لا 'den sonra gelip, müstesna minh'ten, hükümce çıkartılandır. (Bunun âmili ittifakla لا değil, baştaki âmildir).

Musannifimiz, bu mansûbattan olan müstesnanın dışında kalanlar da olsa, tüm müstesnaları burada bir arada toplayıp zikretmek istiyor;

Müstesna konumundaki kelimenin irab durumu 4 kısımdır:

a- Kelam müceb (olumlu, yani nefi, nehi ve istifham olmayan), Müstesna minh te mezkur (kelamda zikredilmiş) olursa, o Müstesnanın, müstesna olmak üzerine mansûb olması vaciptir.

جانى القوم الا زيدا

- Yine müstesna, müstesna minh üzerine takdim edilirse yine müstesna'nın, müstesna olmak üzere mansûb olması vaciptir
جاننى- ما جاننى الا زيد احد
- Yine istisna için kullanılan ve fiil olan - ما خلا - ماعدا - خل ا- عدا - عدا - خل ا- ماعدا - ما خلا - لیس - لا يكون
جاننى القوم عدا (خلا - ما عدا - ما خلا - لیس - لا يكون) زيدا
- b- Kelam ğayri muceb, mestesna minh mezkûr olursa, müstesna olmak üzere mansûb olması caiz fakat müstesna minh ten bedel-i baĝz olması tercih edilen görüştür
ما جاننى القوم الا زيدا - زيد
- c- Kelam muceb veya ğ.muceb, müstesna minh'te ğayri mezkur olursa (buna istisna-i müferraĝ denir), âmillerin gerektirdiği hal üzere mureb kılınır. (Aslında,müstesna minh'ten bedeli baĝz'dır
ما رايت الا زيدا - ما جاننى (احد) الا زيد
- d- حاش عدا و خلا ile izafetle, harfî cer olan حاش عدا-عدا) زيد .

الا 'de asıl ve galip olan durum, müstesna edatlı olmasıdır. غیر'ise sıfat olarak kullanılmasıdır. Ancak bazen birbirlerinin durumunda kullanılabilirler. (mesela istisna özürlenince sıfat yapılır), notlarını paylaşıyor.

- 9- **كان (Nakıs Fiilleri) Babının Haberi:** Bunun da durumu , mübtedanın haberinin durumu gibidir, der ve sadece fiilin meşhur olan o cevâzen hazfına deĝinir;

كان – fiili, ismi ve haberinin hazfı

لو ve ان- gibi (yani: Mutlaka fiile dahil olmaları gereken- ان خيرا فخير olup, peşlerinde de bir isim, sonra bir ف, sonra da tekrar bir ismin geldiği) terkipler de (bu ان ve لو in dahil olabilecekleri fiil, çok kullanıldığından ve de karine olduğundan dolayı, sadece hasfedilen كان fiili olarak) 4- vecih caizdir:

3.7.2. Esrâru'n-Nahv'de Mansûb Ma'mûl¹⁰⁵

Kemâlpaşazâde de mansûb mamulü (fiil bahsindeki 1 mamülün dışında) 12 olarak söyler.

Ve ilk olarak **Mefulü mutlak** ile başlar. Mefulü mutlakı önce 3 kısmıyla beraber tanıtip açıklamalarını yapıyor. Sonra fiilinin cevâzen hazfedilmesini anlatır. Sonra vücûben hazfedildiği yerleri sıralar. Ve son olarak ta kıyasen hazfedilen yerleri tek tek ele alır ve bu kısmı bitirir.

Sonra 2. Olarak **Mefulü-Bih**:Önce tarifini yapıyor sonra tehirinin ve takdiminin vacip olduğu yerleri ve caiz olduğu yerleri söylüyor daha sonra da fiilinin hazfına geçiyor.

Fiilinin hazfının caiz olmasını söyledikten sonra fiilin vücûben hazfına giriyor ve bunları 1.si Semâî, 2.si Mûnada 3.sü İştîğal yani İzmâru alâ-şeritati't-tefsîr 4.sü Tahzîr ve 5.si İğrâ olarak uzun uzadıya tek tek kısımlarına da girerek iyice açıklıyor. (Sayfalarca yer teşkil eden bu bahse *İzhâru'l-Esrâr* kitabında yer verilmediği için biz de burada bu konuyu karşılaştıramayacağımızdan dolayı metniyle beraber eksiltme yaptık).

3.olarak **Mefûlü-Fih**: Önce tarifini yapıyor sonra da harfî cerrin takdir edilip nasb okunması gereken yerleri “zarfî zaman ve mekan, mübhem ve mahdut” kısımlarıyla ve istisnalarıyla tek tek açıklıyor ve konuyu bitiriyor.

4.olarak **Mefûlü-Leh**: Tanıtımını ve nasb olmasının şartlarını çok kısa olarak anlatıp bırakıyor.

5.olarak **Mefûlü-Meah**: Tanıtımını yapıyor, örneklerini veriyor ve fiilinin mukadder olması üzerine de kısaca bir malûmat ta veriyor ve sonlandırıyor.

6.olarak **Hal**: Önce tarifini yapıyor sonra amlini anlatıyor sonra Hal sahibinin marife olması ama nekre ile muhassas olduğunda da nasb halinde sıfat ile karışmaması için takdim edilmesi gerektiğini söylüyor. Sonra âmilinin üzerine takdim edilemeyeceğini ancak car ve mecrur da takdim edilmesine cevaz verenleri söylüyor.

¹⁰⁵ İbn Kemâlpaşa Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, *Esrâru'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, s. 117-151

Sonra Hal'in cümle haberiye de olabilmesini ve bu durumda aidlerin neler olması gerektiğini anlatıyor. Sonra Hal'in âmîlinin hazfına değiniyor.

Sonra da Belağat ilmiyle paralel olarak ta Hal'in nevilerini kısaca açıklayıp konuyu sonlandırıyor.

7.olarak **Temyiz**: Önce yine temyizin tarifini yapıyor sonra temyizin miktar olan ve olmayan, miktar olanın da 5 çeşidini anlatıyor. Sonra da gerisindeki açıkladığı ismin hangi şekillerde tam kapalı olabileceğini tek tek maddeleriyle anlatıyor. Daha sonra nisbeten kapanıklılığı kaldıran temyizi anlatıyor ve orada ya mensûbün ileyhten veya ilgisinden veya da her ikisine ihtimallisinden kapanıklılığı kaldırma kısımlarını tek tek anlatıyor. Ve son olarak ta her iki temyizin de âmîlinin üzerine takdim edilemeyeceğini söyleyip konuyu bitirir.

8.olarak **Müstesnâ**: Müstesnanın tarifıyla başlıyor ve müstesna konumunda olabilecek kelimeleri, mensûb olan bu müstesna sınıfa girmese de, tüm irap vecihlerini tek tek açıklıyor. Yine buna bağlı olarak ta 'غير' in hükmünü de özel başlıkta açıklayıp konuyu sonlandırıyor.

9.olarak **كان (Nakıs Fiilleri) Babının Haberi**: Bunun da durumu, mübtedanın haberinin durumu gibidir, der ve sadece fiilin meşhur olan o cevâzen hazfına değinir;

كان – fiili, ismi ve haberinin hazfı, diyor (İzhar'da anlattığımız) tüm vecihleri sıralayıp anlatır.

10.olarak **ان Babının ismi**: Hükmü, mübteda gibidir, der ve çok kısa olarak anlatır ve geçer.

11.olarak **Cinsin hükmünü nefyeden لا'nın ismi**: Haberi موجود olduğunda hasfedilebildiği gibi, haberi bulunduğu ismi de hasfedilebilir ancak her ikisi birden hasfedilmez, der.

Sonra amel etme şartlarını ve bu şartların bulunmama durumlarını tek tek anlatır.

12.olarak ta **ليس 'ye benzetilen لا ve ما'nin haberi**: Amel etme şartlarını ve üzerine olan atıflarını kısaca anlatıp mansûb mamulleri bitirir.

3.7.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv

Eserlerinde Mansûb Mamullerin Ele

Alınışlarının Mukayesesi

Mansûb mamüllere baktığımız zamanda, mamül sayılarının aynı olduğunu görüyoruz ancak içeriklerine baktığımızda *Esrâru'n-Nahv*'in konu teferruatından ziyade bilgi olarak da konuları daha doldurduğunu görüyoruz.

İlk baptaki Mefûlü mutlak'a baktığımızda *Esrâru'n-Nahv*'in daha kapsamlı geniş bir eser olması hasebiyle İzhar'dan fazla olarak fiilin cevâzen hafzedilmesininden sonra fiilin vücûben hafzedildiği yerleri de sıraladığını ve son olarak ta kıyasen hafzedilen yerleri de tek tek ele aldığını görüyoruz ve bu fazlalık *Esrâru'n-Nahv* eserini bir adım öne çıkarıyor.

Aynı durumu Mefûlü bih'te de görüyoruz; Fiilin hazfının caiz olmasını söyledikten sonra fiilin vücûben hafzına giriyor ve bunları 1- Semâî, 2- Münada 3- İştîğal yani İzmâru alâ-şeritati't-tefsîr 4- Tahzîr ve 5- İğrâ olarak uzun uzadıya tek tek kısımlarına giriyor ve iyice açıklıyor. Belki sayfalarca yer teşkil ederek konuyu çok uzattığını söyleyebiliriz ancak *İzhâru'l-Esrâr* kitabında yer verilmeyen önemli malûmatı ele alması hasebiyle önemli bir artısı daha olduğunu söylemek zorundayız.

Mefûlü-Fih, Mefûlü-Leh ve Mefûlü Meah ta aralarında pek bir farkın olmadığını görüyoruz.

Hal'de yine Kemâlpaşazâde belirgin bir farkını görüyoruz ki Hal sahibinin marife olması ama nekre ile muhassas olduğunda da nasb halinde sıfat ile karışmaması için takdim edilmesi gerektiğini anlatıyor.

Son taraflarda Belağat ilmiyle paralel olarak ta Hal'in nevilerini kısaca açıklıyor ki Belağat yönüne girmesi farklı bir konu olsa da Hal'in nevilerini kısaca sıralaması yerinde olduğu ve güzel malumat sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kemâlpaşazâde'nin Temyiz'deki artı malûmatı da, nisbetten kapanıklılığı kaldıran temyizi anlatırken orada ya mnsûbün ileyhten veya ilgisinden veya da her ikisine ihtimallisinden kapanıklılığı kaldırma kısımlarını tek tek anlattığını görüyoruz.

Burdan sonraki Müstesnâ, كان (Nakıs Fiilleri) Babının Haberi, ان Babının ismi, Cinsin hükmünü nefyeden لا ‘nın ismi ve ليس ‘ye benzetilen لا ve ما ‘nin haberi konularında aralarında pek bir fark göze çarpmıyor.

Netice olarak bu mansûb ma’müller bölümünde Kemâlpaşazâde’nin belki sayfalarca yer teşkil ederek konuyu çok uzattığı söylenebilir ancak *İzhâru’l-Esrâr* kitabında yer verilmeyen önemli malûmatı ele alması hasebiyle önemli bir artısı olduğunu görüyoruz.

3.8. MECRÛR MAMÛL

3.8.1. İzhâru’l-Esrâr’da Mecerûr Mamûl¹⁰⁶

Mecerûr Mamûl

İmam Birgivî mecerûr olan mamüllerin 2 olduğunu belirtip Harfî cer ile mecrur olanları geride âmil bölümünde anlattığını söyleyip sadece izafet ile mecrur olanlara ve onlarla alakalı konulara değinecektir;

Mecrur Olan Mamuller 2 kısımdır

- 1- Harfî cer ile mecrur olan: ki bu, geride geçti.
- 2- İzafet ile (ismi muzaf ile)mecrur olan:

Muzafî ileyhin ve mamulünün, muzaf üzerine takdimi caiz değildir ancak muzaf, غير lafzı olursa m.ileyhin mamulü takdim edilebilir, bilgisiyle giriş yapıyor.

Daha sonra, Muzaf ile muzafî ileyhin arası ayrılmaz. Ancak şiir zaruretinde zarf ile ayrılabilir ve normal-nesir kelimasında sadece araplardan işitilen şeylerle ayrılabilir ancak bunlara kıyas ile, başka ayırmalar yapamayacağımız, bilgisini paylaşıyor.

Ve Muzaf’ın hazfına geçiyor;

¹⁰⁶ Birgivî Mehmed, *İzhâru’l-Esrâr*, Dâru’l-Minhâc, s. 110-111

Karine kaim olduğunda muzaf bazen hafzedilip, irabının muzafı ileyhe verileceğini söylüyor **وسئل (اهل) القرية**

Birde, muzafı ileylerin muzafı aynı ise, 2.muzaf hafzedilir, diyor.

Muzafı ileyhın nadir olarak mecrur da kalacağını ifade ediyor.

Şimdi de Muzafu ileyh'in hafzına geçiyor;

1- Muzafın olduğu hal ve irap üzere baki kalması:

- a- Muzafı ileyhi hafzedilen bir lafza, aynı muzafı ileyh gibisine izafe edilen lafız hafzedilirse **بين ذراعي (الاسد) وجبهته الاسد**
- b- Muzafı ileyhın hafzedildiği izafet cümlesi, aynen (tekid) olarak tekrarlanırsa.

2- Eğer muzaf üstteki gibi ve aittaki kelimeler gibi olmazsa, muzafı ileyhten ivaz, kendisine tenvin veya ال takısı verilir (**يوم اذ كان ( ) يومئذ - حينئذ**)

3- Eğer muzaf (6) yön isimleri **اقلّ قبل غير الان حسب**, kelimeleri olursa:

- a- Eğer hafzedilen muzafı ileyhın sadece manası niyet ediliyorsa, muzaf zamme üzerine (tenvinsiz) mebni olur **من (قبله)**
- b- Eğer hafzedilen muzafı ileyhın hem lafzı hem manası niyet edilirse, muzaf (1. şık gibi) olduğu hal üzerine kalır.
- c- Eğer hafzedilen muzafı ileyh niyette tutulmuyorsa, muzaf âmilin gerektirdiği şekilde (tenvinli) mureb olur **ربّ قبل افضل من بع**

Böylelikle Mecrûr Mamuller bölümünü bitirmiş olur.

3.8.2. Esrâru'n-Nahv'de Mecrûr Mamül¹⁰⁷

Kemâlpasazâde, mecrur olan mamulün sadece muzafı ileyh olduğunu söylüyor ve harfî cer ile mecrur olan kelimeye de lafzî harfî

¹⁰⁷ İbn Kemâlpasâ Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, **Esrâru'n-Nahv**, Dâru'l-Fikr, s. 152-156

cer vasıtasıyla olandır diyor. Bu durumda mecrûr olan mamûlleri bir tane olarak görüyor.

Sonra izafetin şartlarını söylüyor ve Manevî izafetin takdir edilen 3 harfî cer manaları sebebiyle 3 kısım olduğunu söyleyip onları açıklıyor.

Sonra müteradif kelimelerden ve sıfat-mevsuflardan izafet terkibi olamayacağı, bilgilerini paylaşıyor.

Sonra manevî izafet olan isimlerin de “izafe olması lazım/gerekli olanlar ve olmayanlar” diye iki kısım olduğunu anlatıyor. Sonra da mütekellim ya’sına izafe edilen kelimelerin kullanım şekillerini anlatıyor.

Ve izfeti lafziyyeye geçiyor. Sonra aralarda kısa kısa notlar veriyor ve son olarak ta muzafın hazfî ve muzafî ileyhî hazfını da anlatarak bu bahsi de sonlandırıyor.

3.8.3. İzhâru’l-Esrâr İle Esrâru’n-Nahv

Eserlerinde Mecrur Mamullerin Ele

Alınışlarının Mukayesesi

Kemâlpaşazâde, mecrur olan mamulün sadece muzafî ileyh olduğunu söylüyor ve harfî cer ile mecrur olan kelimeye de lafzî harfî cer vasıtasıyla olandır diyor. Bu durumda mecrûr olan mamûlleri bir tane olarak görüyor. Kâfiye kitabı sahibi İbn Hacib de tam tersi her iki kısmın da harfî cer ile mecrur olduğunu söylüyordu. İmam Birgivî ise her ikisini de ayırıp mecrur mamullerin iki okduğunu söylüyor ve bu konuda en sorunsuz yolu tercih ettiği kanaatindeyiz.

Başka bir husus olarak, Kemâlpaşazâde’nin burada izafetin şartlarını söylemesi ve manevî izafetin takdir edilen 3 harfî cer manaları sebebiyle 3 kısım olduğunu söylemesi bir fark olarak görülmemeli bilakis kitaplardaki tertipler gereği bu konuları İmam Birgivî de âmil bölümündeki İsmi Muzaf kısmında bunları ele alıyor.

Ancak müteradif kelimelerden ve sıfat-mevsuflardan izafet terkihi olamayacağı bilgilerini, yine manevî izafet olan isimlerin de “izafe olması lazım/gerekli olanlar ve olmayanlar” diye iki kısım olduğunu söyleyip bu kısmı anlatması ve yine mütekellim ya’sına izafe edilen kelimelerin kullanım şekillerini anlatması gibi önemli malûmatı vermesi açısından Kemâlpaşazâde’nin *Esrâru’n-Nahv*’i daha yararlı bilgiler verdiği kanaatindeyiz. *İzhâru’l-Esrâr* eseri *Esrâru’n-Nahv*’e göre her ne kadar muhtasar bir eser olsa da bu malumattan eksik kalması pek te kabul edilir tarafı olmasa gerek, düşüncesindeyiz.

Ancak dikkatimizi çeken önemli bir husus vardır ki; İmam Birgivî bu eserinde medrese müfredatına bir kolaylık olarak ve talebelerin zihnine de daha pratik zaptedebilme kolaylığı olarak belli bir sayı ve düzen içerisinde bireşer yazmayı ama aynı zamanda da zaten medrese müfredatlarında okutulan İbn Hacib’in Kâfiye eserinde yer alan konuları tekrar edip fazla yer teşkil etmemesi ve talebeyi yıldırmasınını da hesab ederek o konulara girmemeyi hedeflemiş olabilir kanaatindeyiz. Ve bu hususu hemen tüm baplarda müşahede ediyoruz. Kâfiye’nin aldığı ek malumat konularını İmam Birgivî hiç almıyor ama tam tersi almadığı bilgileri eserine ekliyor. Örneğin Mefulü bihi nasbeden âmillerin vücûben hazfedildiği 5 yeri uzun uzadıya anlatan Kâfiyeye mukabil kendisi bunlara hiç değinmiyor. Bunların yanında Kemâlpaşazâde’nin *Esrâru’n-Nahv*’ine baktığımızda ise, bunların hepsini cem etmeyi hedeflemiş görüyoruz. Dolayısıyla buradaki mukayeselerde hep bunları göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmamız gerekir diye düşünüyoruz.

3.9. MECZÛM MAMÛL

3.9.1. İzhâru'l-Esrâr'da Meczûm Mamûl

İmam Birgivî meczûm mamulün bir tane olduğunu söyleyip daha sonra o meczum kelime üzerinde konuşacak;

Meczum Mamul birdir.

Cezm edicilerin şart ve cezalarının lafzen meczum olup olmamalarını kısımlandırıyor ve diyor ki:

Cezm edicilerin şart ve cezalarının lafzen meczum olmaları

- 1- Vaciptir:
  - a- Hem şart hem de ceza fiili Muzârî olursa
  - b- Şartın evveli fiili Muzârî olursa (her ikisinde de ceza ف siz olacak)
- 2- Caizdir:Şart f.Mâzî, ceza f.Muzârî olursa (fiili Muzârî cezm de ref de olabilir)
- 3- Mümtenedir: Bu 3 yerin dışında.

Şimdi de, şart'ın cezasına ف 'nin dahil olmasını kısımlandırıyor;

- 1- Mümteni:
  - a- Ceza, Muzârî (istikbal) manasında, mütesarrif bir fiili Mâzî olursa
  - b- لم-لما ضربت ile menfi fiili Muzârî olursa
- 2- Vaciptir:
  - a- Ceza, cümleyi ismiyye olursa (bunda اذا da getirilebilir) ان ضربت فانت مضروب
  - b- Ceza, ğayrı mütesarrif fiili Mâzî olursa فليس
  - c- Ceza, kendi (Mâzî) manasında fiili Mâzî olursa (bu durum قد lazımdır) فقد ضربت
  - d- Ceza, لن, سوف, س, ve ما ile olan f.Muzârî olursa فسوف يكون
  - e- Ceza, inşa-i fiil (emir, nehi, istifham, dua)cümlesi olursa فيرحمك الله

f- Ceza, şart ve cezadan oluşursa فان كنت هناك اضربك

3- Caiz: Müspet veya (sadece) لا - ile menfi f.Muzârî olursa اضرب
فاضرب

3.9.2. Esrâru'n-Nahv'de Meczûm Mamûl

Kemâlpaşazâde, kitabındaki tertibi gereği, mamulü meczum diye müstakil bir bölüm açmış olmasa da fiili Muzârî bölümünde bu konuyu ele alıyor.

Bu bölümde sadece cezm edicilerin şart ve cezalarının lafzen meczum veya merfu olma durumlarını anlatıyor ve bunlara ayetlerden tek tek örnekler getiriyor.

3.9.3. İzhâru'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv

Eserlerinde Meczum Mamulün Ele

Alınışlarının Mukayesesi

Burada meczûm olan mamul konusunda her iki musannifimiz de cezm edicilerin şart ve cezalarının lafzen meczum veya merfu olma durumlarını anlatıyorlar.

Ancak İmam Birgivî'nin şart'ın cezasına ف'nin dahil olup olmadığı yerleri burada fazla olarak anlatmasını bir artı olarak değerlendirirken, Kemâlpaşazâde'nin de burada ve kitabın hemen tamamında örneklerini ayet vb şahidlerden getirmesi açısından bir artısı olduğunu söyleyebiliriz.

3.10. TÂBÎ YOLLU MAMÜLLER VE MARİFE İLE NEKRE

3.10.1. İzhâru'l-Esrâr'da Tâbî Yollu Mamüller ve Marife İle Nekre

İmam Birgivî bu tâbî mamulleri sıralarken, kitabındaki âmil, mamul ve irab tertibi gereği, marife ve nekre bölümünü anca bu bölüme girdirebilmeyi uygun görüyor. Zira sıfatı anlatırken sıfat-mevsuf arasında gereken marife-nekre uyumluluğu gerektiğinden buradan o konuya bağlantı yapmıştır.

Tâbi Olan Mamüller

İmam Birgivî, asıl mamülleri yirmi beş maddede tamandıktan sonra tâbi olan mamüllere geçilir. Tâbi (geriye bağımlı) mamülleri beş kısımda inceliyor.

Bu beş kısım mamül, tâbi olduklarından dolayı metbûlarının (bağımlı oldukları kelimelerin) önüne geçirmek caiz olmayacağını ve ayrıca bu beş mamülün âmili, metbûunun âmili; i'râbı da metbûunun i'râbı olduğu, notunu paylaşıyor

Marife ve Nekre

1- Sıfat: İmam Birgivî, önce sıfatın tarifini yapıyor ve sıfatın birden çok olabileceğini örnekle gösteriyor. Nekrenin kendisinde zamir bulunan bir cümle haberiyeye ile vasıflanabileceğini ve yine karîne ile bu zamirin hafzedilebileceğini belirtiyor.

Sıfatın, mevsûfunun hâlini açıkladığı durumlarda, marife ve nekrelük yönünden, müfred, tesniye ve cem'i (çoğulluk) bakımından ve yine müzekkerlik ve müenneslik bakımından mevsûfa uyumlu olması gerektiğini söylüyor.

Sıfatın mevsûfla alâkalı olan bir hâli açıkladığı durumda ise ilk ikisinde yani marife ve nekrelük bakımından uygun olmasının yeterli olacağını ifâde ediyor.

Buradan hareketle marife nekre konusuna giriş yapıyor ve öncelikle marife ve nekreyi tarif ediyor ve marifeleri 6 olarak ele alıyor;

a- **Zamirler:** Bunlar da dört kısımdır. Birincisi merfû muttasıl. Ref durumunda ve bitişik olan zamirlerdir ki bunların âmîl bahsinde geçtiğine atıf yapıyor.

İkincisi merfû munfasıl. Ref durumunda ve ayrı yazılan zamirlerdir. Bunları da tek tek sayıyor.

Üçüncüsü mansûb muttasıl ile mecrûr muttasıl arasında ortak olan zamirlerdir.

Dördüncüsü mansûb munfasıl (nasb durumunda ve ayrı yazılan) zamirlerdir.

b- **Alem:** Bu da Zeyd gibi şahıs ismi (özel isim) veya üsâme (aslan cinsi) gibi cins

isim olur.

c- **İsmi işaretler:** İsmi işaretler hakkında da kısa ve öz malumat verir. Başına harf-i tenbîh (uyarı/dikkat harfi) olan hâ ve sonuna hitâb kâfin bitişebileceği ve bunların ayrı ayrı veya her ikisinin aynı anda bulunabileceğini ifade eder. Yine bunların uzak ve yakın için olan ve mekân için kullanılan ism-i işaretleri de bildirir.

d- **İsm-i mevsûl:** İsm-i mevsûl, kendisinde mevsûle dönen bir zamir bulunan ve işiten tarafından bilinen bir sıla cümlesi bulunması gerekir ki bu da haber cümlesi olmalıdır. Bazen bu aid olan zamir, karineyle hazfedilebilirliğini söyledikten sonra ism-i mevsûlün çekimlerini de gösterir. Ve yine ism-i fâil ile ism-i mefullerin başlarında bulunan elif lâm'ın da ismi mevsûl olduğunu ifade eder.

e- **Elif-lâm (... ل) ile belirlenmiş isim:** Bu ismin başındaki elif-lâm'ın ahd-i hârici veya cins için olmasının da farketmeyeceğini söyler.

f- **Marifenin bu beş kısmından herhangi birine mânevi izâfetle muzâf olan isimler,**

2- Harflerle olan atıf: Tâbi mamûllerin ikincisi (bağlaç) harflerle yapılan atıftır ki bunların kendileriyle metbûları arasına 10 harfden biri giren tâbi kelimelerdir. Bu 10 harfde: “Vâv, fe, sümme, hattâ, ev, immâ, em, lâ, bel, lâkin” dir.

Musannifimiz, atıf yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı önemli kurallardan da bahsediyor.

3- Te'kid (pekiştirme): Te'kid'in iki kısmını ele alır;

a- Lafzî te'kid: Birinci kelimenin tekrar edilmesidir. Bu kısmın bütün kelimelerde yapılabileceğini de belirttikten sonra bunlara farklı örnekler veriyor.

b- Mânevî te'kid: Manevî te'kid'in marife isimlere mahsus olduğunu söyleyerek hangi kelimelerle yapılabileceğini de sıralar.

Bir de şu pratik notları da paylaşır; merfu ve muttasıl olan bir zamirin, nefis ve ayn kelimeleriyle tekid yapılmak istenirken önce munfasıl bir zamir ile tekid edilmesi gerektiği söyler.

4- Bedel: Bedel'in 4 kısmını anlatır;

a- Bedelu'l-kül mine'l-kül: Burada hem bedel hem de mübdelun minh (kendisinden bedel yapılan) kelimeler aynı şeydirler.

b- Bedelu'l-ba'z mine'l-kül: Burada bedel, mübdelun minhin bir parçası olur.

c- Bedelu'l-iştîmâl: Bedel ile mübdelün minhin arasında külliyyet ve ba'ziyyetin dışında başka bir alaka bulunduğu zaman yapılan bedeldir.

d- Bedelu'l-galat: Mübdelun minh ğalat/yanlış olarak söylenirse bedelu'lgalat yapılmış olur. Fasih/edebî kimselerin sözünde

galat bedel olmaz, onun yerine bel (بَل) (bilakis, aksine) lafzı ile kelimeyi kullanırlar.

Yine pratik notları paylaşır ve der ki: marife bir kelimeden nekre bir isim bedel yapılacağı zaman nekrenin öncelikle vasıflanması gerektiğini ve yine bir ismin, gâib zamirin dışında bir zamirden tümünden bedel yapılamayacağını bildirir.

5- ‘Atfu’l-beyân: Matbûunu açıklamak için gelen bir tâbidir ancak ondaki bir manaya delâlet etmez, diye tarif eder ve örneğini de vererek tâbi ma‘mûlleri tamamlar.

Böylelikle İmam Birgivî, yirmibeş aslî mamûle beş tane de tâbi mamûl ilâve ederek mamûlleri toplam otuz maddede özetlemiş oldu.

3.10.2. Esrâru’n-Nahv’de Tâbî Yollu Mamûller ve Marife İle Nekre

التَّوَابِع

التابع ما يتبع السابق⁽⁴⁾ على أكثر أحوال آخره من الإعراب اللفظي ،

Kemâlpaşazâde önce tâbî olan mamullerin tanımını yapıyor sonra onların 5 olduğunu söylüyor ve sonra da neden 5 olduğunun gerekçesini açıklıyor.

İlk olarak Bedel’i ele alır ve 4 kısmını bildirir. Sonra önemli pratik notları sıralar; Örneğin ikinci fiil tercih edilir şey ise bunun ancak bedeli kül olabileceğini söyler. Yine bedel ile mübdelün minhin her ikisinin marife veya nekre veya da farklı olmalarını anlatır. Sonra zamirden bedelin nasıl yapılıp yapılmayacağını anlatır ve bitirir.

İkinci olarak harflerle atfı anlatır. Buna Atfı-Nesak da denildiğini söyler ve 10 harf olduğunu bildirir. Daha sonra zamir ve ismi zahirin birbiri veya diğerine atfı diye 4 kısmını tek tek ele alır. Son olarak ta atfedilenlerin alacakları hükmü ve yine birden çok mamulün atfedilebilirlik durumlarını ihtilaflarıyla anlatır.

Üçüncü olarak sıfata geçiyor ve tarifini yaptıktan sonra Belağat ilmiyle de paralel olarak Sıfat'ın neden ve hangi manalar için getirileceğini sıralar. Sonra nisebi arbaa (her iki şey arasında bulunan 4 nisbet)den hangileriyle sıfatın caiz olup olmama durumunlarını anlatıyor. Son olarak ta Sıfat'ın cümle olması ve aid bulundurmasını ve yine mevsufuna 10 hususun 4'ünde, ilgisinin sıfatı olduğunda da 5 hususun 2'sinde mevsufuna tabi olması gerektiğini anlatır.

Dördüncü olarak Te'kid'e geçer ve tanımını yapıp 2 kısma ayırır. Manevî ve Lafzî kısımlarını anlattıktan sonra yine Belağat ilmiyle paralel olarak hangisinin ne faydası olduğunu izah eder. Son olarak ta bazı önemli notları paylaşır ve tekidi manevinin lafızlarıyla alakalı malumatları paylaşır.

Beşinci ve son olarak ta Atfî beyan'ı tanımıyla beraber kısaca anlatır ve bitirir.

Bu Tâbî mamulleri bitirdikten sonra, İzharu'l-Esrâr ile karşılaştırabilmemeiz için Marife ve Nekre bölümünü de buraya ekliyoruz;

Bu bölümde Kemâlpaşazâde marifeleri 6 olarak belirler ancak ismi işaretler ve ismi mevsulleri Mübhemât başlığıyla tek maddede toplar. Onun yerine Nida harfiyle olan marifeyi ekler. Sonra bunlar hakkında kısa malumat ta verip nekreye geçer ve nekreyi de kısaca anlatıp konuyu bitirir.

3.10.3. İzhârü'l-Esrâr İle Esrâru'n-Nahv Eserlerinde Tâbî Yollu Mamüller ve Marife İle Nekre'nin Ele Alınışlarının Mukayesesi

İki musannifimizin Tâbî mamüllerde aradaki farklara baktığımızda ilk gözümüze çarpan Kemâlpaşazâde'nin bunların 5 olmasının gerekçesini söylüyor olması.

İkinci olarak sıralamalarını farklı yapmaları ki bu konuda her iki müellifimizin de farklı şeyleri göz önüne alarak yapmış olmalarını gösterir.

Sıfat bahsine baktığımız zamanda yine Kemâlpaşazâde'nin önemli pratik notları sıralamasıyla karşılaşıyoruz. Örneğin ikinci fiil tercih edilir şey ise bunun ancak bedeli kül olabileceğini söylemesi, yine bedel ile mübdelün minhin her ikisinin marife veya nekre veya da farklı olmalarını anlatması ve yine zamirden bedelin nasıl yapılıp yapılmayacağını anlatması önemli ayrıntılar olarak gözümüze çarpmaktadır.

Aynı durum ile harflerle atıfta da karşılaşıyoruz. Kemâlpaşazâde'nin, zamir ve ismi zahirin birbiri veya diğerine atfı diye 4 kısmını tek tek ele alması, yine atfedilenlerin alacakları hükümleri ve yine birden çok mamulün atfedilebilirlik durumlarını ihtilaflarıyla anlatması önemli detaylardır.

Yine aynı durumu Sıfat'ta da görüyoruz. Şöyle ki Kemâlpaşazâde, Belağat ilmiyle paralel olarak Sıfat'ın neden ve hangi manalar için getirileceğini sıralar ve yine nisebi erbaa (her iki şey arasında bulunan 4 nisbet)den hangileriyle sıfatın caiz olup olmama durumunlarını anlatır.

Te'kid'de de farklılık olarak Kemâlpaşazâde, yine Belağat ilmine geçiş yaparak her iki tekid kısımlarının hangisinin ne faydası olduğunu izah eder ve bazı önemli notları ve tekidi manevinin lafızlarıyla alakalı malumatları da paylaşır.

Atfı Beyan'da ise çok önemli bir detay gözümüze çarpmamaktadır.

Marife-Nekre bahsine baktığımızda ise şu farklılık göze çarpar; Her iki musannifimiz de marifeyi 6 olarak ele alır ancak İmam Birgivî Nida harfiyle marife olmaya değinmezken Kemâlpaşazâde bunu atlamaz. Ancak 7 olması gereken marifelerde ismi işaretler ile ismi mevsulleri Mübhemât başlığıyla tek maddede toplayarak 6'ya bağlar.

Netice olarak bu bölümlerde Kemâlpaşazâde'nin pratik önemli notlarla konuların içini iyice doldurması gerçekten çok başarılı bir iş çıkarmış olduğunu bize gösterir ve farkını farketirir.

3.11. İ'RAB VE BİNA BÖLÜMÜ

3.11.1 İzhâru'l-Esrâr'da İ'rab ve Bina Bölümü

Musannifimiz İmam Birgivî, önce i'râbın tarifini yapıyor ve birbiriyle iç içe geçebilen dört taksimatı bulunduğunu söylüyor. Bu taksimatların içeriklerini de şu şekilde özetliyor;

a- İ'râbın özü ve hakîkati itibâriyle taksimi:

O da ya hareke ya harf ya da haziftir. Hareke üçtür: Zamme, fetha ve kesre, Harf ise dördtür: Vâv (و), elif (ا), yâ (ي) ve nûn (ن). Hafz da (Muzârî fiilde olmak üzere) üçtür: Harekenin, son harfin ve nûn (ن)'un hazfi.

Böylece bu kısmın tamamının 10 madde olduğunu söylüyor.

b- İ'râbın mahalli (konumu) itibâriyle taksimatı:

Bu kısım da ya harekelerle, ya harflerle yahut hazifle birlikte harekeyle, ya da hazifle birlikte harfle olmak üzere dört çeşit olduğunu beyan ediyor ve ortaya 9 tane farklı irap alabilen murepler çıkıyor ve bu 9 murebi bu 4 kısım üzerinden anlatıyor;

1- İ'râbı sadece harekeyle olanlar da biri tam ikisi nâkıs i'râb olur. Ya ref' hali zamme (ötre), nasb hali fetha (üstün) ve cer hali de kesre (esre) olmak üzere üç hareke ile tam i'râb olur.

Bu kısım **müfred munsarif isim** ile **cem'i mükesser munsarif** diye isimlenir, diyor.

2- Ya da ref' hali zamme, nasb ve cer halleri fetha olmak üzere iki harekeyle nâkıs i'râb olur ki bu kısmın **gayru'l-munsarif** diye isimlendirildiğini söylüyor.

3- Yahut da ref' hali zamme, nasb ve cer halleri kesre olarak iki harekeyle nâkıs i'râb olur.

Buna da **Cemi müennes salim (kulallı çoğul)** denir.

- 4- İ' râbı sadece harfle olan da bir tam iki nâkıs i' râb olur.
Ya ref' hali vâv (و), nasb hali elif (ل) ve cer hali yâ (ي) olmak üzere üç harfle tam i' râb alır.
Bu kısım, müfred (tekil) ve (küçültme isim olmayan) mükebbir, mütেকellim yâsi'nden başkasına muzâf olan **altı illetli isim**'dir. Bu isimler de ebûhu, ehûhu, hamûhâ, henûhu, fûhu ve zû mâlin'dir.
- 5- Ya da ref' hali vâv (و), nasb ve cer halleri yâ (ي) olarak iki harfle nâkıs i' râb olur.
Bu da **Cemi müzekkeri salim**/kurallı çoğul 'ışrûne ve benzerleri (20'den 90'a kadar ondalık) sayılardır.
- 6- Yahut da ref' hali elif (ل), nasb ve cer halleri yâ (ي) olarak iki harfle nâkıs i' râb alır.
Bu kısım da **tesniye kelimeleri**, isnâni ve zamire muzâf olan kilâ kelimeleridir.
- 7- İ' râbı hazifle beraber harekeyle olanlardır ki, sadece iki tam i' râb alırlar.
Ya **sonuna zamir bitişmemiş illetli olmayan sahih fiili Muzârî**'dir. Bunun ref' hali zamme, nasb hali fetha ve cezm hali de harekenin hazfiyledir.
- 8- Ya da **sonuna zamir bitişmemiş, sonunda harf-i illet (و،ي،ا) bulunan Muzârî fiildir**. Bunun ref' hali zamme, nasb hali fetha ve cezm hali de kelimenin son harfinin hazfiyladır.
- 9- İ' râbı hazifle beraber harfle olandır ki bu, sadece nâkıs i' râb olur. O da **sonuna nûn (ن)'dan başka bir merfû zamir bitişmiş olan Muzârî fiildir**. Ref'hali nûn ile nasb ve cezm halleri de nûn'un hazfiyladır.

Bu ikinci taksim böylece dokuz maddedir.

İmam Birgivî, üçüncü taksime geçmeden önce munsarif ve gayru'l-munsarifi tarif ediyor. Önce gayru'l-munsarifi semâî (işitmeye dayalı olan) ve kıyasî olarak ikiye ayırıyor. Sonra Semâîye sıfatlardan, cemi isimlerden ve alemlerden örnekler veriyor. Kıyâsî olanları ise açıklamalı bir şekilde örnekler vererek sayıyor.

Sonunda da gayru'l-munsarifin şiiirdeki zaruret durumunda ve tenâsüb (sonraki kelimeyle uyumluluk) için munsarif yapılabileceğini belirtiyor.

Ve yine tüm gayru'l-munsarif isimlerin muzâf olduklarında veya lâmı tarifli olarak bulduklarında munsarif olacaklarına dikkat çekiyor.

c- İ'râbın nevi (tür) itibariyle taksimatıdır.

Bunu da dört olarak belirtiyor.

Birincisi ref, ikincisi nasbdır. Bu ikisi isimle fiil arasında ortaktır.

Üçüncüsü isme ait olan cer ve dördüncüsü fiile ait olan cezm'dir, diyor.

- 1- Ref alâmeti dördtür: Zamme, vâv (و), elif (ل) ve nûn (ن).
- 2- Nasb alâmeti beştir: Fetha, kesre, elif (ل), yâ (ي) ve nûn (ن) harfinin hazfedilmesidir.
- 3- Cer alâmeti üçtür: Kesre, fetha ve yâ (ي) harfidir.
- 4- Cezm alâmeti üçtür: Harekenin, (kelimedeki) son harfin ve nûn (ن) harfinin hazfidir.

d- İ'râbın sıfat (nitelik) itibariyle taksimatı.

Bu kısım da üçtür.

- 1- Lafızda açıkça görülen (ortaya çıkan) lafzî i'râb.
- 2- Takdîrî i'râb.
- 3- Mahallî i'râb.

İmam Birgivî, ikinci ve üçüncü kısmı detaylı olarak ele almış ve bu iki kısmın dışındakileri birinci kısma yani **Lafzî İ'rab**'a girdirmiş yani lafzî olarak i'râb alacaklarını belirtmekle yetinmiştir.

Takdiri i'râbı ise tarifini yaparak lafzî i'râb gibi sadece mureb (mebni olmayan) kelimelerde bulunduğuna işaret etmiştir.

Yedi başlık altında ve yer yer alt başlıklara da ayırarak örneklerle bu konuyu en çok karşılaşılanlardan daha az rastlananlara doğru bir mantıkla işlemiştir.

Mahallî i'râbı da önce ikiye ayırır;

Birincisi sonu i'râbı mahkî (Aynen hikâye edilen yani bir yerden alınıp, harekesi değiştirilmeden nakledilen kelime ve cümlelerin irabı) dışında bir i'râbla i'râblanan mureb isimlerdir.

İkincisi ise mebnî kelimelerin i'râbıdır, der.

İmam Birgivî, mebnînin tarifini yapıyor ve her eserde bulunamayacak şematik bir güzellikte kısa, öz ve kuvvetli bir mantikî taksimatla bu konuyu ele alıyor.

Mebnîyi önce asıl mebniler ve sonradan mebnî olanlar olarak ikiye ayırıyor:

Asıl mebnîler de dört kısımdır.

- 1- Harfler.
- 2- Mâzî fiiller.
- 3- Basralı âlimlere göre lâmsız emir (emr-i hâzır).
- 4- Cümleler.

Sonra aslî olmayıp sonradan mebnî olanlar iki türlüdür, diyor:

- a- Devamlı mebnî olanlar (Lazım)
- b- Mebnîliği devamlı olmayanlar (Gayri Lazım)

Birincisi yani mebnîliği devamlı olanlar mebnîlikten hiç ayrılmazlar, dâima mebnîdirler. Bunlar da:

- 1- Zamirler.
- 2- İsm-i işâretler.
- 3- İsm-i mevsûller.

- 4- İsim fiiller.
- 5- “Fe’ali” veznindeki masdar ve sıfatlar.
- 6- Sesler. (Her hangi bir sesin kendisiyle hikâye edildiği her lafızdır).
- 7- Bazı mürekkeb (birleşik) kelimeler.
- 8- Bazı kinâyeler.
- 9- Bazı zarflar.
- 10- İsim olarak geldiklerinde kâf (ك), ‘alâ ve ‘an kelimeleridir.

İkinci kısım yani mebnîliği lâzım (devamlı) olmayanlar idi. Bunlar sürekli mebni değildiler ancak belirli durumlarda mebnî olurlar.

- 1- Kablû ve ba’dü vb. gibi (muzâfun ileyh takdîr edildiği halde) kendisinden sonra herhangi bir şeye muzaf olmayan isimler.
- 2- Müfred ve marife olan münâdâlardır. Bu madde altında münâdânın i’râbını ve nidâ harflerini de ele alıyor.
- 3- Cinsi(n hükmünü) nefyeden lâ (ل)’nin ismi, müfred ve nekre olduğunda ve aynı zamanda lâ ile ismi arası ayrılmadığında fetha üzere mebnî olacağını söylüyor.
- 4- Sonuna cemi müennes nûnu veya te’kid nûnu bitişen Muzârî fiillerdir.

Bunlar dışında bir de mebnîliği caiz olanlar vardır ki bunları da dört maddede topluyor:

- 1- Cümleye ve iz kelimesine muzâf olan zarfların fetha üzere mebnî olması caizdir.
- 2- Mâ, en ve enne ile beraber bulunan misl ve gayr kelimelerinin de fetha üzere mebnîliği caizdir.
- 3- Cinsini(n hükmünü) nefyeden lâ (ل) tekrarlandığında, bitişik, müfred (tekil) ve nekre olan isminin fetha üzerine mebnîliğidir. (lâ havle velâ kuvvete illâ billâh) misalinde olduğu şekilde caizdir. Bu örnek ve benzerlerinin beş farklı şekilde i’râb alabileceğini müellif belirtir.

- 4- Yine cinsini nefyeden lâ (ل)'nin mebnî olan isminin müfred, ismine bitişik olan sıfatının da fetha üzere mebnîliği caiz olduğu gibi aynı zamanda nasb ve ref ile i'râbı da caizdir, der.

İmam Birgivî, böylece üçüncü ve son ana bölüm olan i'râb konusuyla eserini tamamlıyor.

3.11.2. Esrâru'n-Nahv'de İ'rab ve Bina Bölümü

Kemâlpaşazâde bu bölümü oldukça uzun uzadıya ve kitaptaki tertibi gereği farklı farklı bölümlerinde ele alıyor. Tezimizin hacmini çok daha fazla büyütmemek için sayfalarca yer teşkil eden bu bölümün metnini ve detaylı içeriğini buraya almıyoruz.

Ancak işlediği konuları söyleyecek olursak tamamen aynı konuları aynı şekilde ele alıyor. Sadece Takdiri irabı 7 olarak değil de 2 ana başlık altına hepsini girdirmeye çalışıyor. Ve yine mahallî irabları sistemli bir şekilde ele almıyor.

3.11.3. İzhâru'l-Esrâr ile Esrâru'n-Nahv Eserlerinde İ'rab ve Bina Bölümü Mukayesesi

Her iki musannifimiz de aynı konuları aynı şekilde açıklıyorlar. Ancak Kemâlpaşazâde kitabındaki tertibi gereği konuları farklı yerlerde ele almak zorunda kalıyor ve bu sebeple İmam Birgivî'nin yapmış olduğu o muhteşem şematik tabloyu yapma imkanını bulamıyor. Bir de Kemâlpaşazâde'nin eseri İzhar'a nisbetle daha teferruatlı olduğundan doğal olarak konuları da daha bi irdeleyerek ele aldığını görüyoruz, diğer tüm baplarda olduğu gibi.

Netice olarak bu bölümü İmam Birgivî, birçok eserde bulunamayacak şematik bir güzellikte kısa, öz ve kuvvetli bir mantikî taksimatla bu konuyu çok daha başarılı olarak ele aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

3.12. MUKAYESE YAPILAMAYAN KONULAR

3.12.1. İzhâru'l-Esrâr'da Bulunup Esrâru'n-Nahv'de Bulunmayan Konular

Maalesef *İzhâru'l-Esrâr*'da bulunup *Esrâru'n-Nahv*'de bulunmayan konularla karşılaşmadık.

Belki *İzhâru'l-Esrâr*'da harfi cerlerin semâî ve kıyasî olarak iki yerde hazfedildiği ve kıyasen hazfedilen yerlerin de üç yer olup diğerlerinin ise semâî olduğu" konusu ve yine İmam Birgivî'nin (ana irap bölümünde ve mahallî irapta olduğu gibi) farklı olan muazzam taksimatı ve konuları şematik olarak ele almalarını söyleyebiliriz ancak bu biraz da kitap tertibine dayanmaktadır ve Kemâlpaşazâde'nin bu konulardan bahsetmemiş olmadığını söyleyemeyiz. Hatta daha da tafsilatlı olarak bahsetmiştir.

3.12.2. Esrâru'n-Nahv'de Bulunup İzhâru'l-Esrâr'da Bulunmayan Konular

Esrâru'n-Nahv'in biraz da daha mufassal ve toplayıcı eser olmasından ötürü, özellikle çok daha muhtasar olan *İzhâru'l-Esrâr*'ın değinmediği birçok konuyu değindiğini görüyoruz.

Biz burada sadece müstakil konu başlıklarını ele alacağız. Bunun haricinde konular içerisinde ele alınan birçok faydalı kısa kısa malumat da pek fazladır. Yine konular içerisinde Sarf ve Belağat ilimlerine girme detaylarına da değinmeyeceğiz.

Kitaptaki sırasıyla gidersek Tanâzu' babı, Mübteda ve Haber'in vucûben ve kıyasen hazıfları, Mefûlü-Bih'lerin fiillerinin vucûben hazfedildiği 5 yer ki çok kullanılan semâî yerler, Münâdâ (ve iarapları, binaları, harfleri, marife-nekre durumları, terhîmi, Mendûb ve hazıfları gibi münadanın içerisindeki birçok konuları), İştîğâl babı, Tahzîr babı ve İğrâ babı.

Yine Hal'in âmilinin hazfı, Hal'in neveleri, Zamir kullanma gayeleri, İsim olan ما 6 çeşiti.

Harf bölümünde de İcâb/Onay harfleri, Zaid harfler, Tefsir harfleri, İnkâr harfleri, Ta-i Te'nis'in bitişmesinin 8 vechi, Lam'lar ve Tenvinler'dir.

3.12.3. Diğer Eserde Bulunmayan Konuları Ele

Almaları Üzerine İzhâru'l-Esrâr Ve Esrâru'n-Nahv Arasında Bir Mukayese

İçerdiği konular açısından *Esrâru'n-Nahv*'in çok bariz şekilde önde olduğunu görüyoruz. Bunun *Esrâru'n-Nahv* adına büyük bir avantaj olduğu inkâr edilemez.

Evet, her ne kadar *Esrâru'n-Nahv* eserinin yazılış amacı tüm nahiv konularını cem etme maksatlı olup, buna mukabil *İzhâru'l-Esrâr* eseri muhtasar olarak konuları ele alma maksadıyla eele alınmış olsa da, yine de kendi usulüne uygun olarak, bu konulara kısa olarak değinebilirdi.

Ancak şunu söyleyebiliriz ki İmam Birgivî, daha muhtasar olsun diye, medrese müfredatına bir kolaylık olarak ve talebelerin zihnine de daha pratik zaptedebilme kolaylığı olarak belli bir sayı ve düzen içerisinde bireşer yazmayı ama özellikle de aynı zamanda zaten medrese müfredatlarında okutulan İbn Hacib'in Kâfiye eserinde yer alan konuları tekrar edip fazla yer teşkil etmemesi ve talebeye aynı konuları okutmuş olmaması ve yıldırmasınını da hesap ederek o konulara girmemeyi hedeflemiş olması yönüyle oradaki birçok bahse değinmek istememiştir.

Şunu da tekrar hatırlatmakta yarar vardır ki, Kemâlpaşazâde'nin değinmiş olduğu Sarf ve Belağat konuları ise İmam Birgivî'ye itiraz olarak getirilemez. Zira başka bir ilmin konularıdır ki Kemâlpaşazâde bunları kendi eserine has olarak ele almıştır.

Yine Harflerin bahsi *İzhâru'l-Esrâr*'da eklenilecek uygun bir alan bulunamaması da bir mazeret olabilir. Belki ille bi'şekilde onlara yer de bulunabilirdi.

Şunu da hatırlatalım ki; burada varılan sonuç, aslında bu tezde en son varılacak olan sonuç ile de bire bir alakalı olacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Arap dilinin kurallarını öğretmek çabasında geçmişten günümüze pek çok eser kaleme alınmıştır. Çalışmamızın da ana konusu olan bunlardan ikisi, Kemâlpaşazâde'nin *Esrâru'n-Nahv*'i ile İmam Birgivî'nin *İzhâru'l-Esrâr* isimli eserleridir.

Her iki eser de Nahiv ilminin konularını cem etmeyi amaç edinmişlerdir. Bununla beraber iki eserin farklı yönleri de vardır. *İzhâru'l-Esrâr*, *Esrâru'n-Nahv*'e göre çok daha muhtasar bir eserdir. *İzhâru'l-Esrâr*, ihtilafli konulara girmez ancak çok gerekli gördüğü yerlerde bir iki kelimeyle o konuda ihtilaf olduğuna işaret etmekle yetinir.

Öncelikle bu iki eser arasında şu âna kadar varılan sonuçları kısaca bir toplayıp değerlendirelim;

Her iki eserin içeriklerinde de gördüğümüz gibi, yer yer her birisinin artı ve eksi yönleri bulunmaktadır. Ancak genel açıdan değerlendirildiğinde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır;

Kemâlpaşazâde'nin *Esrâru'n-Nahv* eseri, daha çok Zemahşerî'nin el-Mufassal'ını andırmaktadır. Bu eserde Sibeveyh'ten çokça yararlanmıştır ve tümünden gelim metodunu kullanmıştır. Arapçası sadedir ancak bazı yerlerde o derecede cümleleri üstüste yığmıştır ki okuyucu ipin ucunu kaçırabilmektedir.

Gözümüze çarpan başarılı hususlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Emsallerinin bir çoğundan daha açık ve daha mufassaldır, ilk dönem eserlerinden de yararlanan orijinal bir eserdir.
- Hem nahiv ilminin tüm konularını ve kurallarını eserinde toplamayı amaç edinmiş hem de nahiv ilminin mana yönünden vurgularına da değinmeyi düşünüp Belağat ilmini de eserine dercetmiştir. Aynı zamanda yer yer Sarf ve İştikak ilimlerine de değinmiştir.

Ancak ne yazık ki ders kitabı olarak okutulmaması şöyle dursun, adı bile bilinmemektedir. Kanaatimizce öğretim amacından ziyade, “İslam’ın, kendi ana kaynak eserlerinden daha iyi kavranması gerektiği” anlayışıyla hareket edilerek bu eser kaleme alınmıştır. Bu yüzden olsa gerek 135 yerde ayet ile istişhad eder. Ayrıca yer yer Usûlü fıkıh ve Mantık terimlerini de kullanır.

İmam Birgivî’nin *İzhâru’l-Esrâr*’ına baktığımızda ise, sağlam bir tertibe ve özlü bilgilere sahip olması yanında çeşitli nahiv kaidelerini de örneklerle açıklayan, çok daha kolay, küsûratsız bir kısımlandırma ile da ayarlanmış, pratik ve şematik bir düzene konulmuş (daha öncesinde de bu eserine “ezberlenebilecek bir şema” tarzında “*el-Avâmil*” eseri hazırlanmış) ve anlatımdan daha çok kaideler şeklinde bilgiler sunulduğu muazzam bir eser yazmayı hedeflemiş ve bunda da başarılı bir çalışma ortaya koymuştur, kanaatindeyiz.

Bu tezimizi destekler mahiyette, *İzhâru’l-Esrâr*’ın ilki İstanbul’da (1219) olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda kırkı aşkın baskısı yapılmıştır. Yazıldığı zamanlardan itibaren medreselerin müfredâtında bulunmuş, büyük itibar kazanmış, asırlar boyu devamlı okutulagelen ve hâlen günümüzde de aynı revacını koruyan, Arapça’nın öğrenilmesinde vazgeçilmez eserler listesinde yerini koruyan sağlam bir eser olmuştur. Ayrıca birçok şerh ve hâşiyesi de yazılmıştır.

Geneli itibariyle basit bir dil kullanılmış, tekrarlardan uzak, sağlam verilere dayalı, tartışmasız bir dil eğitimi ortaya koymuştur. Bıktırıcı açıklamalardan kaçınan Birgivî, verdiği örneklerin anlaşılması için onları seçeneklerle de zenginleştirmiştir.

Gözümüze çarpan başarılı hususlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- *İzhâru’l-Esrâr* eserinde daha çok öğretim amacı hedef alınmıştır. Bu sebeple günümüze kadar medreselerde ders kitabı olarak kabul görmüştür.
- Ayrıntıya girilmeyip nahivciler arasında ihtilaf konusu olan meselelerden de pek söz edilmez. Gereksiz tartışmalardan da mümkün mertebe uzak durulmuştur. Çoğunlukla genel kabul

gören görüşler doğru olarak sunulmuştur. Zira onun bu eserdeki gâyesi dilin detaylarından ziyade, Arapça öğrenmek isteyenlerin bilmek zorunda oldukları ana esasları öğretecek bir kitap telif etmektir.

- *İzhâru'l-Esrâr*, çok hacimli bir kitap olmadığı halde nahvin neredeyse bütün konularını vecîz bir üslûpla içine almış ve bazı kitapların sayfalarca anlattığı konuları birkaç cümleyle özetlemiştir.
- Kemâlpaşazâde ve İbn-i Hişâm gibi birçok dil âliminde görülen Arap edebiyatındaki karmaşık beyitleri misal vermek yerine, basit ve genellikle aynı formda, aynı kökten gelen kelimelerin farklı versiyonlarını kullanarak örnekler vermeyi tercih eder. Bu, dil öğretiminde o zaman için yeni ve ileri bir metot uygulamasıdır. Özellikle Türkler gibi ana dili Arapça olmayan bir topluma Arapça öğretmekte bu yöntemin çok büyük kolaylıklar sağladığı açıktır. Belki beyitleri örnek olarak kullanmak ana dili Arapça olanlar için fazla zorluk ortaya çıkarmayabilirdi ancak ana dili Arapça olmayanlar için karmaşık beyitler konuyu anlamada zorluk çıkarabilir. Beytin manasına yoğunlaşılınca hem konudan kopma hem de fazla zaman harcama ve bıkkınlık gibi mahzurlar ortaya çıkabilir. Bu sebeple hem hocaların hem de talebelerin konudan kopmayarak ve sıkılmayarak kısa sürede eseri okumalarına ve okutmalarına zemin hazırlanmıştır. Sık olmasa da zaman zaman Arap şiirinden ve bolca âyetlerden istişhadda bulunduğu da görülür.
- Arapça eğitim-öğretiminde, medreselerdeki Arapça tahsil sistemine nisbetle çığır açmış bir eser olup anlaşılması zor ve mecazlı bir dil kullanmaması, aksine olabildiğince basit cümleler ve kolay anlaşılan örneklerle maksadını ifade etmesi, sağlam mantık kurallarına dayanan konuları sınıflandırmasının da etkisiyle olsa gerek kısa zamanda ilim çevrelerinde büyük kabul görmüştür. Bu güzel kabulün en açık göstergesi, bu eser üzerine Osmanlı âlimlerince yapılan çalışmalarda onlarca şerh, mu'rib ve

tercüme çalışması ve eserlerinin hâlâ bazı ilim çevrelerinde okunmaya devam etmesidir.

- Asırlar öncesinde yazılmış olmasına rağmen güncelliğini kaybetmemiş, günümüzde de kendisinden bir hayli istifade edilen klasik bir eserdir.

Olumsuzluk olarak en fazla şunu söyleyebiliriz ki, *İzhâru'l-Esrâr*, *Esrâru'n-Nahv* ve Kâfiye gibi benzeri olan diğer nahiv kitaplarına kıyasla ibâre bakımından her ne kadar kolay ve açık olsa da, yer yer izaha muhtaç konular bırakmıştır. Yine bazı nahiv konularını çok kısa açıklamış veya daha muhtevâlî eserlere bırakmıştır. Bu durum büyük ihtimalle İmam Birgivî'nin, bilgileri tartışmadan uzak, en kısa ve özlü cümlelerle vermeye çalışmasının ve muhtasar bir eser yazma amacının sonucudur.

Netice olarak, Karşılaştırmalı olarak baktığımızda, İmam Birgivî özet ve kısıtlı ifadelerle muhtasar bir metin ortaya çıkarmak istemesine mukabil Kemâlpaşazâde ise konuları etraflıca ve derinlemesine, hatta sarf ve belağat ilimlerini de dahil ederek ele almak istediğini her bölümde müşahade ediyoruz.

Yine İmam Birgivî cümleleri daha kısa tutarken Kemâlpaşazâde ise çok daha konuyu uzatmakta ve belki bu durum anlaşılmayı zorlaştırmaktadır.

İmam Birgivî'nin tartışmalı konuları eserine almayarak talebenin zihnini daha çok konuyu anlamaya, daha net bir şekilde canlandırmayı amaçlamışken Kemâlpaşazâde ise bundan ziyade tüm konuları toplamayı hedef seçmiştir.

Müelliflerimiz Kemâlpaşazâde ve Birgivî, aynı asırda yaşamış olduklarından ve nahiv eserlerin yaygın olduğu bir ortamda yetiştiklerinden dolayı, aynı kaynak eserlerinden istifade ettikleri büyük muhtemeldir. İmamı Birgivî'nin, kendisiyle aynı asırda ancak daha önce yaşamış olan Kemâlpaşazâde'nin yazmış olduğu "*Esrâru'n-Nahv*" kitabından ayriyeten istifade ettiğine de kesin gözüyle bakılabilir. Ancak şu da bilinmelidir ki, bir ilim adamının kimlerden ve hangi yerlerden istifade ettiğinden daha çok,

elde ettiği bilgileri mantıklı ve faydalı bir tertip içinde çalışma yapmış olması önemlidir.

Ancak dikkatimizi çeken önemli bir husus daha vardır ki; İmam Birgivî bu eserinde medrese müfredatına bir kolaylık olarak ve talebelerin zihnine de daha pratik zaptedebilme kolaylığı olarak belli bir sayı ve düzen içerisinde bir eser yazmayı ama aynı zamanda da zaten medrese müfredatlarında okutulan İbn Hacib'in Kâfiye eserinde yer alan konuları tekrar edip fazla yer teşkil etmemesini ve talebeyi yıldırmasınını da hesaba katarak o konulara girmemeyi hedeflemiş olabilir, kanaatindeyiz. Ve bu görüşümüzü hemen tüm baplarda müşahede ediyoruz. Kâfiye'nin aldığı ek malumat konularını İmam Birgivî hiç almıyor, tam tersi almadığı bilgileri eserine ekliyor. Örneğin Mefulü bihi nasbeden âmillerin vücûben hazfedildiği 5 yeri uzun uzadıya anlatan Kâfiye'ye mukabil kendisi bunlara hiç değinmiyor.

Bunların yanında Kemâlpaşazâde'nin *Esrâru'n-Nahv*'ine baktığımızda ise, bunların hepsini cem etmeyi hedeflemiş görüyoruz. Dolayısıyla buradaki mukayeselerde hep bunları göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmamız gerekir diye düşünüyoruz.

Bütün bu zikrettiğimiz hususlardan hareketle, mübtedî talebelerin nahiv ilmini kolaylıkla kavrayıp anlayabilmeleri için hazırlanmış muhtasar bir nahiv eseri gözüyle değerlendirmemizde *İzhâru'l-Esrâr*'ın daha faydalı bir eser olduğu aşıkardır. Ancak diğer bir açıdan bakarsak, daha fazla mesele ihtiva etme ve meselelerde daha derine inme açısından ve özellikle de Nahiv ilminin Belagat ilmi ile içselleştirilmesi, özdeştirilmesi açısından ele alınması ve mütâlaa edilmesi gözüyle bakıldığında kuşkusuz ki Kemâlpaşazâde'nin *Esrâru'n-Nahv*'i daha öne çıkacaktır.

En son şu cümleyle konuyu noktalamak yerinde olur:

Her ne kadar bu iki eser, “muhtasar nahiv eserleri” diye aynı kategoride değerlendirilseler de, *İzhâru'l-Esrâr*'ın müfredat dersi olarak okutulacak bir özellikte olması yanında, *Esrâru'n-Nahv*'in ise etraflıca tüm konuları ihtiva edecek cami' bir eser olduğunu görünce, her iki eserin de yararlı oldukları hususları da görmüş oluyoruz. Dolayısıyla *İzhâru'l-Esrâr*

vb. eserler müfredat dersi olarak talebelere okutulurken *Esrâru'n-Nahv*'den de mütâlaa amacıyla yararlanmanın çok faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdulkâhir el-Cürcânî: **el-Avâmil**, (yazma) D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 11346/2, 1b- 12a.

Adıgüzel, Mikail: (2003), **İzhâr Tercümesi** (1. Baskı), İstanbul: Yasin Yayınevi.

Arslan, A. Turan (1996), İLAM Araştırma Dergisi, “Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi Ve Bunların Mukayesesi” c. I, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1996.)

Arslan, A. Turan (1992): **İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul: Seha Neşriyat.

Atsız, Nihal: **İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası**.

Balcı, Medine (2006): **İzahlı İzhâr ve Kâfiye Tercümesi**, İstanbul: Ebrâr Yay.

Birgivî (Mehmed Efendi): Ankara: **DİA**

Birgivî Mehmed Efendi: **Birgivî Vasiyetnâmesi** (tsz.), (Sad. Ahmet Ersin Yücel), İstanbul, Bedir Yay.

Brockelmann: Carl (1943), II, 583-586; Suppl., II, 654-658).Geschichte Der Arabischen Literature (I-II), Leiden, E. J. Brill, c. 2, s. 441.

Bursalı Mehmed Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, s. 255;

Çelik, Mehmet Kemal (2005): **“İlk İzhar Şerhi Muslihuddin Ulaşımî'nin Kesfü'l-Esrâr'ı”**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul.

Çörekçizâde Koyun Halife Ahmed Münir Bahaeddin: (1253/1837), **Mefhum'u İzhâr**, İst., Arif Efendi Matbaası.

Ege, Ramazan: **İbn Kemal'in Esrâru'n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış**, (Basılmamış Doktora Tezi). FSMVÜ kütüphanesi.

Elmalı, Hüseyin: “**İzhârul-Esrâr**”, DİA, s. 507.

Erkan, Arif: (2006): **Açıklamalı Avâmil ve İzhâr**, İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Işkın, Gökhan Sebati (2000): “**Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhari'l-Esrâr'ı**”, Basılmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İbn Kemâl: **Tevârihi Âli Osman**, VII. Defter, s 293-325.

İshak Nûri Rizevî: (h. 1301/1884), **Zübdetu'l-İzhâr**, İstanbul: Mihran Matbaası.

İshak Nuri Rizevî: **Zübdetu'l-İzhâr Adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kaşeli, Ali Rıza (1997): **Kırık Manalı İzhâr Tercümesi** (1. Baskı), İstanbul: Fatih Enes Kitabevi.

Kâtip Çelebi: **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Kaya, Erdal (2007): “**Kasabzâde İbrâhim Efendi ve “el-Ezhâr Fî Şerhi'l-İzhâr” Adlı Eseri** (İnceleme ve Tahkîk)”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kaya (Fazlıoğlu), Şükran (1995): “**İzhâru'l-Esrâr li'l-Birgivi - Dirâse ve Tahkîk**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîiatu'l-Ürdüniyye Külliyyetu Dirâseti'l-Ulyâ, Amman.

Kemalpaşazâde: Ankara: **DİA**

Kemalpaşazâde: **Resâilü İbn Kemâl** (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, I-II.

Mehmed Lütflî (h. 1324): **İhtâru'l-Ahyâr Tercümetü İzhârî'l-Esrâr**, İzmir: Keşîşyan Matbaası.

Mehmed Tefvîk Efendi (h. 1312/m. 1894): **İzhâr ve Kâfiye Tercümesi**, İstanbul, Matbaa-i Şirketi Mürettebiyye.

M. A. Yekta Saraç: **Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, İstanbul 1995.

Öncü, Mustafa (2009): **“Fethu'l-Esrâr fî Kitâbi'l- İzhâr Adlı Eserin İnceleme ve Edisyon Kritiği”**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özer, Salim: **“İbn Kemâl'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri”** (yüksek lisans tezi)

Saraç, M. A. Yekta: **Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, İstanbul 1995.

Salim Özer: **İbn Kemâl'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri** (yüksek lisans tezi).

Seyyid Efendizâde Ali Şuhûdi (1330/1912): **Rehber İmtihân**, İstanbul: Mektebe-i Mahmûdiye.

Şam'lı Mustafa Efendi (1309/1891-2): **Bedâiyu'l-İzhâr**, İstanbul, İsmail Efendi Matbaası.

Şeyh Niyazi İsmail Efendi (1312/1894): **Ref'ul-Estar fî Halli Muğlakâtî'l-İzhâr**, İstanbul: İbrahim Efendi Matb.

Yanık, Nevzat , Çöğenli, M. Sadi (1998): **İzhâr ve Tercümesi** (1. Baskı), Ankara: Kültür ve Eğitim Vakfı.

Yardım, Ali (1994): **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, İzmir: İzmir Milli Kütüphanesi Vakfı.

Yavuz, Yusuf Şevki: **“Beyzâvî”**, DİA, VI, 100-103.

Yenen, Halit: **“İmam Birgivi'nin Avâmil ve İzhârü'l-Esrâr'ının incelenmesi”** (Y.Lisans Tezi).

Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (h. 1285/1868): **Hallu**
Esrâri'l-Ahbâr 'alâ İ'râbi İzhâri'l-Esrâr, İstanbul: Bosnalı Muharrem
Efendi Matbaası.

Zübeyde, İbrahim Ömer Süleyman: **Netaicü'l-Efkâr'ın âmil**
kısmı tahkiki, (Trablus, Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslamiyye, 1992).

